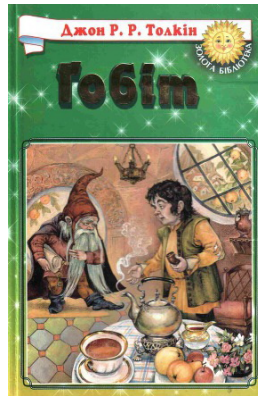

Джон Роналд Руел Толкін Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори

Джон Роналд Руел Толкін Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори (Гобіт, або Туди і звідти)

Розділ перший НЕСПОДІВАНІ ГОСТІ

У норі під землею жив собі гобіт. Не в бридкій загидженій мокрій норі, де повно дохлих черв'їв і тхне багном, але й не в сухій та голій піщаній печері-вигрібанці, де ані сісти, ані попоїсти – нічогісінько немає. Була то гобітівська нора, а де гобіти, там і затишок.

До норі вели двері: круглі-круглісінькі, мов ілюмінатор на кораблі, ще й пофарбовані в зелений колір. Якраз посередині на тих дверях сяяла кругла ручка з жовтої міді. Відчинялися вони до передпокою, схожого на невеличкий – і дуже вигідний – тунель: ніякого тобі диму й чаду, кахляна підлога вистелена килимками, скрізь поліровані стільці, а в обшитих панелями стінах безліч кілочків для капелюхів та плащів – цей гобіт полюблив вітати гостей. Тунелик звивався далі й далі, заглиблюючись, але не дуже, в гору, що її всі в окрузі називали просто Горою. В самому тунелику чи то передпокої теж були двері, чимало маленьких круглих дверей.

Спочатку, як увійти, вони траплялися лише з лівого боку, проте трохи далі гість бачив двері вже обабіч. Нашому гобітові не доводилося пихкати, чалапаючи сходами на другий поверх, бо все у нього: спальні, ванні кімнати, льохи, комірчини (безліч комірчин), гардероби (цілі кімнати призначалися під саму одягу), кухні, їдальні – було розташоване на одному поверсі, власне, при тому самому тунелику-передпокої. Найкращі кімнати були, звісно, ті, котрі з лівого боку (як увійдеш), адже тільки вони мали вікна, глибоко посаджені круглі вікна, які дивилися на гобітів садочок та на луки, що потроху спускалися ген аж до самої річки.

Гобіт цей був дуже заможний, і звали його Більбо Злоткінс. Злоткінси жили тут, під Горою, з давніх-давен, ніхто й не згадає відколи, і всі мали їх за вельми поважних людей – не тільки тому, що здебільшого вони були багаті, а й тому, що Злоткінси ніколи не вплутувалися ні в які пригоди й не робили нічого такого, чого б від них не сподівалися. Можна було наперед сказати, що відповідь будь-який Злоткінс на те чи те запитання. А от ця повість – саме про те, як один із роду Злоткінсів зазнав пригоди і, собі на диво, почав робити й говорити зовсім несподівані речі. Він, може, й втратив повагу своїх сусідів, зате здобув... ну, та ви побачите самі, здобув він що-небудь урешті чи ні.

Мати нашого гобіта... Стривайте, а чи знаєте ви взагалі, хто такі гобіти? Ні? То я розповім вам, які вони з лица та на вдачу, бо й справді тепер їх щось не видно. Може, тієї дрібноти ще й лишилося трохи, але ж вони бояться потикатись на очі великому людові – так гобіти називають нас із вами. Гобіти менші на зріст за гномів, і в них не буває борід, а гноми, як відомо, всі бородані. А от за ліліпутів гобіти куди більші. Чарувати вони якщо й уміють, то небагато; відомі їм тільки найпростіші буденні чари, що допомагають, скажімо, тихо й швидко шезнути, коли ми, здоровезний недоладний народ, вискочимо, бува, звідкілясь, тупочучи й галасуючи, мов слони, – а чують вони той галас за добру милю.

Вони люблять, коли у них кругляться животики; в одязі віддають перевагу яскравим кольорам (здебільшого зеленому й жовтому); взуття не носять, бо мають природні товсті шкіряні підошви і брунатну, теплу й густу на ногах вовну, що кучерявиться так само, як і чубчик у них на голові; мають іще довгі, вправні брунатні пальці й добродушні обличчя. Сміються гобіти глибоким оксамитовим сміхом, надто коли пообідають добре, а пообідати вони примудряються двічі на день – звісно, коли є чим. Ось тепер ви знаєте досить для початку. Так от, я кажу, мати цього гобіта – себто Більбо Злоткінса – була славетна Беладонна Тук, одна з трьох незрівнянних дочок старого Тука, який був за старшого в гобітів по той бік Водиці – річечки, що текла попід Горою. Подейкували, нібито давно колись хтось із Туків одружився був із феєю, а лихіші язики стверджували, що з відьмою. Чого тільки не наплещуть люди, але одне відомо напевне: таки прикинулося щось негобітівське до тих Туків, бо вряди-годи той чи той із їхнього роду зніметься, бувало, та й помандрує в чужі краї, пригод набереться. Тихенько шезне, а родина про те – нічирк. Хай там що, а Туки, хоч і багатші, та не були такі поважані, як Злоткінси. Ні, з Беладонною Тук не трапилося жодної пригоди – принаймні після того, як вона стала пані Бунго Злоткінс. Бунго, батько Більбо, збудував для неї (за її гроші почасти) щонайрозкішнішу гобітів-ську нору – такої не знайти було ні під, ні за Горою, ні по той бік Водиці. В тій норі подружжя й дожило собі до самої смерті. І все ж Більбо, єдинчик Бела-доннин, дарма що й з лица був гобіт як гобіт і поводився, мов точнісінька копія свого статечного та завжди вдоволеного батечка, мабуть-таки, перейняв щось чудне від туківської вдачі. Те «щось» ніби тільки чекало слушної нагоди, щоб вигулькнути назовні. Але нагода все десь барилася, поки Більбо Злоткінс ріс, а гобіти, до речі, доросліють десь років аж під п'ятдесят. Коли ж наш гобіт виріс, то вже ніхто не сумнівався, що він як жив безвиїзно в чудовій батьківській норі, так і вік свій там звикає.

Якось воно так склалося, що одного тихесенького ранку, давно-давно, ще коли на світі було менше гамору та більше зелені, а гобітівське плем'я було ще численне й багате, Більбо Злоткінс, поснідавши, кутив біля своїх дверей довжелезну люльку, що трохи не торкалася вовнистого, дбайливо розчесаного, волоссячка на пальцях ніг. Аж гульк – іде Гандальф. Гандальф! Аби ви почули бодай трохи з того, що я чув про Гандальфа, – а чув я лише малу дрібку всього, що про нього можна розповісти, – то ви б уже нашорошили вуха, чекаючи найнеймовірніших історій. Скрізь, хоч би де він проходив, дивовижні історії та пригоди так і пурхали йому з-під ніг. Багатенько літ минуло відтоді, як Гандальф був востаннє завітав до гобітівського краю під Горою. Власне, Гандальфа гобіти не бачили, відколи помер його приятель – старий Тук, і вже й не пам'ятали гаразд, який-то він з виду. Всі вони були тоді ще малі гобітенята, а він весь цей час мандрував у своїх справах по далеких краях, що за Горою та по той бік Водиці.

Того ранку Більбо побачив перед себе просто дідка та й годі: високий, гостроверхий синій капелюх, довгий сірий плащ, довга біла борода поперх сріблястого шарфа, величезні чорні черевики на ногах – одне слово, нічого незвичайного.

– Доброго ранку! – перший привітався Більбо, і він справді сказав те, що думав. Сонце сяяло, а трава так зеленіла!

Але Гандальф тільки зиркнув на гобіта з-під довгих кушуватих брів, що стриміли далі, ніж сягали криси його тінявого капелюха.

– Що ви цим хочете сказати? – запитав він нарешті. – Чи ви зичите мені доброго ранку,

чи хочете сказати, що сьогодні добрий ранок, – байдуже, хочеться мені, щоб він був добрий, чи ні? Чи, може, що вам добре цього ранку? Чи що слід бути добрим у такий ранок?

– Усе це зразу, – відказав Більбо. – А ще такого прегарного ранку добре викурити люлечку надворі.

Як є у вас при собі люлька, то сідайте, почастуйтеся моїм тютюнцем! Поспішати нікуди – у нас цілий день попереду!

І Більбо вмовився на стільчику під дверима, схрестив ноги та й пустив чудове сизе кільце диму, яке не розпалось, а піднялося високо в повітря і попливло за Гору.

– Дуже мило! – похвалив Гандальф. – Тільки ніколи мені сьогодні пускати димові кільця. Я саме намислив одну пригоду й шукаю, хто б це пристав до мене, а знайти на таке охочого ой як нелегко.

– Ще б пак – у цих краях! Ми прості тихі люди, і нам ті пригоди зовсім ні до чого. Пригоди – це ж добука, турботи, дурний клопіт! На обід через них спізнюєшся! Не добуру, що в них взагалі дехто бачить хорошого! – гнівно вирік пан Злоткінс і, засунувши великого пальця за шлейку, пустив із рота ще більше димове кільце. Тоді видобув з кишені свою ранкову газету і почав читати, удаючи, ніби вже й не помічає дідка. Собі він зміркував, що той, мабуть, трохи не його поля ягода, а як так, то хай забирається геть. Але дідок і не думав нікуди рушати. Він сперся на свою патерицю і мовчки втупився у гобіта, поки тому аж моторошно стало. Більбо навіть трохи розсердився.

– Доброго ранку! – сказав він нарешті. – Не треба нам тут ніяких пригод, красенько дякую! Пошукайте собі охочих десь за Горою чи по той бік Водиці.

Цим він хотів сказати, що розмову закінчено.

– І для чого лишень не вживаєте ви оте «доброго ранку»! – здивувався Гандальф. – Тепер ви маєте на думці, що хочете позбутися мене і що добра не буде, поки я не піду звідси геть.

– Та що ви, що ви, добродію! Стривайте-но, я, здається, не знаю, як вас звати?

– Еге ж, еге ж, добродію! А як звати вас, я таки достеменно знаю, пане Більбо Злоткінс. І ви теж, безперечно, знаєте моє ім'я, тільки забули, що воно належить мені. Я Гандальф, а Гандальф – це я! Подумати лишень – дожився, що син Беладонни Тук відбрикується від мене «добрими ранками», так наче я припхався до нього під вікно гудзики продавати!

– Гандальф! Гандальф! Чи це ж не той мандрівний чарівник, що подарував старому Тукові пару діамантових запонок, які самі застібались і не розстібались, поки їм не накажеш? Той самий, що завжди розповідав такі чудові казки вечорами – все про драконів, та лихих гоблінів, та велетнів, та як визволяли принцес, та як несподівано таланило вдовиним синам – удовиченкам? Той самий, що робив такі навдивовижу гарні фейерверки? Я їх пам'ятаю! Старий Тук щоліта влаштовував фейерверки на Купала! Яка то була розкіш! Вони злітали вгору, мов величезні вогняні лілеї, чи ротики-собачки, чи золотий дощик, і так і висіли в сутіні цілий вечір!

(Ви, певне, помітили досі, що Більбо Злоткінс був не такий вже й прихильник прози, за якого себе мав, і що він кохався у квітах.)

– Матінко рідна! – не вгавав він. – Чи не той Гандальф, хто заморочив голови стільком тихим хлопцям та дівчатам, і вони погналися в синю долину за божевільними пригодами? Спочатку вони лазили по деревах, а кінчали тим, що «зайцями» забиралися на кораблі, які пливли на край світу! Слово честі, життя тоді було таке ціка... себто я хотів сказати, що свого часу ви тут добряче побаламутили. Даруйте, але я й гадки не мав, що ви досі при ділі.

– А при чім же мені ще бути? – здивувався чарівник. – Та все одно мені втішно чути, що ви хоч щось пам'ятаєте про мене. Принаймні ви ласкаво пригадали мої фейерверки, а це вже дає якусь надію. Отож заради вашого дідуся Тука та заради бідолашки Беладонни я подарую вам те, чого ви просили.

– Прошу пробачення, я нічого не просив!

– Е ні, просили. Аж двічі. Пробачте. І дарую обіцяне. Так, справді, я не поскуплюся: пошлю вас по ту саму пригоду. Мені забавка, вам користь, а то, чого доброго, й зиск, – якщо,

звісно, ви ту пригоду переживете.

– Даруйте! Не хочу я ніяких пригод, красенько дякую. Може, іншим разом? Бувайте здорові! Але заходьте на чай – коли завгодно! Чом би й не завтра? Зайдіть завтра! До побачення!

З цими словами гобіт крутнувся і, шаснувши у свої круглі двері, зачинив їх так швидко, як лише смів, щоб не видатися нечемним. Бо хтозна, чого можна сподіватися від чарівника.

– І навіщо я запросив його на чай? – картав він сам себе, прямуючи до найближчої своєї комірчини. Хоч Більбо й поснідав недавно, але думав, що два-три коржики та ковток чогось добренького допоможуть йому заспокоїтись після переляку.

А Гандальф тим часом стояв під дверима і тихо сміявся. Коли ж насміявся досхочу, то підступив ближче до дверей і гостряком патериці нашкрібав якийсь чудний знак на гобітових прегарних зелених дверях. І подався геть, а Більбо в цю хвилину саме доїдав коржика, і йому вже здавалося, ніби він щасливо відкараскався від усіх пригод на світі.

Назавтра Більбо майже цілком забув про Гандальфа. Пам'ять у нього була не дуже тривка, тому він усе записував на своїй Дощечці справ. Було б йому й занотувати десь так: «Гандальф – чай у середу». Проте напередодні, у вівторок, він був зовсім спантеличений і забув навіть, що треба занотовувати, щоб не забувати.

Якраз перед тим часом, коли п'ють чай, гучно-гучно задзеленчав дзвоник на вхідних дверях, і враз він згадав! Метнувся в кухню, миттю поставив чайника на вогонь, а на столі з'явилися ще одна чашка, блюдце й кілька коржиків. І вже тоді кинувся до дверей.

Він хотів сказати: «Дуже перепрошую за те, що змусив вас чекати!» – та побачив, що то зовсім не Гандальф. На порозі стояв гном із блакитною бородою, заткнутою за золотий пояс, і з дуже ясними очима, що світилися з-під темно-зеленого каптура. Як тільки двері відчинилися, він упхався в помешкання, так ніби тут на нього чекали.

Почепивши на найближчому кілочку свого відстібного каптура, гном низько вклонився:

– Двалін до ваших послуг!

– Більбо Злоткінс – до ваших! – відказав гобіт, надто здивований, щоб допитуватися. Запала ніякова мовчанка, і тоді господар додав: – Я саме збирався чаювати – прошу, ходімо починаємо разом.

Запросини ці були, може, трохи стримані, зате щирі. Та й що було робити, коли прийшов до тебе непроханий гном і, не мовивши тобі ні слова, ні півслова, почепив свої лахи у тебе в передпокої?

Вони не засиділися за столом – ну взяли ще тільки по третьому коржику, – коли це знову, ще гучніше, задзеленчав дзвоник.

– Даруйте! – вибачився гобіт і поспішив до дверей.

«Нарешті ви прийшли!» – ось що хотів він сказати Гандальфові цього разу. Але то був не Гандальф. Замість чарівника на порозі стояв старий-старезний гном із білою бородою та ясно-червоним каптуром на голові; цей теж, ледь відчинилися двері, ускочив досередини – от ніби його запрошували.

– Бачу, вони вже почали прибувати, – мовив гість, угледівши Двалінів зелений каптур на кілочку. Почепивши поруч свого каптура, він приклав руку до грудей: – Балін до ваших послуг!

– Красенько дякую! – роззявивши рота з подиву, тільки й мовив Більбо. Не це годилося б сказати, але оте «вони почали прибувати» надто вже його збило з пантелику. Він любив вітати гостей, тільки волів знати того, хто до нього прийде, ну й, звичайно, мав сам його запросити. Гобітові блиснула жахлива думка: а що, як не стане коржиків? Чим він тоді пригощатиме гостей? Хоч і впали вони йому як сніг на голову, та Більбо знав свій обов'язок і не хотів осоромитися.

– То заходьте, випийте чайку! – хапнувши ротом повітря, спромігся він видавити з себе.

– Трохи пива було б мені більше до душі, якщо вам це все одно, пане господарю, – сказав Балін з білою бородою. – Але я не проти якихось там коржиків – з кмином абощо, –

коли у вас воно знайдеться.

– У мене такого добра повно! – сам собі дивуючись, похвалився Більбо і, знову сам собі дивуючись, шаснув до льоху – наточити пива у чималий кухоль, – а тоді до комірчини – по два чудові круглі коржі з кмином, які він спік після обіду, щоб мати що перехопити по вечері.

Коли Більбо вернувся до столу, Балін і Двалін гомоніли, мов давні друзі (насправді вони були рідні брати). Ледве встиг він поставити перед гостями пиво та коржі, як знову задзеленчав дзвоник, а тоді й ще раз.

«Цього разу вже напевне Гандальф», – подумав гобіт, засапано біжучи коридором. Але знову помилився. Перед ним стояли ще два гноми, обидва з синіми каптурами, срібними поясами і жовтими бородами, і кожен мав мішок з інструментом і лопату. Двері ще тільки прочинились, а вони вже повскакували досередини – Більбо наче й не здивувався цього разу.

– Чим я можу бути вам корисним, мої гномики? – запитав він.

– Кілі до ваших послуг! – мовив один.

– І Філі! – додав другий. І обидва, покидавши свої сині каптури, схилилися в поклони.

– До послуг ваших і вашої рідні! – відказав Більбо, пригадавши нарешті свої добрі манери.

– Бачу, Двалін і Балін уже тут, – зауважив Кілі. – Нумо всі до гурту!

«Гурту! – подумки повторив Злоткінс. – Не подобається мені, як це звучить. Таки треба присісти на хвилику – обдумати все це та випити чогось добренького». Він тільки встиг сьорбнути в куточку – поки четверо гномів, посідавши кругом столу, вели мову про копальні, та про золото, та про клопоти з гоблінами, та про спустошливі нальоти драконів, та про безліч інших речей, яких він не тямив і тямити не хотів, бо все воно бриніло надто по-пригодницькому – коли це – дзень-дзелень-дзелелень! – зайшовся його дзвоник, от ніби яке зухвале хлопчисько-гобітисько силкувалося відірвати дзвоникову ручку.

– Хтось на порозі! – сказав він, кліпаючи очима.

– І не один «хтось», а, мабуть, четверо «хто-сів» – як судити по звуку, – виправив Філі. – До речі, ми бачили, як вони йшли оддалік за нами.

Бідолашний малий гобіт так і сів у передпокої, обхопивши голову руками й чудуючись, що ж це воно сталося і що має статися, і чи залишаться всі вони на вечерю. Тоді дзвоник задзеленчав так, як не дзеленчав іще ніколи, і мусив гобіт стрімголов бігти до дверей. А там було навіть не четверо – цілих п'ятеро! П'ятий надбіг, поки Більбо роздумував у передпокої. Ледве повернув ручку, а прибульці вже й у приміщенні, кланяються одне за одним і приказують своє «до ваших послуг». Звали їх Дорі, Норі, Орі, Оїн і Глоїн, і в змиг ока два ясно-червоні, сірий, коричневий та білий каптури вже висіли на кілочках, а гноми, заклавши свої широкі ручиська за золоті й срібні пояси, подалися до світлиці. Це вже був майже гурт. Хто замовляв елю, хто портеру,¹ хто кави, але всі хотіли коржиків, – тож гобітові довелося трохи попобігати.

Він поставив на вогонь чималого кавника; коржі з кмином уже щезли, а гноми саме заходилися коло ячних перепічок з маслом, коли щось загрюкало у двері. Не дзвоник задзвонив, а просто бух-бух! – у гобітові чудові зелені двері. Хтось гатив палицею!

Більбо помчав звивистим передпокоєм – вельми сердитий і взагалі ошелешений та сприкрений: такої досадної середи він зроду не пригадував. Сіпнув двері до себе, і всі прибулі «малою купою» попадали в передпокій. Ще четверо гномів! А за ними був уже Гандальф – чарівник сміявся, спершись на патерицю. Він добряче-таки вколупнув прегарні гобітові двері й, до речі, збив тим ударом таємний знак, якого надряпав там напередодні вранці.

– Обережніш! Обережніш! – мовив він. – Це, Більбо, не схоже на тебе: змушуєш друзів чекати на порозі, а тоді сіпаєш двері, наче з пугача палиш!..

¹ Ель, портер – різновиди пива.

Дозволь відрекомендувати Біфура, Бофура, Бомбура і особливо Торіна!

– До ваших послуг! – мовили одночасно Біфур, Бофур і Бомбур, вишикувавшись рядочком. Тоді почепили два жовті й один блідо-зелений каптури та ще один – блакитний з довгою срібною китицею. Останній каптур належав Торінові – страшенно поважному гномові, що був насправді не хто інший, як сам великий Торін Дубоцит. Славетному ватажкові гномів зовсім не припало до вподоби те, що він простягся на гобітовій маті, а зверху на нього попадали Біфур, Бофур і Бомбур. Тим паче, що Бомбур був надзвичайно гладкий і важкий. А був Торін таки вельми пихатий – він нічого не сказав про «послуги»; зате бідолашний Злоткінс перепрошував його стільки разів, що нарешті він буркнув «та дарма» і перестав супитись.

– Оце вже ми і всі! – мовив Гандальф, оглянувши почеплені рядком тринадцять каптурів – щонайкращих відстібних святкових каптурів – і свого власного капелюха. – Веселеньке збіговисько! Сподіваюся, для припізнілих гостей знайдеться ще щось попоісти й випити? Що це? Чай? Ні, дякую! Собі я попрошу трохи червоного вина.

– І мені, – докинув Торін.

– І ще малинового варення та яблучного пирога, – додав Біфур.

– І ще мигдалевого пирога й сиру, – попросив Бофур.

– І ще пирога з свининою та салату, – замовив Бомбур.

– І ще коржиків... ще елю... ще кави! – загукала решта гномів із світлиці.

– І ще засмаж кілька яєць, будь ласка! – гукнув Гандальф навздогін гобітові, що потюпав до своїх комірчин. – Та винеси-но тієї холодної курятини й томатів!

«Здається, він знає, що лежить у моїй коморі, незгірш від мене самого!» – подумав геть розгублений Злоткінс. Він почав уже питати себе, чи не закралася щонайрознешасніша з пригод у самісіньку його оселю. Поки підіставав усі пляшки, страви, ножі, виделки, склянки, тарілки, ложки та всяку всячину, поки поскладав усе це на великі таці, наш гобіт добряче впрів, і розпашівся, і насердився.

– А щоб їм трясці й болячки, цим гномам! – лайнувся він уголос. – Чом би не прийти та не підсобити мені?

Гульк! – і вже стали перед кухонними дверима Балін і Двалін, а за ними Філі та Кілі, і, не встиг Більбо й слова мовити, як гноми внесли ті повні таці й два столики до світлиці та повиставляли, порозкладали все для бенкету.

Гандальф сидів на чільному місці, а навколо нього – тринадцять гномів; Більбо примостився на стільчику біля каміна, гризучи сухарика (йому геть пропав апетит) і силкуючись триматися так, ніби все-все було як завжди, а пригодною і не пахло. Гноми собі їли та й їли, гомоніли та гомоніли, а час помалу спливав. Нарешті гості повідсувалися на своїх стільцях від столу, і Більбо намірився поприбирати тарілки й склянки.

– Гадаю, ви всі залишитеся повечеряти? – спитав він якнайчемнішим, ненав'язливим тоном.

– Авжеж! – запевнив Торін. – І ще побудемо. Ми засидимося допізна, поки обговоримо всі справи. Але спочатку – трохи музики. Ану прибрати зі столу!

І дванадцять гномів – тільки без Торіна, він був надто статечний і провадив розмову з Гандальфом, – скочили на ноги й поскладали весь посуд високими стосиками. Тоді, не чекаючи, поки дадуть таці, рушили до кухні, тримаючи на одній руці стосики тарілок ще й поставивши пляшку зверху, а гобіт біг за ними й просив, мало не пищав з переляку:

– Будь ласка, обережно! – та: – Будь ласка, не клопочіться! Я сам упораюсь... Але гноми тільки завели пісні:

Бий склянки і тарілки!
Гни виделки і ножі!
Більбо це не до душі –
То трохи йому й пляшки!

Скатерки усі поріж!
Молоко порозливай!
Все вином кропи сміліш!
Кісточки порозкидай!

Поскидай в казан горшки,
Довбнею усі вмасти,
А як цілий де лишивсь –
По долівці попусти!

Більбо це не до душі!
Ой, склянки, пляшки, ножі!

Ну, звісно, нічого такого жахливого вони не скоїли; вмить весь посуд був вимитий і поставлений на місце, а гобіт усе крутився й крутився посеред кухні, намагаючись устежити за гномами. Потім усі вернулися до світлиці, де Торін уже кутив люльку, поклавши ноги на гратки каміна. Він пускав величезні кільця диму, і, куди велів, туди вони й пливли: вгору димарем, чи за годинник на полиці каміна, чи під стіл, чи колами попід стелею; та куди б не пливли Торінові кільця, їм не втекти було від Гандальфових. Пух! – і менше кільце, пущене з куценької череп'яної люльки Гандальфа, проходило крізь кожне Торінове кільце. Тоді Гандальфове кільце зеленіло з утіхи і верталось до чарівника, зависаючи в нього над головою. Вже тих димових кілець він зібрав коло себе цілу хмару і мав тепер вигляд справжнісінького чаклуна. Більбо заляк, спостерігаючи, – він-бо так любив пускати кільця диму, – а тоді зашарівся, згадавши, як учора вранці пишався тими кільцями диму, що посилав з вітром за Гору.

– А тепер – музики! – розпорядився Торін. – Принесіть інструменти!

Кілі і Філі метнулися до своїх мішків і принесли по скрипочці; Дорі, Норі та Орі видобули флейти десь із своїх плащів; Бомбур сховався у передпокій по барабана; Біфур з Бофуром теж вийшли й повернулися з кларнетами, що їх лишили в кутку разом із ціпками. Двалін з Баліном сказали: «Даруйте, я залишив свою на ганку!» – «То внесіть і мою!» – попрохав Торін. Два гноми вернулися з віолончелями завбільшки з них самих і з Торіновою арфою, загорненою в зелену тканину. То була чудова золота арфа, і коли Торін торкнув струни, враз полилася музика – така несподівана й ніжна, що Більбо забув усе на світі й полинув у темотні землі під дивними місяцями, далеко за Водицю і геть-геть далеко від гобітівської нори під Гору.

У віконечко, видовбане в схилі Гори, до кімнати полилася п'ятьма; полум'я в каміні замиготіло – був квітень, – а гноми все грали, й тінь Гандальфовой бороди коливалася на стіні.

П'ятьма залила всю кімнату, вогонь погас, тіні зчезли, а вони все грали. І раптом, не перестаючи грати, хтось один, а тоді ще хтось заспівав; то були глибокі, гортанні співи гномів, звиклих співати у глибоких підземеллях, прадавніх своїх домівках. Ось приблизний уривок їхньої пісні, якщо без музики це можна назвати піснею:

Далеко, за Імлисті гори,
Де наші предковічні створи,
Рушати нам, гей, ковалям,
Шукати золота комори.

Здавен закляття знали гноми,
Як били молоти без втоми
У глибині, у темнині,
Де підземельні снять хороми.

Для ельфа й короля людського
Кували золота премного,
Ловили світ у самоцвіт –
Окрасу для меча й чертога.

В намиста сріберні низали
Квітучі зорі, ще й чіпляли
Вогонь дракона на корону,
У вічка сонце й місяць бгали.

Далеко, за Імлисті гори,
Де наші предковічні створи,
Рушати нам, гей, ковалям,–
Згадаймо золоті комори.

Різьбили арфи, чаші гарні,
Де не сягали каменярні

Людські,– жили, пісні вели,
Що й ельфи чуть їх незугарні.

Якось-то застогнали сосни,
Вітри завили стоголосні,
Вогонь ярів, живе все їв,
Дерева стали вогненосні.

Забили дзвони враз на сполох,
Як стій поблідли люди в долах;
Драконів сквар, гірш за пожар,
Доми пожер, пустив їх голих.

Гора та наша закурілась –
То гномам доля злая стрілась;
Вони втекли в ту мить, коли
Над ними стеля обвалилась.

Далеко, ген за гори млисті,
В оселі тьмаві, кам'яністі
Рушати нам, гей, ковалям,
По арфи наші пломенисті!

Отак вони співали, а гобіт відчував, як росте, шириться в ньому любов до речей, зроблених руками, вмінням і чарами, – любов люта і ревнива, жадоба гном'ячих сердець. І тоді прокинулося в ньому щось туківське, і закортіло йому помандрувати, щоб побачити ті великі гори, почути шум тих сосон і водоспадів, і сходити, обстежити ті печери, взявши в дорогу меч, а не ціпок. Він виглянув у вікно. Там, у темному небі над деревами висипали зорі. Більбо подумав: так сяють діаманти гномів у темних печерах. Зненацька в лісі за Водицею спалахнуло полум'я (хтось, мабуть, розпалював багаття), а йому уявилося, як грабіжники-дракони сідають на його затишну Гору, спалюючи все дотла. Він здригнувся і за хвилю був уже таким собі Злоткінсом із Золотого кутка під Горою.

Більбо підвівся, весь трусячись. Він не так збирався піти принести лампу, як хотів це

удати, аби сховатися за пивними барилами в льоху та й не виходити звідти, аж поки гноми заберуться геть. Раптом він збагнув, що музика й співи припинилися, і всі гості втупилися в нього очима, що блищали в п'їтми.

– Куди це ви? – спитав Торін таким тоном, ніби вгадував і прихований, і явний гобітів намір.

– Може, засвітити світло? – запропонував, мовби виправдовуючись, Більбо.

– Нам подобається темрява, – водно заявили гноми. – Темрява – для темних справ! До світанку у нас ще багато часу.

– Авжеж! – погодився Більбо й сів. Та спрожого не потрапив на стілець, а на ґратки каміна й наробив брязкоту, зваливши совок і кочергу.

– Тихо! – звелів Гандальф. – Хай Торін скаже слово.

І Торін розпочав.

– Гандальфе, гноми і пане Злоткінс! Ми зібралися в домі нашого друга і співучасника змови, цього прекрасного й дерзновенного гобіта – хай ніколи не повипадає вовна на пальцях його ніг! Хай благословенне буде вино його й пиво!..

Тут Торін зупинився – звести дух і дати гобітові вставити чемне слово. Та ватажок гномів тільки даремно витрачав похвали на бідолашного Більбо, який ворухив губами, намагаючись висловити обурення тим, що його назвали «дерзновенним» і, що найгірше, «співучасником змови», та не спромігся вичавити з себе жодного звука, такий був спантеличений.

Тож Торін повів далі:

– Ми зустрілися, щоб обговорити наші плани, шляхи, тактику, засоби і способи. Скоро, вдосвіта, ми вирушаємо в далеку мандрівку – мандрівку, з якої, може, дехто з нас чи й ніхто не повернеться (окрім нашого друга й порадника, винахідливого чарівника Гандальфа). Це урочиста мить. Наша мета, гадаю, відома всім нам. Для шановного пана Злоткінса і, може, для одного-двох молодших гномів (думаю, що не помилюся, коли назву Кілі й Філі) точний стан речей, як він є на даний момент, може потребувати короткого пояснення...

Такий був Торінів стиль. Торін був поважний гном. Якби йому дозволили, він би розводився, поки стало б йому духу, не повідомивши нічого такого, чого б не знали присутні. Та його нечемно урвали. Цього бідолаха Більбо не міг стерпіти. При словах «ніхто не повернеться» він відчув, як горлом йому почав підійматися зойк, і дуже скоро той зойк вихопився назовні, мов гудок локомотива, що виходить із тунелю. Всі гноми посхоплювалися зі своїх місць, перекинувши стола. Гандальф викресав сине світло на гостряку своєї чарівної патериці, і при цьому фейерверку всі побачили бідолашного малого гобіта, що трусився навколїшках на маті біля каміна, мов танучий холодець. Тоді він простягся на підлозі, вигукуючи знову й знову: «Блискавка вдарила! Блискавка вдарила!» – і довгенько від нього більш нічого не могли добитися. Тож його взяли й перенесли, щоб не заважав, до вітальні, поклавши на диван і поставивши питво поруч, а самі повернулися до своїх «темних справ».

– Вразливий чоловічок, – мовив Гандальф, коли всі повмощувалися знову. – Бувають у нього кумедні чудернацькі напади, проте він – один з найкращих, еге ж, один з найкращих, а що вже лютий – мов роздракнений дракон!

Якщо ви бачили коли-небудь роздракненого дракона, то зрозумієте, що то було просто поетичне перебільшення, до кого б із гобітів його не прикласти – хоч би й до Рикобика, прапрадядька старого Тука, а той Рикобик був такий велетень (як на гобіта), що міг їхати верхи на коні. В Битві на зелених полях Рикобик як налетів на лави гоблінів із гори Грам та києм так і збив голову королю гобліньському Гольфїмбулу. Голова Гольфїмбулова пролетіла в повітрі метрів сто і потрапила в кролячу нору, і в такий-от спосіб одним нападом була виграна битва і винайдена гра в гольф.

Тим часом, однак, Рикобиків тендітніший нащадок приходив до тями у вітальні. Десь трохи згодом, ковтнувши питва, Більбо підкрався, хвилюючись, до дверей світлиці. І ось що він почув.

– Пхе! – сказав чи, скоріше», пирхнув Глоїн. – І ви гадаєте, він упорається? Добре Гандальфові говорити про лютість цього гобіта, але одного такогозойку в тривожну мить вистачить, щоб розбудити дракона з усією його ріднею і тим погубити нас усіх. Здається мені, то в нього був швидше переляк, ніж запал! Сказати правду, коли б не знак на дверях, я з самого початку ладен був подумати, що ми втрапили не до того дому. Я вже тоді засумнівався, коли побачив, як той малий недоросток вискочив засапаний на поріг. Він же схожий більше на бакалійника, ніж на Викрадача!

Тут золотко Злоткінс відчинив двері і ввійшов до світлиці. Туківська половина перемогла в ньому. Раптом він відчув, що хоче подорожувати без сну і їжі, аби тільки його мали за лютого. Не раз опісля злоткінсівська половина жалкувала за тим, що він вчинив тепер, і він казав сам собі: «Більбо, ти пошився в дурні: ввійшов тоді – із головою вліз у халепу».

– Даруйте, – заявив він, – що я підслухав вашу мову. Не осмілюся стверджувати, ніби я втямив, про що ви говорите чи чому натякаєте на Викрадачів, та не помилюся, коли скажу, що ви маєте мене за нікчому. (Отакі звороти – це було те, що він називав «захищати свою гідність».) Я вам доведу! Що ж до знаків на дверях (я пофарбував їх тиждень тому), то ніяких знаків там немає, і я певен, що ви справді втрапили не до того дому. Я вже тоді засумнівався, коли побачив на порозі ваші кумедні обличчя, – та вважайте, що це той дім, якого вам треба. Скажіть, що я маю робити, і я постараюсь виконати ваше бажання, хай навіть доведеться йти пішки звідсіля до найдальшого сходу і битися з дикими чудовиськами-перевертнями в Останній пустелі. Я мав колись пра-пра-пра-прадядька, Рикобика-Тука, то він...

– Так, так, але то було давно, – заперечив Глоїн. – А я говорю про вас. І запевню вас: на ваших дверях таки є знак – звичайний знак у цьому ремеслі, чи принаймні колись він був звичайним. «Викрадач шукає доброї роботи, купи тривогу і пристойної винагороди» – ось як тлумачиться цей знак. Можете, як хочете, казати «Досвідчений Мисливець за скарбами», замість Викрадач. Дехто з них називав себе так. Та для нас це все байдуже. Гандальф сказав нам, що в цих краях є чоловік цього фаху, якому негайно потрібна така Робота, і що він домовився про зустріч тут у середу, в час чаювання.

– Звісно, знак є, – ствердив Гандальф. – Я сам накреслив його на дверях. Ви просили мене знайти чотирнадцятого для цієї подорожі, і я вибрав пана Злоткінса. Хай-но хто з вас посміє сказати, що я вибрав не того чоловіка чи не той дім, – тоді можете зупинитися на числі 13 і зазнати якого хочете лиха чи вернутися назад – добувати вугілля.

І чарівник так зиркнув на Глоїна, аж той втиснувся у своє крісло, а коли Більбо розтулив рота щось запитати, обернувся і так насупився на нього, так наставив свої куцуваті брови, що гобіт стулив рота, клацнувши зубами.

– Отак і треба, – мовив Гандальф. – Припинімо суперечки. Я вибрав пана Злоткінса, і це має задовольняти всіх вас. Коли я кажу, що він Викрадач, то Викрадач він і є чи ним стане, як приспіє час. У ньому таїться куди більше, ніж ви можете здогадуватися, і набагато більше, ніж він сам про себе знає. Може, ви всі ще доживете до того, що дякуватимете мені. А тепер, Більбо, мій хлопче, принеси-но лампу, та пролиймо трохи світла на ось це!

При світлі великої лампи з червоним дашком він розгорнув на столі карту – не карту, а швидше шмат пергаменту.

– Зробив її твій, Торіне, прадід, – сказав чарівник у відповідь на схвильовані запитання гномів. – Це план Самітної гори.

– Навряд чи ця штука нам дуже допоможе, – розчаровано протяг Торін, кинувши погляд на карту. – Я досить добре пам'ятаю нашу гору і землі навколо неї. І я знаю, де Чорний ліс, де Сухе пустище, на якому виводяться дракони.

– На горі намальований червоний дракон, – докинув Балін, – але ми й без цього легко його знайдемо, якщо взагалі дістанемося туди.

– Тут є одна річ, якої ви не помітили, – зауважив чарівник. – Це – таємний вхід. Бачите

оту руну² на західному схилі й руку, що показує на неї від інших рун? Так позначено прихований прохід до нижніх зал.

– Може, той вхід і був колись таємним, – міркував далі Торін, – але звідки нам знати, чи й досі він лишається таємним? Старий Смауг прожив там досить довго, щоб вивідати геть усе, що можна знати про ті печери.

– Хоч би й знав, то вже давно-давно мав би забути, як користуватися тим входом.

– Чому ж?

– Бо вхід надто малий. П'ять футів³ заввишки і «троє можуть увійти попліч», як кажуть руни, але Смауг не проліз би в таку дірку навіть замолоду – а де вже йому тепер, пожерши стільки дівчат з долини.

– Як на мене, то це здоровенна нора! – писнув Більбо, що не знав нічого про драконів, а все про гобітівські нори. Він знову зацікавився і захвилювався, аж забув, що треба тримати язика за зубами. Він любив карти, і в передпокої у нього висіла велика Карта навколишньої місцевості з усіма його улюбленими стежками, позначеними червоним чорнилом.

– Як можна таємницю таких великих дверей вберегти від усіх сторонніх, не кажучи вже про дракона? – спитав він. Золотко Злоткінс був усього лиш малим гобітом – не забуваймо про це.

– Багатьма способами, – відказав Гандальф. – Але яким саме способом засекречено ці двері, ми не можемо знати, поки не прийдемо та не глянемо. З написаного на карті я припускаю, що там є замкнені двері, замасковані під схил Гори. Це у гномів звичайний спосіб маскувати двері – чи не так?

– Саме так, – підтвердив Торін.

– А ще, – вів далі Гандальф, – я забув згадати, що до карти додається ключ – малесенький і цікавий ключик. Ось він! – І чарівник вручив Торінові довгий срібний ключ із хитромудрими виямками. – Збережіть його!

– Та вже збережу, – запевнив його Торін, чіпляючи ключ до гарного ланцюжка, що звисав з шиї і ховався під курткою. – Тепер, я бачу, у нас більше надій на успіх. Ця новина міняє все на краще. Досі ми не уявляли як слід, що маємо робити. Думали йти на схід, якомога тихіше та обачніше, аж до Довгого озера. А далі почався б клопіт...

– Набагато раніше він почався б, той клопіт, коли я знаю хоч щось про дороги на схід, – перепинив його Гандальф.

– Звідти ми могли б піднятися вгору по річці Бистрій, – вів далі Торін, не звернувши уваги на Гандальфові слова, – аж до руїн Долу, стародавнього міста в тамтешній долині, під Самітною горою. Але всім нам осоружна була сама думка про те, щоб увіходити в передню браму. Саме з цієї брами, долаючи великий бескид на східному схилі гори, витікає річка, і з цієї самої брами вилітає дракон – занадто часто вилітає, коли не змінилися його звички.

– В передню браму вам не увійти, – підтвердив Гандальф, – принаймні без могутнього воїна чи навіть героя. Я пробував знайти когось такого, але воїни б'ються з воїнами в далеких краях, а героїв у цій окрузі мало чи й просто немає. Мечі в цих землях здебільшого тупі, сокирами тут тільки дрова рубують, а на щитах колісають немовлят чи накривають ними казани. Ось чому я зупинився на викраденні – надто коли згадав, що є ще бічні двері. З нами тут Більбо Злоткінс, цей Викрадач, вибраний і обраний з-поміж багатьох. Тож нумо далі та складімо якийсь план.

– Що ж, дуже добре, – погодився Торін. – То, може, досвідчений Викрадач висловить якісь думки чи пропозиції?

І ватажок гномів обернувся з глузливою чемністю до Більбо.

– Спочатку я хотів би трохи більше довідатися про все це, – сказав гобіт, почувуючись

² Руни – літери давньогерманського письма.

³ Фут – міра довжини; дорівнює 30,48 см.

геть збентеженим і трошки наляканим у душі, але все ще по-туківськи сповнений рішучості вести гру далі.– Себто про золото й того дракона та як те золото туди потрапило і чиє воно і все таке.

– Матінко! – вигукнув Торін. – Та чи ти не бачиш карти перед собою? Чи не чув нашої пісні? І чи не про все це ми тут говорили стільки часу?

– Однаково я хотів би, щоб усе було мені ясне й зрозуміле, – затявся Злоткінс, прибравши ділового вигляду (до якого вдавався тоді, коли хтось хотів видурити в нього гроші) й з усієї сили показуючи себе мудрим, розсудливим фахівцем, гідним Гандальфової рекомендації.– А ще я хотів би знати, який буде ризик, які дорожні витрати, скільки це забере часу, яка буде винагорода і таке інше. – Його слова означали: «Що я матиму з цього? І чи вернуся живий?»

– Ну, то гаразд, – піддався Торін. – Давно-давно, ще за часів мого діда, вороги потіснили один гном'ячий рід з далекої півночі. Тож ті гноми й прийшли з усіма своїми статками та знаряддям до цієї гори, що на карті. Вони вгризлися, закопалися в гору, поробили тунелі, великі зали та чималі майстерні, а ще ж, так я думаю, знайшли там багато золота й розсипища самоцвітів. Так чи так, а вони неймовірно розбагатіли, і мій дід був королем Самітної гори, і до нього з вельми великою шаную ставилися смертні люди, що жили далі на південь і поступово розселялися вгору по річці Бистрій, дійшовши аж до долини, над якою височіє гора. В ті дні вони збудували там веселе місто Діл. Їхні королі завше посилали по наших ковалів і навіть найнезугарніших винагороджували якнайщедріше. Батьки просили нас узяти в науку їхніх синів і добре нам платили, особливо харчами, вирощуванням чи пошуками яких ми зроду не клопоталися. Загалом для нас то були добрі часи, і найубогіші з нас мали неабиякі гроші, а ще – досить дозвілля, щоб заради втіхи виробляти прегарні речі, не кажучи вже про найдивовижніші чарівні іграшки, рівних яким не знайти в теперішньому світі. Тож палати мого діда стали повні чудових самоцвітів, різьблень і чаш, а в крамницях Долу було на що подивитися.

Безперечно, саме це й привабило дракона. Адже дракони, всяк знає, крадуть, де тільки спопадуть, золото й коштовності в людей, ельфів і гномів і стережуть награбоване, поки й життя їхнього (тобто, вважайте, вічно, якщо їх не вб'ють), а не споживуть із того й мідної каблучки. Насправді вони не дуже відрізняють майстерний виріб від поганого, хоч завжди знають, де що й почім. Зробити задля самих себе хоч що-небудь вони не здатні – навіть закріпити розхитану бляшку на своєму панцері. В ті часи на півночі було повно драконів, і золото, мабуть, ставало там рідкістю; адже гноми або тікали на південь, або гинули, й усе більшала загальна пустка та руїна, яку з собою приносять дракони. Був серед них один особливо жадібний, дужий і лихий змії на ім'я Смауг. Одного дня він знявся в повітря й полетів на південь. Спочатку ми почули такий шум, ніби з півночі мчав ураган; знявся вітер, і сосни на горі заскрипіли, застогнали. Трапилося так, що дехто з гномів був саме в долині, – серед них, на щастя, був і я – хвацький, сміливий в ті дні хлопець, що все блукав довкола, і це й врятувало мені життя в ту годину... Отож із чималої відстані ми бачили, як дракон сів на нашу гору, вивергаючи полум'я. Потім він почав спускатися по схилах, і, коли досяг лісу, всі дерева спалахнули. На той час уже калатали всі дзвони в Долі, там озброювались воїни. Гноми висипали зі своєї великої брами, але там уже чекав на них дракон. Через той вихід живим не вийшов ніхто. Річка випарувалась, і густий туман упав на Діл; у тому тумані заскочив їх дракон і понищив більшість воїнів, – звичайна сумна історія, яких було так багато в ту пору. Тоді він вернувся до гори, заліз у передню браму і винюшив усі зали, галереї, тунелі, коридори, комори, покої та переходи. Після цього всередині гори не лишилося жодного живого гнома, і Смауг закріпив собі все їхнє багатство. Напевно, як ведеться воно у драконів, склав його все на велику купу глибоко в надрах гори і спить на тій купі, мов на ліжку. Помалу він узяв звичку вилазити великою брамою і поночі летіти в Діл – хапати там людей, особливо дівчат, собі на з'їжу, аж поки Діл геть спустошився, а люди – хто загинув, хто покинув місто. Що там діється нині, я не знаю напевне, але не думаю, щоб хтось жив ближче до гори, ніж на дальньому краї Довгого озера.

Жменька нас, що були на безпечній віддалі від гори, сиділи й плакали в криївці, проклинаючи Смауга, і там до нас несподівано приєдналися батько мій та дід із обсмаленими бородами. Вигляд у них був дуже похмурий, і говорили вони дуже мало. Коли я спитав, як вони врятувалися, батько з дідом звеліли мені тримати язика за зубами і сказали, що колись у належний час я про це дізнаюся. Потім ми подалися геть, поневірялися по різних краях і мусили заробляти собі на прожиття всякою роботою, досить часто опускаючись до простого ковальства чи навіть до видобування вугілля. Але ми ніколи не забували про вкрадений у нас скарб. І навіть тепер, коли, признаюся, ми заощадили дещо й не такі вже злиденні,— Торін погладив золотий ланцюжок у себе на шиї,— ми досі прагнемо повернути скарб і, можливо, помститися проклятому Смаугу.

Я часто міркував над тим, як батькові й дідові пощастило врятуватись. Тепер я розумію, що в них мали бути потаємні бічні двері, про які знали тільки вони двоє. Але, очевидно, карту склали теж вони, і хотів би я знати, як заволодів нею Гандальф та чому вона не дісталась у спадок мені, законному спадкоємцеві.

— Я не «заволодів» нею, — мені її дали, — пояснив чарівник. — Ти ж пам'ятаєш, діда твого вбив у копальнях Морії гоблін...

— Так, будь він проклятий, — поквапливо вставив Торін.

— А твій батько подався в мандри третього березня (минулого четверга якраз було сто років), і відтоді ти його ніколи не бачив...

— Правда, правда, — підтвердив Торін.

— Ну, то твій батько дав мені оце, щоб я передав тобі; і, якщо я вибрав зручний для мене час і спосіб передачі, то навряд чи ти маєш осуджувати мене за це, зваживши, як нелегко було мені тебе розшукати. Батько твій, передаючи мені цей папір, не міг пригадати свого імені й твого при цьому не назвав, — отож, думаю, в цілому я заслужив на похвалу й подяку! Ось вона, ця карта, — мовив Гандальф, вручаючи карту гномові.

— Я не розумію, — сказав Торін, і Більбо сказав би те саме. Пояснення ніби нічого не пояснювало.

— Твій дід, — повільно й сердито заговорив чарівник, — вирушаючи до копалень Морії, віддав карту на збереження своєму синові. Після загибелі твого діда той вирушив сам спробувати щастя з картою, і його спіткало багато щонайприкріших пригод, та тільки він і близько не дістався до гори. Не знаю, як він попався в'язнем до темниць Некромансера, але я знайшов його саме там.

— А що ви там робили? — запитав Торін, здригнувшись, і всі гноми затремтіли.

— Байдуже, що я там робив. Як завжди, вивідував, що й до чого. Препаскудна, небезпечна то була справа! Навіть я, Гандальф, ледве звідти вирвався. Хотів я врятувати твого батька, та було запізно. Він був без тями і забалакувався, забувши майже все, крім карти й ключа.

— Ми давно відплатили гоблінам Морії,— сказав Торін, — а тепер слід подумати про Некромансера.

— Пусте! Ця справа понад сили всіх гномів, навіть якби їх знову зібрати до купи з усіх чотирьох сторін світу. Єдине, чого бажав для тебе твій батько, — це щоб ти прочитав карту і скористався ключем. Аби ви впоралися з драконом і горою — цього для вас більш ніж досить.

— Слухайте, слухайте! — вихопилось у Більбо.

— Слухайте — що? — запитали всі, обернувшись раптом до нього, а гобіт так збентежився, що відповів:

— Слухайте, що я маю сказати!

— Що ж саме? — спитали.

— Ну, я хотів би сказати, що вам слід піти туди, на схід, і там обдивитися. Зрештою, є ті бічні двері, й драконам, гадаю, треба ж колись спати. Як посидите на порозі, то, напевне, й придумаете щось. Ну, а ще, знаєте, мені здається, для однієї ночі ми тут розмовляли досить — якщо ви розумієте, що я хочу сказати. Що ви скажете про те, щоб полягати спати, раненько встати і таке інше? Поки вам вирушати, я приготую для вас добрий сніданок.

– Поки нам вирушати – сподіваюся, хотіли ви сказати, – виправив Торін. – Чи ви не Викрадач? І чи не ваша це робота – посидіти на порозі, не кажучи вже про те, щоб пройти в двері? Але щодо сну й сніданку, то я згоден. Коли я вирушаю в дорогу, то люблю з'їсти шестеро яєць із шинкою – смажених яєць, та глядіть, щоб жовтки були цілі!

Після того, як решта позамовляла свої сніданки (без ніякого там «будь ласка» чи «прошу», що прикро вразило Більбо), усі повставали з-за столу. Гобітові довелося шукати, де б їх усіх обложити; він постелив на кріслах і диванах у всіх своїх вільних кімнатах. Поки-то всі обляглися, і гобіт, дуже стомлений і не зовсім щасливий, ліг у своє маленьке ліжечко. Тільки одне він знав напевне: не буде він уставати так рано, щоб приготувати кожному з них ті нещасні сніданки. Туківський настрої десь розвіювався, і Більбо вже й не був такий певний, що вранці вирушить у якусь там подорож.

У ліжку він ще почув, як Торін наспівує собі в суміжній, найкращій спальні:

Далеко, за Імлисті гори,
Де наші предковічні створи,
Рушати нам, гей, ковалям,–
Згадаймо золоті комори!

Під цю мелодію Більбо й заснув, і через це йому снилися дуже незатишні сни. Коли він прокинувся, був пізній ранок.

Розділ другий СМАЖЕНА БАРАНИНА

Більбо вискочив з ліжка й, надягнувши халат, поспішив до їдальні. Нікого там він не застав, лише побачив сліди щедрого й квапливого сніданку. В кімнаті панувало страшенне безладдя, а в кухні височіли гори немитого посуду. Здавалося, використано було чи не кожен його горщик і сковорідку. На Злоткінса чекало таке грандіозне миття посуду, що він хоч-не-хоч, мусив повірити, що вчорашні гості не наснилися йому (а так хотілося в це повірити). А втім, він відчув полегкість, подумавши, що гноми вирушили без нього, навіть не розбудили, – але ж, з другого боку, навіть спасибі не сказали. І все-таки трішки-трішки він був розчарований. Аж здивувався, що розчарувався.

– Не будь дурнем, Більбо Злоткінсе! – сказав він сам собі. – У твоєму віці та ще думати про драконів і всяку таку чужоземну нісенітницю!

Отож він надягнув фартуха, запалив вогонь, скип'ятив води й помив увесь посуд. Тоді гарненько в кухні поснідав, а потім заходився прибирати в їдальні. Сонце вже пригрівало, в розчинені вхідні двері залітав теплий весняний вітерець. Більбо голосно засвистав, помалу забуваючи про вчорашню ніч. Він якраз сідав за невеличкий підобідок у їдальні при розчиненому вікні, коли до нього увійшов Гандальф.

– Добродію, – заговорив він, – коли ж ви збираєтеся з'явитись? Хтось обіцяв «раненько встати» – і підобідує, чи як ви там це називаєте, о десятій тридцять! Вони лишили вам записку, бо не могли чекати.

– Яку записку? – перепитав спантеличений Злоткінс.

– О небо! – вигукнув Гандальф. – Сьогодні ви сам не свій – не витерли пил на поличці каміна!

– До чого тут пил на поличці? Я мав досить клопоту, миючи посуд після чотирнадцятьох!

– Якби ви витерли пил на поличці каміна, ви б знайшли оце під годинником, – сказав Гандальф, подаючи Більбо записку (писану, звісно ж, на його папері для нотаток).

Ось що він прочитав:

«Торін і компанія вітають Викрадача Більбо! Наша найщиріша подяка вам за гостинність, а ще – вдячна згода на запропоновану вами фахову допомогу. Умови: оплата по

доставці товару, в розмірі до чотирнадцятої частини, але не більше, всього сподіваного прибутку; дорожні витрати гарантовані за будь-яких умов; витрати на похорон оплачуються нами або нашими представниками, якщо так складуться обставини і неможливо буде інакше залагодити справу.

Вважаючи за непотрібне уривати ваш шанований спочинок, ми вирушили перші, щоб зробити необхідні приготування, і чекатимемо вашу поважану особу біля харчівні «Зелений Дракон», над Водицею, рівно об 11-й годині. Сподіваючись на вашу пунктуальність, маємо честь лишатися щиро ваші Торін і К.».

– Отже, ти маєш десять хвилин. Тобі доведеться бігти бігом, – сказав Гандальф.

– Але... – почав Більбо.

– На це нема часу, – заперечив Гандальф.

– Але... – знову почав Більбо.

– І на це часу нема. Бігом!

До кінця своїх днів Більбо не міг згадати, як він опинився надворі без капелюха, ціпка, без грошей та всього того, що звичайно брав з собою, коли виходив з дому; як не кінчив підобідувати й зовсім не помив посуду, як тицьнув ключі Гандальфові в руки й побіг так прудко, як тільки могли нести його порослі вовною ноги: по доріжці, повз великий млин, через Водицю – добру милю біг, коли не більше.

Дуже захеканий пригнався він до «Зеленого Дракона» за якусь там мить до одинадцятої і тут пригадав, що вибрався без носової хустинки!

– Bravo! – похвалив його Балін, що виглядав Злоткінса біля дверей харчівні.

Саме в цю мить з-за повороту дороги, що йшла від села, показалися інші гноми. Вони їхали на поні, й кожна конячка була обвішана щонайрізноманітнішими клунками, пакунками, коробками та всякою всячиною. Був там і дуже маленький поні – очевидячки, для Більбо.

– На коней, ви двоє, і – поїхали! – скомандував Торін.

– Я дуже перепрошую, – заговорив Більбо, – але я прибув сюди без капелюха, і хустинку забув, і гроші. Вашу записку я отримав аж о 10.45, якщо бути точним.

– Не будь точним, – відказав Двалін, – і не турбуйся! Доведеться тобі обходитися без носовичків та багатьох інших речей, поки відбудеш цю мандрівку. А щодо капелюха, то в менеєдя тебе запасний каптур і плащ.

Отак вони й вирушили: потрюхикали одного чудового весняного ранку, перед самим травнем, на понав'ючуваних коненятах. На Злоткінсі був темно-зелений плащ і темно-зелений каптур, що їх позичив Викрадачеві Двалін. На нього вони, щоправда, булизавеликі, й гобіт мав трохи кумедний вигляд. Не уявляю, що сказав би татусь Бунго, якби побачив нині свого синопка. Більбо тільки й тішився тим, що його, безбородого, все одно ніхто не обізвав би гномом.

Вони не встигли заїхати далеко, як хвацьким молодцем на білому коні наздогнав їх Гандальф. З собою він прихопив чимало гобітових носовичків і його люльку з тютюном. Відтак усім їм помандрувалося дуже весело: цілий день, їдучи, розповідали всякі історії або співали пісень. Зупинялися, звісно, лише для того, щоб попоїсти, їли, до речі, не так часто, як би хотілося Злоткінсові, та все одно пригоди вже починали йому подобатися – не такі вони, зрештою, були й погані.

Так їм велося не один день. Чимала частина шляху наших мандрівців пролягала через рівнинний, добропорядний край, заселений добропорядною людністю: гобітами, ельфами та людьми. Дороги були добрі: проїдеш трохи – й натрапиш як не на заїзд, то на харчівню.

То тут, то там здивався їм який-небудь гном, чи лудильник, чи селянин, що заклопотано тюпав собі шляхом. Але за якийсь там час добулися вони місць, де населення розмовляло дивною мовою і співало пісень, яких Більбо зроду не чув. Заїзди траплялися тут рідко та все погані, дороги робилися дедалі гірші, а гори вдалині виростали вище й вище. На деяких вершинах здіймалися замки, і здебільше виглядали вони так, наче будовані були аж ніяк не з доброю метою. І погода, що частенько була така гарна, як і годиться в травні, оспіваному в казках та легендах, почала псуватися.

– Не віряться, що завтра перше червня, – бурчав Більбо, чалапаючи позад усіх по дуже багnistій дорозі. Час чаювання минув; дощ як завзявся зранку, так лив і досі; з каптура крапотіло просто в очі, плащ геть просяк водою; наморений поні спотикався на камінцях; всі супутники набурмосено мовчали.

«Напевне, дощ промочив і переміну одягу, і клунки з харчами, – думав Більбо. – Будь воно прокляте, це ремесло Викрадача і все з ним пов'язане! Сидів би я оце вдома, у милій моїй норі біля вогню, слухаючи, як починає свистіти чайник!»

Гай-гай, не востанне йому цього бажалося!

Та гноми знай трюхикали собі далі, не оглядаючись і взагалі не звертаючи на гобіта ніякісінької уваги. Десь там, за сірими хмарами, сонце, мабуть, пішло на спочинок, бо стало смеркати. Знявся вітер, зазітхали, похилившись, верби над річкою. Не відаю, що то була за річка: бурхлива та руда, переповнена дощами за кілька останніх днів, – тими потоками, що стікали в неї з недалеких пагорбів і гір.

Швидко поночіло. Вітри порозривали сірі хмари, й поміж тим летючим шматтям визирнув, поплив над пагорбами блідий місяць. Тоді вони зупинились, і Торін буркнув щось про вечерю і «суху латку нанічліг».

Тільки тут завважили, що немає Гандальфа. Досі всю дорогу чарівник їхав з ними, жодного разу не натякнувши, чи бере він участь у пригоді, чи просто поки що їм товаришить. Він тільки говорив, сміявся та їв. Але тепер його просто не було і квіт!

– І треба ж – саме тоді, коли з чарівника було б найбільше користі! – забідкалися Дорі й Норі, що, як і гобіт, любили попоїсти вчасно, досхочу і часто.

Зрештою дійшли згоди, що будуть ночувати саме тут, просто неба. Досі, скільки їхали, їм ще не доводилося так ночувати; хоч і знали, що скоро, хай-но почнуться Імлисті гори й далеко позаду залишаться землі чесної, порядної людності, муситимуть спати щоночі на вільному повітрі, прикро було їм починати з такого бридкого, вогкого вечора. Відійшли до купки дерев обіч дороги; тут було сухіше під ногами, але вітер струшував краплі дощу з листя, і те «крап-крап» надто вже докучало. Та ще й вогонь наче хто закляв. Гноми вміють розвести вогонь майже всюди і майже з нічого, байдуже, вітер чи безвітря, але того вечора в них нічого не виходило, навіть у Глоїна з Оїном, найбільших у цьому ділі мастаків.

Далі ні з того ні з сього схарапудився один поні й кинувся геть. Поки ловили конячку, вона опинилася в річці; поки її витягали, Філі й Кілі трохи не потопилися і вода змила весь вантаж, який ніс той поні. Звісно ж, то були переважно харчі, й на вечерю зосталося ой як мало, а на сніданок – ще менше.

Посідали вони та й сиділи отак: понурі, мокрі, буркотливі, – поки Оїн із Глоїном усе силкувалися розпалити вогонь, безперестану одне з одним сварячись. Більбо сумовито розмірковував про те, що пригоди – це не тільки прогулянки на кониках під травневим сонечком, коли Балін, якому щоразу доручали пильнувати, сказав:

– Он там світло!

Недалечко був порослий деревами пагорб. Угледівшись, вони побачили крізь гущавину проблиск світла – червонястого, затишного нібито світла, що мерехтіло, як вогнище чи смолоскипи.

Надивившись на те світло, почали сперечатися. Хто казав «ні», а хто – «так». Дехто казав, що неодмінно треба піти й подивитися, що гіршого немає, ніж ой як мало на вечерю, а на сніданок ще менше, та спати ніч у мокрій одежі.

Інші заперечували:

– Ці місця ми не дуже добре знаємо, та й до гір надто близько. Поліція ніколи сюди не доходила, і складачі карт досі ще не бували в цих краях. Та й про короля тутешнього не чували, і взагалі в дорозі чим менше пхаєш носа куди не слід, тим менше клопоту наберешся.

Перші доводили:

– Зрештою, нас аж чотирнадцятеро. Другі дивувалися:

– І де це подівся Гандальф?

– Де ж це подівся Гандальф? – підхопили всі. Тут із неба полило, як іще не було, а Оїн з

Глоїном почали битися. Злива поклала край суперечці.

– Зрештою, з нами є Викрадач! – сказали гноми й рушили, ведучи поні (з усією належною обачністю) в напрямку світла. Дісталися до пагорба і скоро заглибилися в ліс. Почався підйом, але не видно було хоч якоїсь путящої стежки, що вела б до оселі чи садиби, і хоч як вони старалися, а в тій темнючій темноті, серед хащі таки робили чимало шелесту, хрускоту й лускоту, а ще більше чулося від них бурчання та прокльонів.

Зненацька з-поміж стовбурів, зовсім зблизька, сяйнуло їм у вічі червоне світло.

– Тепер хай вперед іде Викрадач, – сказали гноми.

– Ти, Більбо, піди й вивідай усе про те світло і для чого воно й чи немає там якої небезпеки, – сказав гобітові Торін. – Біжи хутенько і вертайся мершій, коли все гаразд. Коли ж негаразд, вертайся, якщо зумієш! А як не зумієш, крикни двічі совою і раз пугукни пугачем, і ми зробимо, що в нашій спромозі.

І мусив Більбо негайно рушати вперед, не пояснивши навіть, що він не годен і разу крикнути хоч совою, хоч пугачем – так само, як і літати кажаном. Але гобіти принаймні можуть ходити тихо в лісі – тихо-тихо. Цим вони пишаються, і, як гноми пробивалися оце допіру через хащу, Більбо не раз та й не два пирхав, глузуючи з «гном'ячого гармидеру», – хоч я не думаю, щоб ми з вами завважили будь-що вітряної ночі, навіть коли б уся та кавалькада пройшла від нас за два кроки. А Більбо йшов так обачливо до червоного світла, що навряд чи й ласиця повела б вусиком на його ходу. Отож, звичайно, він і добувся прямісінько до вогню, – адже то був таки вогонь, – нікого не сполошивши. І ось що він побачив.

Троє здоровенних здоровил сиділи навколо здорового вогнища з букових колод. Бони смажили баранину на довгих дерев'яних рожнах, злизуючи жир, що стікав по пальцях. Пахло вельми смаковито. Ще напихваті в них стояло барило доброго питва, яке ті здоровила дудлили із жбанів. Але то були тролі. Навіть Більбо, тишко з гобітівського затишку, розпізнав їх: з великих, важких, мовби кам'яних, облич, з велетенського зросту, з незвичайно великих ніг, не кажучи вже про мову, що була далеко, далеко не така, яку можна почути в салонах.

– Баранина вчора, баранина сьогодні й, хай мене грім поб'є, коли й завтрашній день не пахне бараниною, – казав один із тролів.

– А давно, давненько не потрапляв нам на зуб хоч шматочок живої людятини, – вторував йому другий. – І якого тільки дідька тягнув нас Вільям у ці краї? Це мені така мука, а ще ж і питва нестасє, – поскаржився він, штовхаючи ліктем лікоть Вільяма, що саме приклався до свого жбана.

Вільям похлинувся.

– Заткни пельку! – крикнув він, ледь відкашлявшись. – Чи ти думаєш, люди самі приходитимуть сюди, аби Том із Бертом брали й жерли їх? Відколи ми спустилися з гір, ви вдвох уже півтора села згамали. Скільки вам ще треба? І чи не бувало у нас таких днів, коли ви раденько сказали б: «Дякуємо, Білле!» – за гарний шмат баранини з долини, отакої ось баранини?

І Вільям відгризнув добрий кусень від баранячої ноги, яку саме смажив, а тоді втер губи рукавом.

Гай-гай, – либонь, отак і поведуться тролі, навіть ті, що з однією головою. Почувши все це, Більбо мав би зразу щось зробити. Треба йому було або вернутися нищечком і попередити своїх друзів, що неподалік вештається трійко чималих тролів, які не від того, щоб зігнати оскому на смаженому гномові чи й на поні, для переміни, – або ж було б йому трохи попрактикуватися красти справно і блискавично. Справжній першорядний і славетний Викрадач при такій нагоді перевідав би кишені тролів – заглянути в ті кишені майже завжди варто, коли вам до снаги таке втнути, – познімав би ту баранину з рожнів, викрав би пиво й шез би непомічений. Хтось практичніший, позбавлений такої професійної гордості пригостив би кожного з них кинджалом, перш ніж вони б його помітили. А тоді можна було б сміло бенкетувати до ранку.

Більбо це знав. У книжках він вичитав багато такого, чого ніколи не бачив і не робив. Йому було дуже тривожно – і так само бридко. Хотілося йому опинитися за сто миль звідтіля, і все-таки... все-таки він не міг просто так, із порожніми руками вернутися до Торіна і компанії. Тож він стояв у затінку й вагався. З усіх злодійських штук найлегшим йому здавалося перевірити кишені тролів, тому нарешті Більбо поповз до дерева, під яким сидів Вільям.

Берт і Том якраз відійшли до барила. Вільям ще раз приклався до свого жбана. І тут Більбо зібрав усю свою хоробрість і засунув своє ручення у величезну Вільямову кишеню. В кишені був гаманець – як на Більбо, з мішок завбільшки. «Ха! – подумав гобіт, проймаючись запалом до своєї нової роботи, і дуже обережно вийняв гаманця з кишені.– Оце-то початок!»

Так, це був справжній початок! Гаманці тролів – то лихо, і цей був лихом так само.

– Гей, а хто ти? – писнув гаманець, лишаючи кишеню. Вільям миттю крутнувся і схопив Більбо за карк швидше, ніж той встиг би схватися за деревом.

– А хай мене грім поб'є! – вигукнув Вільям. – Глянь, Берте, що мені попалося!

– Що ж воно таке? – спитали, підійшовши, його товариші.

– Хай я провалюсь, коли знаю! Ти хто?

– Більбо Злоткінс, Викра... гобіт, – відказав бідолаха Більбо, весь трусячись і гадаючи, як-то крикнути совою чи пугачем, поки його не задушили.

– Викрагобіт? – трохи сторопіло перепитали вони. Міркують тролі повільно й страшенно підозріливо ставляться до всього нового.

– Яке викрагобітові діло до моєї кишені, га? – поцікавився Вільям.

– І чи годяться викратобіти в страву? – докинув Том.

– Можеш випробувати його, – сказав Берт, хапаючи невеликий рожен.

– Та там нічого буде і в рот укинути, – заперечив Вільям, що вже добряче повечеряв. – А ще як здерти шкуру та відкинути кісточки...

– А, може, довкола вештаються ще такі, як воно, і ми б зробили пиріг, – міркував Берт. – Слухай, ти, чи багато твого роду бродить тут, у лісі, ти, бридкий кролику? – І, взявши Більбо за п'яти й роздивляючись його пухнасті ноги, троль потрусив його.

– Так, багато, – встиг сказати Більбо, поки згадав, що не можна виказувати друзів. – Ні, більш нікого, жодного, – додав квапливо.

– Що ти цим хочеш сказати? – спитав Берт, цього разу тримаючи гобіта прямовисно за чуприну.

– Те, що кажу, – видихнув Більбо. – І ще прошу, не смажте мене, добродію! Я сам неабиякий куховар і вмю куховарити краще за самого себе, розумієте? Я вам наварю смачно-смачно, зварю смачнюче снідання для вас, якщо тільки ви не повечеряєте мною.

– Ох ти ж, нещасне, – зітхнув Вільям (я вже казав, що він навечерявся по саму зав'язку та й пива чимало випив). – Ох, нещасне! Пусти його!

– Ні – хай скаже спочатку, що то значить: «багато» й «жодного», – заперечив Берт. – Я не хочу щоб мені уві сні горлянку перерізали! Ану, підсмажмо йому п'яти, поки заговорить!

– Я цього не робитиму, – сказав Вільям. – Досить того, що я його спіймав.

– Дурень ти гладкий, Вільяме, – кинув Берт, – як я вже казав цього вечора.

– А ти – мугиряка!

– А я не стерплю такого від тебе, Білле Хеггінсе, – відказав Берт і – кулаком Вільямові під око.

І зчинилася у них розкішна бійка. Коли тролі впустили Більбо на землю, в нього тільки й лишилося тями, щоб відповзти з-під їхніх ніг. А вони зчепилися, мов пси, громовими голосами обзиваючи один одного всякими дуже доречними й підходящими іменами. Ось вони попадали й покотились трохи не в саме багаття, брикаючись і тупочучи, а Том, щоб розхолодити їх, хльоскав обох гіллякою.

Під цю хвилину накивати б нашому гобітові п'ятами! Коли ж Ті п'яти були такі нам'яті Берто-вим лапищем, та й дух Більбо ледве зводив, і голова йому обертом ішла, – тож якусь хвилину він лежав, відсапуючись, за краєм освітленого вогнищем кола. В розпалі того

побоїща надійшов Балін. Звідалік гноми зачули гамір і, почекавши якийсь час, чи не вернеться Більбо або ж чи не крикне совою, вони почали тихенько, як тільки могли, один по одному скрадатися до вогню. Як тільки Том побачив Баліна, що вийшов на світло, він аж завив, та так жажливо! Тролі просто не зносять самого вигляду гномів (несмажених). Берт із Вільямом ураз припинили бійку і водно крикнули:

– Мішок, Томе, мішок!

І перш ніж Балін, що стояв, видивляючись, де в цьому сум'ятті Більбо, дібрав, що й до чого, він уже опинився в мішку, на землі, – їх ще прийде більше, – запевнив Том, – або ж я дуже помиляюся. Багато й жодного – ось воно! Ніяких тобі викрагобітів, зате повно гномів. Десь отак воно і є!

– Твоя правда, – погодився Берт. – Отож краще ходімо сховаймося далі від світла.

Так вони й зробили. З мішками в руках, якими вони звичайно тягали баранину та всяке інше награбоване добро, тролі поставали в затінку. Гном за гномом виходив з лісу, зачудовано дивився на вогнище, перекинуті жбани та обгризені костюмахи, і враз: – Шшу! – падав йому на голову бридкий смердючий мішок, збиваючи з ніг. Скоро Двалін лежав біля Баліна, і Філі й Кілі разом, і Дорі, Норі й Орі вкупі, а Біфур, Бофур і Бомбур були поскидані одне на одного біля самісінького вогню.

– Щоб не були такі гарячі, – сказав Том – бо ж Біфур з Бомбуром завдали тролям мороки, билися мов несамовиті (а гноми, коли їх загнати в безвихідь, завжди б'ються до загину).

Торін прийшов останнім, і його не захопили зненацька. Він запідозрив лихе, і йому не треба було бачити ноги друзів, що стирчали з мішків, аби переконатися: скоїлася біда. Він став віддалік у затінку й голосно спитав:

– Що це за лихо? Хто побиває моїх людей?

– Це тролі! – озвався Більбо з-за дерева. Всі забули про нього! І додав: – Вони поховалися з мішками в кущах!

– О! Невже? – вигукнув Торін і, перш ніж тролі встигли накинутися на нього, стрибнув уперед до вогню. Вихопивши з вогню велику гілку, що горіла з одного кінця, він тим кінцем влучив Бертові в око – Берт на мить став небоездатний. Більбо теж старався, як міг. Він обіруч ухопив Тома за ногу (що була завтовшки як стовбур молодого дерева), та полетів перевертом у верхівки якихось кущів, коли троль тією ногою підбив Торінову гілку, аж іскри полетіли гномові в обличчя.

Том за те дістав гілкою в зуби і втратив одного переднього різця. Як же він завив! Але в цю мить Вільям зайшов ззаду й накрив Торіна мішком – усього зразу, з голови до п'ят. На тому битва й скінчилася. В добрячу халепу вскочили шукачі пригод! Гноми були гарненько пов'язані й запхані в мішки, а над ними троє розлючених тролів (двоє з пам'ятними опіками й синцями) сперечалися, чи засмажити бранців на невеликому вогні, чи посікти їх дрібненько та зварити, чи просто сідати на кожного по черзі, щоб зробилося з них желе; а Більбо високо в гіллі, пошарпаний і подряпаний, не смів і ворухнутися, боячись, що його почують.

Якраз тоді повернувся Гандальф. Але ніхто його не побачив. Тролі саме дійшли згоди: вирішили засмажити гномів негайно, а з'їсти потім. Придумав це Берт, і, довгенько посперечавшись, решта двоє пристали на його думку.

– Не варто смажити їх зараз, це забере всю ніч, – мовив голос, як Бертові здалося, Вільямів.

– Білле, не заводь знов суперечки, – сказав він, – бо суперечка таки забере ніч.

– Хто ж сперечається? – здивувався Вільям, який подумав, що перший заговорив, передумавши, Берт.

– Ти сперечаєшся, – відказав Берт.

– Брешеш, – на те йому Вільям, і суперечка спалахнула знову. Зрештою ухвалили посікти гномів дрібненько і зварити.

Отож вони наготували великого чорного горшка й підіставали свої ножі.

– Не варто їх варити! У нас немає води, а до криниці далеко, – мовив голос. Берт із

Вільямом подумали, що говорить Том.

– Замокни! – сказали вони йому. – А то ми так нічого й не зробимо. Піди та принеси води сам, коли кажеш, що її в нас нема.

– Сам замокни! – огризнувся Том, який подумав, що про воду заговорив Вільям. – Скажи, будь ласка, хто ще сперечається, крім тебе?

– Ти телепень, – кинув Вільям.

– Сам ти телепень! – повернув йому Том.

Отак суперечка розпочалася знову з самого початку і розгорялася дедалі дужче, аж поки нарешті вирішили сідати на кожен мішок по черзі, щоб почавити гномів, а вже потім їх поварити.

– На кого ж першого сідати? – спитав голос.

– Краще спершу сідати на останнього, – сказав Берт, якому Торін пошкодив око. Йому здалося, що питає Том.

– Не розмовляй сам із собою! – мовив Том. – Та якщо ти хочеш посидіти на останньому, то й сідай на нього. Котрий же він?

– Той, що в жовтих панчохах, – сказав Берт.

– Дурниці – той, що в сірих панчохах! – заперечив голос, схожий на Вільямів.

– Я добре пам'ятаю: жовті панчохи, – наполягав Берт.

– Жовті, жовті, – підтвердив Вільям.

– То чого ж ти казав: «сірі»? – спитав Берт.

– Я цього не казав. Це Том!

– Ні, я не казав! – обурився Том. – Це ти казав!

– Двоє проти одного – тож помовч! – крикнув Берт.

– З ким ви розмовляєте? – спитав Вільям.

– Та годі вже! – разом сказали Берт і Том. – Скоро минає ніч, незабаром світанок. Берімося до діла!

– Світанок хай візьме вас усіх і каменем вам стане! – промовив голос, що скидався на Вільямів. Але то був не Вільямів голос. Бо саме в цю мить над пагорбом засяяло світло і в гіллі щосили защебетало птаство. Вільям так і не встиг відповісти, бо як нахилився, так і заляк, перетворений на камінь, а Берт із Томом, що витріщилися на товариша, поробилися двома бескидами. Там вони й досі стоять собі самотою, хіба пташки сядуть коли на них, – адже тролі, як ви, напевне, знаєте, до світу мусять заховатися під землею, а коли не встигнуть, то знову стануть каменем, з якого складаються гори й з якого вони самі зроблені, й тоді вже залякнуть навіки. Ось що скоїлося з Бертом, Вільямом і Томом.

– Чудово! – вигукнув Гандальф, виходячи з-за кущів, і допоміг гобітові спуститися з куща глоду.

І тут Більбо все зрозумів. То ж чарівників голос змушував тролів сваритися та сперечатися, поки прийшов світанок і приніс їм погибель.

Потім Гандальф порозв'язував мішки – випустив гномів. Ті мало не подушилися, а що вже були сердиті! Їм аж ніяк не припало до вподоби лежати в тих мішках і слухати, як тролі радяться, чи то посмажити їх, чи почавити, чи посікти дрібненько. Вони змусили Більбо двічі розповісти, що трапилося з ним, поки задовольнилися.

– Що за дурість – практикуватися в злодійському ремеслі, коли нам потрібні були тільки вогонь та їжа! – сказав Бомбур.

– А саме цього ті здоровила й не віддали б так просто, без бою, – заперечив Гандальф. – Так чи так, а ми даремно гаємо час. Невже ви не розумієте, що в тролів має десь поблизу бути печера чи нора, де б вони ховалися від сонця? Варто б нам заглянути в ту печеру!

Пошукали навколо й скоро знайшли ступаки тролівських кам'яних чобіт, що вели кудись поміж дерев. Пішли тими слідами вгору схилом і незабаром натрапили на замасковані кущами великі кам'яні двері печери. Та відчинити їх мандрівники не змогли, хоч як усі напружувалися, а Гандальф випробовував усілякі закляття.

– Може, ось це знадобиться? – спитав Більбо, коли всі вже потомилися і почали

сердитися. – Я знайшов його на землі, там, де билися тролі.

І простяг чарівникові чималенького ключа, хоча Вільям, безперечно, вважав його дуже маленьким і секретним. На превелике щастя наших мандрівників, ключ цей, напевне, випав з тролової кишені до того, як господар його перетворився на камінь.

– Чого ж ти досі мовчав? – загукали гноми.

Гандальф вихопив ключ із гобітових рук і встромив у замкову шпарину. Всі налягли на двері, й ось вони розчинилися. Зайшли досередини. На долівці валялися кістки, а в повітрі стояв бридкий дух. Але там було багато їжі, розкиданої недбало на полицях і на долівці, впереміш із награбованою всячиною: від мідних гудзиків до горщиків із червінцями в кутку. А ще на стінах висіли купи одяжі, замалої на тролів, – чи не знятої з нещасних жертв – і поміж усього того було й, кілька мечів різного виробу, розміру й форми.

Особливо вбирали очі два з них – своїми чудовими піхвами, руків'ями в самоцвітах.

Гандальф і Торін узяли собі по одному з цих двох мечів, а Більбо вибрав ножа в шкіряному футлярику. Як на троля, то був маленький кишеньковий ніжик, та для гобіта – короткий меч.

– З вигляду це добрі леза, – мовив чарівник, витягаючи до половини одного, а потім другого меча з піхов і зацікавлено їх розглядаючи. – Кували їх ані тролі, ані тутешні й теперішні людські ковалі, та коли б ми зуміли прочитати руни на них, ми б про них більше дізналися.

– Ходімо звідси – з цього жахливого смороду! – запропонував Філі.

Тож вони винесли надвір горщики з червінцями, їжу, яка здавалася неторканою і годящою, та барило елю, ще не надпите. Вже була пора й снідати, тож, добряче зголоднівши на ту хвилю, шукачі пригод не відвертали носа від добутого з тролівської комори. Своїх припасів у них було вже зовсім обмаль. А тепер вони мали хліб і сир, чималенько елю, та ще свинину, яку можна було підсмажити на жару тролівського вогнища.

Підснідавши, полягали спати, бо вся їхня ніч пропала, і спали мало не до вечора. Тоді привели своїх поні на пагорб і, звівши горщики з золотом у долину, закопали їх – заховали вельми дбайливо, над річкою, недалеко від дороги. Зробивши так, проказали над скарбом силу-силенну заклинань – на той випадок, якщо взагалі поталанить вернутися назад і відкопати те золото. По тому знов посідали на коненят і потрюхикали далі вузькою дорогою на схід.

– Чи смію вас запитати, куди ж ви їздили? – звернувся Торін до Гандальфа, порівнявшись з ним.

– Глянути, що там попереду, – відказав чарівник.

– Що ж привело вас назад в останню мить?

– Оглянувся назад.

– Авжеж! – вигукнув Торін. – Та чи не могли б ви ясніше висловитися?

– Я поїхав наперед, щоб розвідати нашу дорогу. Незабаром вона стане трудною і небезпечною. Також я думав, як би поповнити наші скромні припаси. Одначе я недалеко й заїхав, як зустрів двох моїх приятелів з долини Рівенделл.

– А де це? – втрутився Більбо.

– Не перебивай! – сказав Гандальф. – За кілька днів, якщо нам поталанить, ти опинишся там і довідаєшся все про ту долину. Як я вже казав, здибались мені двоє з Елрондового племені. Вони поспішали додому, остерігаючись тролів. Ці ельфи й розповіли мені, що трійко тролів прийшли з гір і загіздилися в лісі побіля дороги, сіючи страх і розганяючи тутешню людність, а також нападаючи на подорожніх. Я враз відчув, що мені треба вернутися. Озираючись назад, я розгледів вогнище вдалині й попрямував до нього. Отже, тепер ви все знаєте. Прошу, будьте обачніші надалі, а то ми ніколи й нікуди не дістанемось!

– Спасибі вам! – подякував Торін.

Розділ третій КОРОТКИЙ ПЕРЕПОЧИНОК

Того дня вони не співали пісень і не розповідали історій, дарма що вигодинилося; так було й назавтра і післязавтра. Наші мандрівники почали відчувати, що небезпека поруч і її можна сподіватися звідки завгодно. Ночували під зорями. Тепер їхнім коненням було більше їжі, ніж досі, – вони могли пастися в буйній траві; та в мішках було небагато харчів, навіть із тим, що добули в тролів. Якось надвечір вони вброді перейшли шумку, пінливу, всіяну камінням річку – в тому місці, де вона широко розливалася й робилася мілка. Дальній берег був крутий і слизький. Ведучи коненят за повід, вибралися нагору й побачили, що ті високі гори підступили до них зовсім близько. Здавалося, що до підніжжя найближчої гори лишився всього-на-всього легкий денний перехід. На вигляд вона була понура й страшна, хоч подекуди на брунатних її схилах грало сонце і з-за її пліч визирали сліпучо-білі сніжні вершини.

– Це Самітна гора? – спитав Більбо урочистим тоном, дивлячись на неї круглими від зачудування очима. Чогось такого великого він ще зроду не бачив.

– Звісно, ні! – відказав Балін. – Тут лише починаються Імлисті гори, і нам треба якось – через них, чи понад ними, чи попід ними, – добутися на той бік, бо тільки так ми можемо потрапити до Дикого краю, що лежить за горами. А від гір ще залишиться добрячий шмат шляху до Самітної гори на сході, де на нашому скарбі лежить Смауг.

– О! – тільки й мовив Більбо і саме в цю мить відчув таку втому, якої ще ніколи не відчував. Знову згадалося йому вигідне крісло перед каміном в його улюбленій вітальні в гобітівській норі, згадалось, як співає чайник... Не останній раз згадалося!

Попереду нині їхав Гандальф.

– Нам не можна збитися з дороги, бо тоді ми пропали, – сказав він. – По-перше, треба запастися харчами; по-друге, нам потрібен перепочинок у більш-менш безпечному місці, ну, а ще конче потрібно боротьбу з Імлистими горами починати з вибору належної стежки, бо заблукаєш у них – і муситимеш вертатися назад, щоб розпочати все спочатку (це якщо взагалі виберешся назад).

Гноми спитали його, до якого ж безпечного місця він їх веде, і чарівник відповів:

– Ви підійшли до самої межі Дикого краю – дехто з вас, може, це знає. Десь попереду лежить чудова долина Рівенделл, а в ній живе Елронд в Останньому затишному домі. Я послав звістку через моїх друзів, і нас там чекають.

Ці слова звучали приємно й заспокійливо, і вам, мабуть, думається, що легко й просто було мандрівникам прийти до Останнього затишного дому на заході Імлистих гір. Попереду чогось не видно було ніяких дерев, долин чи пагорбів, що порушували б одноманітну площину – один величезний схил, який помалу крутішав аж до підніжжя найближчої гори. Скрізь надовкіл розлягалася кам'яниста, вся в розколинах, вересового кольору рівнина, на якій то тут, то там зеленіли клапті й стяжки трави або моху, вказуючи, що там є вода.

Надвечірнє сонце хилилося до обрію, та в усій тій мовчазній пустці не видно було ані признаки житла. Проїхали трохи й переконалися, що той дім може ховатися де завгодно на просторі, що відділяв їх від гір. Несподівано під ногами в них відкривалися глибокі долини – вузькі, з крутими схилами, – і мандрівники зачудовано дивилися вниз на дерева, що росли на дні понад річечкою. Траплялись урвища, через які – от би трохи вужчі! – можна було б і перескочити, але ж глибоченні, з водоспадами. Траплялись і темні яри, що їх ані перескочиш, ані спустишся в них. Зеленіли подекуди й болітця, на вигляд такі гарні, всіяні яскравими, великими квітами, та якби туди зайшов поні з поклажею на спині, він би ніколи не вибрався звідти.

Насправді відстань від того броду до гір була куди більша, ніж ви б могли подумати. Більбо дивом дивувався. Єдину стежку позначали білі камінці, великі й малі; декотрі з них губилися під мохом чи вересом. Навіть під проводом Гандальфа, який, здавалося, знав усе про цей шлях, вони посувалися вперед дуже повільно.

Видивляючися стежку, чарівник хить бородою сюди, хить туди, а вони обережно тюпали за ним і наче й зовсім небагато пройшли, а вже й день почав пригасати. Давно вже

минула пора чаювання, і мандрівникам думалося, що так само промине й час вечері. Довкола пурхали метелики; місяць ще не зійшов, а вечірнє світло дуже потьмяніло. Гобітів коник почав спотикатися на корінні та камінцях. І враз вони вийшли на край урвища – та так несподівано, що Гандальфів кінь трохи не ступив у порожнечу.

– Ось вона, нарешті! – вигукнув чарівник, і всі, скупчившись довкола нього, заглянули через край. Глибоко внизу вони побачили долину. Звідти чувся шум води, що бігла по кам'янистому річищу; повітря було напоєне пахощами дерев, а по той бік річечки мерехтіло якесь світло.

Більбо навіки запам'ятав той спуск: як вони ковзали та спотикалися в сутінках, сходячи вниз по звивистій, крутій стежці в таємничу долину Рівен-делл. Вони спускалися нижче, й повітря дедалі теплішало, і від смолистого духу сосон Більбо зробився сонний, голова його раз по раз опускалася на груди; він навіть клював носом у гриву поні, а раз був трохи не звалився на землю. Що нижче вони сходили, то веселіше ставало їм на душі. Тут уже сосни поступилися місцем букам та дубам, і в сутінках було розлите відчуття затишку. Зелень трави майже розчинилася в чорноті, коли нарешті вони вийшли на відкриту галявинку недалеко від берега річки.

«Гм-м-м! Наче пахне ельфами!» – подумав Більбо й поглянув на зорі. Яскраві й голубі, горіли вони високо в небі. І в цю мить полилася пісня, схожа на переливчастий сміх серед дерев:

Куди ж це ви, сонні?
Що треба вам ще?
Підкуйте ви коней!
Гей, річка тече!

Гей! Тра-ля-ля-льолі
в долині, у долі!

Прибились чого ви
У землі чужі?
Готові, готові
Гарячі коржі!

Гей! Тріль-ліль-ліль-лелі
в оселі веселій,
ха-ха!

Куди бородою
Ви шлях метете?
Що Більбо ще вкоїть –
Хто знає про те?
А Балін і Двалін
чвалають, бувалі,
у червні –
ха-ха!

Ночуєте з нами
Чи їдете в ніч?

Вже ж коні прислали!
Сон липне до віч!
Поїхать – дурниця,

То краще лишиться
І слухати, й чути,
Щоб гарно заснути,
цю пісню –

ха-ха!

Отак сміялись і співали серед дерев ельфи. Мабуть, ви скажете: «Ну й нісенітниця!» – та ельфам те все байдуже – скажіть їм щось таке, то вони тільки ще дужче засміються. Сутінь густішала, і скоро Більбо вже міг їх розгледіти – вони так і мелькали в гушавині. Гобіт любив ельфів, хоча рідко здибувався з ними; нині ж він трохи й побоювався цих створінь. Адже гноми не дуже мирять з ельфами. Навіть такі досить порядні гноми, як Торін і його друзі, вважали ельфів нерозумними (а де така нерозумна думка!) й надокучливими, бо іноді ельфи дражняться і сміються з гномів, особливо з їхніх борід.

– Ну, ну! – пролунав голос. – Ви тільки подивіться! Гобіт Більбо на поні, леле! Яка чудесна картина!

– Чудо, чудо, диво дивне! – відгукнувся ще хтось.

І веселуни завели нової – такої самої насмішкуватої пісні, як і та, що я навів її тут повністю. Зрештою один із них, високий юний ельф, вийшов із-за дерев і вклонився Гандальфові й Торіну.

– Ласкаво просимо до нашої долини! – мовив він.

– Спасибі! – трохи неласкаво відказав Торін. Але Гандальф уже зіскочив зі свого коня й замішався в юрбу ельфів, весело з ними розмовляючи.

– Ви трохи збилися з дороги, – сказав високий ельф. – Тобто, якщо вам потрібна єдина стежка, що веде через річку й до будинку на тому березі. Ми покажемо дорогу, але вам краще спішитися, поки перейдете місток. Ви побудете з нами й поспіваєте трохи, чи попростуєте далі? На тому березі он готують вечерю, – додав він. – Я чую дим від вогнищ.

Більбо, попри всю втому, залюбки побув би хвилинку з цими ельфами. Співи ельфів, та ще під червневими зорями, – як пропустити таку цікавинку? І чом би не перемовитися тихим слівцем із цим плем'ям, яке, здавалося, знало не тільки його ім'я, а й все про нього, дарма що він їх зроду не бачив? Яка ж то в них склалася думка про його пригоду? Ельфи знають чимало і напрочуд швидко підхоплюють усілякі новини – що та де діється в краї – швидко, як ото вода тече, або й швидше.

Але всім гномам забажалося вечері, та ще й негайно, – де вже тут зупиняться? Спішившись, рушили вони далі, ведучи своїх поні за повід, аж поки вийшли на добру стежку, а далі й до берега річки добулися. Бистра й шумлива була та річка, як і всі гірські потоки бувають літнього вечора, коли сонце за цілий день розтопить стільки снігу в горах. Був тут лише один вузький кам'яний місток без поруччя – такий вузький, що по ньому міг пройти всього один поні. Що діяти? Пішли вони через той місток: один по одному, повільно, обережно, кожен ведучи свого поні за вуздечку. А ельфи принесли на берег яскраві ліхтарі й поставали, виспівуючи веселої пісні, поки мандрівники переходили на той берег.

– Батечку, не вмочай борода в піну! – кричали вони Торінові, що посувався зігнувшись, мало не стаючи навкарачки. – Вона й так довга – не треба її поливати!

– Глядіть, щоб ваш Більбо не поїв усі коржикі! – гукали інші. – А то не пролізе ні в яку замкову шпарину!

– Тихо! Тихо, люди добрі! І на добраніч вам! – сказав Гандальф, що переправлявся останній. – Долини мають вуха, а в декого з ельфів надто веселі язики. На добраніч!

Отак нарешті добилися наші мандрівники до Останнього затишного дому, і двері того дому були гостинно розчинені навстіж.

Дивна річ, але про гарні речі та щасливі дні завжди розповідають похапцем, ніби й слухати там нема чого, тимчасом як із чогось тривожного, страшного й навіть жахливого може вийти добра оповідь і оповідач добряче натомиться, поки добереться до кінця.

Довгенько вони пробули в тому затишному домі, тижнів два щонайменше, і їм немила була навіть думка про те, щоб колись вирушити звідти. Ну, а Більбо – так той залишився б там і навіки, навіть якби міг, побажавши, без турбот опинитися вдома, у своїй гобітівській норі. І все-таки небагато чого можна розказати про те їхнє гостювання.

Господар дому був друг ельфів – один із тих людей, чиї предки згадуються в дивних легендах ще доісторичних часів, переказах про те, як воювалися з лихими гоблінами перші люди північного краю та ельфи. У ті дні, про які наша мова, ще жило трохи людей, що мали предками ельфів і північних героїв. Елронд, господар дому, якраз і був вождем тих людей.

Він був шляхетний та вродливий з лиця, мов володар ельфів, дужий, як воїн, по-чарівницьки мудрий, шанований, ніби король гномів, і добрий, наче літо. Про нього складено багато переказів, але в нашій історії про велику Злоткінсову пригоду його роль невеличка, хоч і важлива, як ми побачимо наприкінці, коли взагалі до того кінця доберемося. Його дім був просто чудовий. Чи ти хочеш їсти, чи спати, чи попрацювати, чи послухати історії, чи поспівати, чи посидіти та помріяти любенько, чи й змішати всі ті заняття в одну приємну суміш – будь ласка, роби що хочеш. Лихі речі просто не потрапляли в ту долину.

Якби ж то я мав час розповісти вам хоч кілька з тих історій чи пісень, які наші подорожани почули в тому домі! Всі вони, і коненята їхні теж, відпочили, відсвіжились і подужчали за прожиті там дні. Одежа їхня полаталася за цей час, загоїлися синці, вдачі покращали, а надії посвітлішали, їхні мішки наповнилися харчами та всякими припасами – легкими на вагу, та досить тривними, щоб шукачам пригод стало витривалості подолати всі гірські перевали. Щонайкращі поради поліпшили їхні плани. Отак підійшла й середина літа. Назавтра рано-вранці, на Купала, мандрівники мали рушати в дорогу.

Елронд знав усе про будь-які руни. Того вечора він оглянув мечі, що їх Торін і Гандальф узяли в тролячому лігвищі, й мовив: – Не тролі їх зробили. Це старі-прастарі мечі – ще тих ельфів, яких тепер називають глибинними або карликами. Викували їх у Гондоліні для гоблінських війн. Перш ніж потрапити до тролів, вони, певне, лежали серед награбованих скарбів якого-небудь дракона чи гобліна, адже дракони з гоблінами багато віків, тому зруйнували те місто. Цей меч, Торіне, руни називають Оркрістом, що стародавньою мовою Гондоліна означає «Гобліноруб». Вельми славний меч! Це, Гандальфе, Гламдрінг – «Врагоріз», якого носив колись гондолінський король. Бережіть їх, шануйте!

– Хотів би я знати, де тролі натрапили на ці мечі? – спитав Торін, розглядаючи свій меч з новим інтересом.

– Не скажу напевне, – відповів Елронд, – але можні здогадуватися, що ваші тролі пограбували інших грабіжників, або ж назвали десь у горах півночі рештки якогось старого підземельного складовиська. Чув я, що є чимало забутих, незнайдених скарбів у занедбаних руднях, печерах Морії, що їх покинули гноми в часи гномо-гоблінської війни.

Торін задумався, а тоді сказав:

– Я шануватиму цього меча. Хай же він знову почне рубати гоблінів!

– Це бажання може здійснитися дуже скоро, хай-но ви опинитеся в горах! – засміявся Елронд. – Але покажіть мені вашу карту!

Господар узяв карту й довго розглядав, хитаючи головою; він недолюблював гномів за їхню пристрасть до золота, але драконів за їхню жорстоку лютість – ненавидів, і посмутнів, згадавши зруйноване місто Діл з його веселими дзвонами та спалені береги світлої річки Бистрої. Місяць блищав на небі широким срібним серпом. Елронд підніс карту догори й подивився крізь неї на молочне світло.

– Що це? – здивувався він. – Тут є місячні літери – поряд із простими рунами, які говорять: «П'ять футів заввишки, і троє можуть увійти попліч».

– А що воно за місячні літери? – схвильовано запитав гобіт. Як я вже казав раніше, Більбо любляв карти, а ще руни, літери та хитромудре письмо, хоч у нього самого, коли він писав, виходили ніби якісь тоненькі павутинки.

– Місячні літери – такі самі літери, як і руни, тільки ви їх не побачите, коли будете просто на них дивитися, – пояснив Елронд. – їх можна побачити лише тоді, коли карту

просвічує місячне проміння, а буває ще й така секретність, коли треба, щоб місяць мав ті самі обриси й щоб був той самий день і пора року, якого ті літери нанесено на карту. Винайшли ці літери гноми; вони писали їх срібними перами – ваші друзі можуть це підтвердити. На цю карту літери нанесено, мабуть, у переддень середини літа при молодіку – давно-давно.

– Що ж там написано? – водно запитали Гандальф і Торін, сприкрені, певно, трохи тим, що саме Елронд перший добачив ті літери, хоч, сказати правду, досі й не траплялося такої нагоди і хтозна, чи трапилася б колись іще.

– «Стань біля сірого каменя, де стукає дрізд, – прочитав Елронд, – і призахідне сонце останнім променем Дурінового дня вкаже замкову шпарину».

– Дурін, Дурін! – вигукнув Торін. – Він був прабатько одного з двох племен гномів – Довгобородих – і предок мого діда.

– То що ж тоді таке Дурінів день? – поцікавився Елронд.

– Це перший день гном'ячого Нового року, – пояснив Торін. – Як усі знають, він є першим днем останнього місяця осені на порозі зими. Ми досі зємо Дуріновим той день, коли востаннє осінню місяць і сонце бувають на небі разом. Але ця порада навряд чи багато нам допоможе, адже нині нашого знання замало, щоб угадати, коли знову це повториться.

– Це ми ще побачимо, – заявив Гандальф. – Чи написано там ще щось?

– Нічого такого, що можна б розгледіти при цьому місяці, – відказав Елронд, віддаючи карту Торінові.

Потім усі повставали з-за столу й пішли до річки подивитись, як ельфи танцюють і співають у ніч на Купала.

Наступний ранок – ранок купальського дня – був такий гарний та свіжий, про який можна тільки мріяти: ані хмариночки на блакитному небі й сонячні блиски на воді. Мандрівники вирушили в дорогу, а навздогін їм лунали пісні з побажаннями доброї та короткої мандрівки. В серцях у них була готовність зустріти ще не одну пригоду, а в головах – точне знання про дорогу, якою вони повинні перейти Імлисті гори й потрапити в загірні землі.

Розділ четвертий ПО ГОРАХ І ПОПІД ГОРАМИ

Багато стежок вело в гори, багато було й перевалів через них. Але більшість тих стежок були оманливі, несправжні, бо вели в нікуди або в пастки, а перевали здебільшого кишіли лихими створіннями й жахливими небезпеками. Гноми та гобіт, за поміччю мудрих Елрондових порад та знання й пам'яті Гандальфа, вибрали потрібну дорогу до потрібного перевалу. Минали довгі дні за днями, миля за милею лишалися позаду, відколи мандрівники покинули Останній затишний дім і видерлися з долини на гору, а все так само – вгору, вгору, вгору – вела їх дорога чи то стежка: крута, небезпечна, покручена, пустельна і довга-довга. Іноді вони озиралися назад, на краї, залишені позаду і геть унизу. Далеко, далеко на заході, де все голубіло й розпливалося, десь там, знав Більбо, лежала його рідна країна надійних і милих речей, там була його маленька гобітівська нора. Гобіт тремтів. Що вище, то ставало холодніше; тут холод пронизував до кісток, поміж скель завивав вітер. А то опівденне сонце підтопить трохи сніг і то тут, то там зірветься камінь і пострибає вниз по схилу; котрий проскочить поміж них (то ще добре), а котрий – понад їхніми головами (ой-ой-ой!). Ночівлі були незатишні й студені, і мандрівники не сміли ані пісню заспівати, ані заговорити вголос, так моторошно відгукувалась луна, а тиша ніби не любила, щоб її порушувало що-небудь, крім шуму води, завивання вітру та лускання каменю.

«А там, унизу, літо в розпалі, – подумував Більбо, – там косять сіно, ходять на прогулянки в ліс. З такою швидкістю, поки ми почнемо спускатися з гір потойбіч, удома зажнивують і почнуть збирати смородину». Гномам думалися теж похмурі думи, хоч, прощаючися з Елройдом ясного купальського ранку, вони були сповнені райдушних надій,

весело говорили про те, як швидко перейдуть через гори та проїдуть загірні краї. Вони тоді гадали, що, може, дістануться до потаємних дверей на Самітній горі ще першого місяця осені «й, може, то буде Дурінів день», – казали вони. Тільки Гандальф хитав головою і не казав нічого. Гноми вже багато літ не ходили тією дорогою, а Гандальф нею ходив часто, і він знав, як розплодилося та розмножилося зло і лихо в Диких краях, відколи дракони прогнали звідти людей, а гобліни, сплюндрувавши рудні Морії, розселилися на широких просторах. Навіть добрі задуми мудрих чарівників – таких, як Гандальф, – і таких вірних друзів, як Елронд, можуть бути зведені нанівець, коли ви вирудитеся на пошуки небезпечних пригод за межу Дикого краю. А Гандальф був мудрий чарівник і все це знав.

Він знав, що може скоїтися щось несподіване, і не смів навіть надіятися, що вони пройдуть без якої-небудь жахливої пригоди через ці великі гори з височезними, похмурими вершинами та глибоченними долинами, де не правив ніякий король. Так воно й сталося. Все йшло гаразд, поки одного дня не налетіла гроза – ні, не гроза, а грозова битва!

Ви знаєте, якою страхотливою буває справжня велика гроза десь у низовині чи в річковій долині, надто коли сходяться дві чималі грозові хмари. Але ще жахливіші бувають грім і блискавка в горах, коли зі сходу й заходу приходять туди дві бурі й зустрічаються в герці. Блискавка розбивається на скалки об вершини, скелі здригаються, оглушливий гуркіт грому розколює повітря і навпереверти розкочується скрізь, не минаючи жодної печери чи заглибини; раптові спалахи світла і громові удари без перепочинку розпанахують, товчуть чорну п'тьму.

Більбо ніколи не бачив і не уявляв нічого подібного. Вони сиділи високо вгорі на вузькому прискалку, над жахливим урвищем; глибоко внизу ледь мріла долина. Заночували під прихистком навислої скелі. Гобіт лежав, закутавшись у ковдру, й трусився з голови до п'ят. Виглядаючи при спалахові блискавки, він побачив кам'яних велетнів по той бік долини. Велетні розгулялися: заіграшки жбурляли каменюки один на одного, а, зловивши, кидали вниз, у п'тьму, і ті брили гупали далеко внизу серед дерев чи розбивалися вдрузки. Потім налетів вітер з дощем і градом, задуваючи то з цього, то з того боку, тож нависла скеля ніскільки їх не захищала від холоду й вологи. Скоро всі стали мокрі як хлющ, а їхні поні стояли, опустивши голови й підібгавши хвости; декотрі коненята іржали з переляку. Чути було, як велетні регочуть і кричать по всіх схилах гори.

– Це нікуди не годиться! – заявив Торін. – Якщо нас не зідме вітром чи не змие водою у прірву, якщо не вб'є блискавкою, то котрийсь із велетнів похапає нас і почне підгилювати, мов м'ячі, до неба.

– Гаразд, якщо ви знаєте краще місце – ведіть нас туди! – огризнувся Гандальф, який сам був у дуже дратівливому настрої і непокоївся через тих велетнів.

Зрештою погодилися на тому, що треба послати Філі й Кілі пошукати ліпшого прихистку. Ці двоє мали вельми гострий зір, а що були молодші за інших гномів десь на п'ятдесят років, то їм і діставалися подібні доручення (надто коли всі бачили, що зовсім безглуздо було б посилати Більбо). Хто шукає, той неодмінно щось та знайде, – так чи десь так напучував Торін молодих гномів. Звісно, коли шукаєш, то щось та знайдеш, тільки не завжди те, що тобі треба. Так трапилось і цього разу.

Невдовзі Філі й Кілі повернулися, чіпляючись за виступи прямовисної стіни, щоб не здув вітер.

– Ми знайшли суху печеру, – доповіли вони, – якраз за поворотом. Там помістимося і ми, й поні.

– Чи ви ж як слід її оглянули? – спитав чарівник, який знав, що печери високо в горах рідко бувають незаселені.

– Оглянули, аякже! – запевнили молоді гноми, хоч усі знали, що небагато в них було на те часу, – надто швидко повернулися Філі й Кілі. – Вона не дуже велика і не така вже й глибока.

Глибина печер – ось що в них найнебезпечніше: не знаєш, наскільки печера заглиблюється в товщу каменю, куди приведе тебе покручений хід чи що чигає на тебе в

темних закапелках. Але в ту мить новина, яку принесли Філі й Кілі, видалася гномам непоганою. Всі попідводились і приготувалися перейти на нове місце. Завивав вітер, гуркав іще грім, тож нелегко було їм посуватися вперед самим та ще й коненят вести за собою. Але до печери було таки недалеко, і скоро вони добулися до скелі, що виступала на стежку. Як звернути за ріг скелі, то зразу ж за ним у схилі гори відкривалася ніби низька арка. Вона була якраз така завширшки, що можна було втягти одного поні без поклажі та сідла. Пройшовши під аркою та опинившись у печері, мандрівники полегшено зітхнули: вітер і дощ опинилися надворі, а не кругом них, та й велетнів з їхніми брилами можна було не боятися. Але чарівник не хотів ризикувати. Він засвітив свою патерицю (пам'ятаєте, Гандальф зробив це й того вечора у світлиці Більбо – як давно те було!), і з допомогою чарівницького світла вони з краю в край оглянули печеру.

Вона була чималенька, хоч не надто велика й не таємнича. Суха долівка, декілька затишних куточків. В одному кінці була саме така заглибина, де б розташувати коненят – туди ж їх і поставили. Паруючи, вони радо захрумали у своїх шаньках з вівсом. Оїн і Глоїн хотіли були розпалити вогнище біля входу, щоб просушити одержу, та Гандальф не хотів про таке й чути. Тоді поскидали з себе мокре й розстелили на долівці, а з клунків підставляли суху переміну. Зручно повкутувавшись у ковдри, гноми дістали свої люльки й почали пускати димові кільця, що їх Гандальф, аби розважити товариство, забарвлював у різні кольори й змушував танцювати попід стелею. Зав'язалася розмова, і гноми говорили й говорили, забувши про бурю; кожен розважав, що він зробить зі своєю часткою скарбу, звісно, коли вони той скарб здобудуть, – нині це видавалося не таким уже й неможливим. Отак розмовляючи, вони одне по одному й позасинали. І це був останній раз, коли вони бачили своїх коненят, свої клунки й пакунки, знаряддя і всю ту всячину, що тягли з собою.

Так чи так, а та ніч показала, що все ж недаремно вони взяли Більбо з собою. Чогось-то він довго ніяк не міг заснути, а коли заснув, то снилися йому страшні сни. Приверзлося йому, ніби щілина в задній стіні печери почала дедалі більшати, ставала ширша й ширша, і дуже страшно було гобітові, та він не міг ані закричати, ані щось зробити – тільки лежати й дивитися. Потім йому здалося, наче долівка печери провалюється, і він сунеться кудись – починає падати вниз, униз – хтозна-куди.

На цьому місці він прокинувся страшенно переляканий і побачив, що частина його сну була правдою. Щілина в задній стіні печери стала широка-широка, то вже був справжній Прохід. Більбо тільки й встиг побачити, як у тому проході щез хвіст останнього поні. Звичайно, він голосно закричав – так голосно, як лише може кричати гобіт; просто дивно, що так може кричати ця дрібнота.

Тут як вискочили гобліни, великецькі гобліни, здоровезні бридезні гобліни, цілий рій гоблінів – швидше, ніж ви б сказали «ох» і «ах»! Щонайменше по шість на кожного гнома й навіть на Більбо двоє, і всіх мандрівців згребли й потягли в ту щілину – хутчіш, ніж ви б сказали «ой» та «ай». Всіх – але не Гандальфа! Ото й було всієї користі з гобітового зойку. Чарівник прокинувся, мов і не спав, у якусь частку секунди, і коли гобліни прискочили схопити його, печеру освітив жахливий, наче блискавка, спалах, запахло ніби гарматним порохом, і кілька почвар упали мертві.

З виляском стулилася щілина, і гобіт із гномами опинилися по той бік дверей! Де ж Гандальф? Про те ані вони, ані гобліни не мали найменшої уяви – поторочам ніколи було щось там ще з'ясувати. Схопивши Більбо й гномів, вони потягли їх із собою. Глибше, все глибше в п'тьму, у якій хіба що гобліни, звиклі жити в надрах гір, могли бачити. Ходи перетинались і розгалужувались у всіх напрямках, та гобліни знали свою дорогу незгірш, ніж ви свою до найближчої пошти. Глибше, глибше вниз у жахливій задусі. Гобліни були такі грубі, так немилосердно щипались, а ще хихотіли й реготали своїми жахливими кам'яними голосами, тож Більбо почувався ще нещаснішим, аніж тоді, коли троль Берт підняв його догори за п'яти. Знову й знову бажав він опинитися у своїй милій, світлій гобітівській норі. І не востаннє бажав!

Та ось попереду замерехтіло червоне світло, і поторочі заспівали, чи то заквакали, в

такт чалапанню своїх пласких стіп по каменю, ще й трясучи бранців.

Хрясь! Брязь! Чорний князь!
Хіп-хап! Дряп! Хряп!
Повертай голоблі на
Місто Гобліна,
Хлопче мій!

Трах-бах! Та-ра-рах!
Точило й трощило! Щипці та дибці!
Бийте, довбні, в темній безодні!
Хо-хо! Хлопче мій!

Хвись-свись! Шмагай-нагай!
Кусай і стусай! Вищи і пищи!

Рабе, роби, камінь дробі!
Все ж то для гобліна, тобою зроблене,
Для того лиш годний в темній безодні
Ти, хлопче мій!

Звучало це справді жахливо. Стіни відбивали луною оте «Хрясь! Брязь!» та «Трах-бах! Та-ра-рах!» та бридкий гоблінячий регіт «Хо-хо! Хлопче мій!». Дуже легко було збагнути, що означала та пісня, надто коли гобліни підставали нагайки і ну стьобати бранців, приказуючи: «Хвись-свись!» – і погнали поперед себе, й не один гном уже пищав і вищав несамовито, аж поки, спотикаючись, вони вбігли до великої печери.

Освітлювалась та печера великим червоним вогнищем, що палахкотіло посередині, та смолоскипами, прилаштованими вздовж стін. Тут було повно-повнісінько гоблінів. Усі почвари зареготали, затупали ногами, заплескали в долоні, коли гноми (з бідолашним малим Більбо позаду, де найближче було до нагайок) убігли до тієї печери, гнані гоблінами-погоничами, що гейкали та виляскували нагайками. Поні були вже усі там – стояли, збившись до купи в кутку; там-таки були і всі гномівські клунки й пакунки, і їх розкривали й розривали гобліни, в них порпалися гобліни, нюшили гобліни, лапали й мацали гобліни, за них же сварилися поміж себе гобліни.

Ох, це ж, мабуть, востаннє бачили мандрівники своїх чудових маленьких коненят – разом із гарненьким, витривалим білим поні, якого позичив Гандальфові Елронд; адже чарівників кінь не годився для подорожі по гірських стежках. Річ у тім, що гобліни їдять коней, поні, віслюків (та іншу куди бридкішу всячину), і вони вічно такі голодні. Одначе в цю мить полонені думали тільки про самих себе. Гобліни посковували їм руки за спиною ланцюгами й пов'язали одного з одним і так, вервечкою, потягли в дальній кінець печери, а малий Більбо спотикався останній.

Там, у сутіні, сидів на великому пласкому камені здоровезний гоблінище з отакенною головою, а довкола нього стояла охорона, озброєна бойовими сокирами та кривими шаблями. Треба знати, що гобліни жорстокі, лукаві, з лихим серцем. Вони не виготовляють хороших речей, а все щось хитромудре. Ритися і копатися, будувати нори й тунелі вони, як захочуть, уміють незгірш від гномів, тільки найвправніших гномівських майстрів їм не перевершити. Всі гобліни брудні, неохайні. Молотки, сокири, мечі, кинджали, кайла, а також знаряддя для тортур – все це у них виходить дуже добре. А то вони ще змушують усякий інший люд виробляти задумані гоблінським розумом речі; різні бранці та раби працюють на них, аж поки й згинуть у тій задусі, без світла. Дуже ймовірно, що саме гобліни попридумували всю ту машинерію, яка віддавна баламутить світ – особливо ж вигадливі засоби вбивати багато людності разом, – адже завжди захоплювалися колесами, двигунами,

вибухами, а також тим, щоб якомога менше роботи робити своїми руками. Але в ті часи, в тій дикій глушині вони ще не досягли, як то кажуть, такого ступеня розвитку. Особливого зла вони на гномів не мали – не більше, ніж на все інше та всіх інших; найдужче лютило їх усе порядне й щасливе. Лихі гноми в деяких краях навіть вступали у спілку з гоблінами. Але в них були свої порахунки з Торіновим плем'ям – через ту війну, про яку ми згадували, але яка не входить до цієї оповіді. Та й воно байдуже гоблінам, кого споасти, – аби тихенько та гарненько та щоб жертви не могли захиститися.

– Хто вони, ці нікчеми? – спитав Великий Гоблін.

– Гноми – і ось це! – відповів один із погоничів, сіпнувши Більбо за ланцюг, аж гобіт упав навколішки. – Ми натрапили на них, коли вони ховалися від негоди на нашому передньому ганку.

– Що ж було у вас на думці? – обернувся Великий Гоблін до Торіна. – Нічого доброго, я певен! Вивідували таємниці мого народу, я здогадуюсь! Злодуги – не здивуюся, коли дізнаюсь! Убивці й друзі ельфів, дуже схоже! Ну ж бо! Що ви маєте сказати?

– Гном Торін до ваших послуг! – відповів Торін – це була просто звичайна чемність. – Ми й гадки не мали про всі ті речі, які ви уявляєте і в яких нас підозрюєте. Ми сховалися від бурі в чомусь, що здавалося зручною печерою і ніким не зайнятою. І ми аж ніяк не збиралися завдавати гоблінам хоч якоїсь там турботи.

І це була таки правда!

– Гм! – обізвався Великий Гоблін. – Так ви кажете! Чи смію я спитати, що ви робили в горах узагалі, звідки й куди ви йшли? По правді, я хотів би знати все про вас. Та й не думай, що викрутишся, Торіне Дубощите, – я вже чимало знаю про твій народ. Але кажи щирю правду, а то я приготую щось вельми неприємне для тебе!

– Ми йшли перевідати наших родичів: небожів і небог, рідних, двоюрідних і троюрідних братів та інше потомство наших дідів, яке живе у східній частині цих справді гостинних гір, – відповів Торін, не придумавши в цю мить нічого ліпшого: адже ніяк не можна було казати щирої правди.

– Він бреше, о Найстрахітливіший! – втрутився хтось із погоничів. – Кількох наших людей вбило блискавкою в печері в ту хвилину, коли ми запрошували ці створіння зійти з нами вниз. Тепер ті бідолахи мертві, як каменюки. І він ще не пояснив, звідки в нього оце!

І гоблін простяг меча, якого носив Торін – того самого, з лігвища тролів.

Великий Гоблін як глянув на меча, так і завив жахливо з люті, а все його воїнство заскреготало зубами, затупало, загрюкало щитами. Гобліни відразу впізнали меч. Він знищив сотні гоблінів свого часу, коли гожі ельфи з Гондоліна переслідували їх у горах чи давали відсіч біля стін свого міста. Ельфи називали його Оркрістом-Гоблінорубом, а гобліни казали на нього просто – Кусь. Вони цей меч ненавиділи, а ще дужче ненавиділи всякого, в чиїх руках був Кусь.

– Зарізяки й друзі ельфів! – закричав Великий Гоблін. – Бийте їх! Рубайте їх! Кусайте! Гризіть! Затягніть їх у темні нори, де повно змій, і хай вони більш ніколи не побачать світла!

Він так розлютувався, що скочив зі свого трону й кинувся з роззявленою пащекою до Торіна.

І в цю мить усі смолоскипи в печері погасли, а велике вогнище – гу-у! – піднялося вгору вежею голубого розжевреного диму, аж до самої стелі звелася та вежа, сиплючи на всіх гоблінів білі іскрини, що пропалювали гоблінячу шкіру.

Зойки і скигління, квакання, лопотіння і лепетання; вищання, гарчання та прокльони, писк і виск – що тут зчинилося! Годі й описати. Якби кілька сотень диких котів і вовків смажити разом живими на невеликому вогні, вони не дали б такого незрівнянного концерту. Іскри пропікали дірки в гоблінах, а дим, що почав спадати від стелі вниз, затьмарив навіть їхні звичні до темряви очі. Ось вони стали перечіпатися один через одного, ось покотилися «малими купами» по підлозі, кусаючись, та стусаючись, та дригаючись, неначе всі побожеволіли.

Зненацька своїм власним сяйвом блиснув меч. Більбо побачив, як той меч пронизав

Великого Гобліна, що так і вкляк у своїй люті. Гоблінський володар повалився мертвий, а його охорона з вереском кинулася врозтіч від меча геть у п'тьму. Меч повернувся у свої піхви.

– Швидко за мною! – промовив суворий і спокійний голос, і, перш ніж Більбо збагнув, що й до чого, він знову біг з усіх своїх сил позаду вервечки – вниз і вниз, глибше й глибше, все новими темними переходами. Крики з гоблінської зали ставали все тихіші й тихіші позаду. Всіх їх вело вперед якесь бліде світельце.

– Швидше, швидше! – підганяв їх голос. – Скоро вони знову запалють смолоскипи.

– Стривайте хвилинку! – попросив Дорі, що біг передостанній, якраз перед Більбо, і ще він був добрий товариш. Дорі наказав гобітові видряпатися йому на плечі, й той зробив це, як міг, із зв'язаними руками. А тоді вони знов побігли далі, побрязкуючи кайданами й часто спотикаючись, бо ж не мали вільних рук, щоб дотримувати рівноваги. Трохи перегодом вони зупинилися на хвилинку – на той час мандрівники опинилися, певне, в самому серці гори.

Гандальф засвітив свою патерицю. Авжеж, то був Гандальф – тільки тепер їм ніколи було розпитувати чарівника, як він туди потрапив. Він знов вийняв меча з піхов, і Гламдрінг-Врагоріз (а це був він, якщо ви пам'ятаєте) знову сам собою засяяв у п'тьмі. Коли поблизу були гобліни, він жеврів з гніву; нині ж Гламдрінг світився мов голубим полум'ям – так його тішило, що вбив великого володаря печери. Гоблінські кайдани цей славний меч розтинав, наче павутинки, тож дуже скоро всі в'язні мали вільні руки. Для гоблінів Гламдрінг був просто Гризь, і вони його ненавиділи гірше, ніж Куся, – якщо взагалі це було можливо. Другий меч, Оркріст-Гобліноруб, теж був вирятований – коли гобліни шаленіли в паніці, Гандальф вихопив його з рук одного з нажаханих вартових. Чарівник думав про безліч речей зразу і, хоч не міг зарадити всьому, для друзів у біді міг зробити чимало.

– Чи ми всі тут? – спитав він, з поклоном повертаючи Торінові його меч. – Ану полічимо: один – це Торін, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, – де Філі й Кілі? Ось вони! Дванадцять, тринадцять – і золотко Злоткінс – чотирнадцять! Ну-ну! Могло бути гірше, але ж могло бути й куди краще. Без поні, без харчів та без будь-якого знаття, де ми опинилися, а полчища лютих гоблінів женуться за нами по п'ятах! Далі, ходімо далі!

І вони поспішили далі. Цілком слушно застерігав їх Гандальф: гоблінський галас і жахливі крики вже чулися далеко в тих ходах, які вони пробігли. Це змусило втікачів прискорити ходу. Бідолашний Більбо, хоч як старався, а біг удвічі повільніше, ніж гноми йшли, – адже гноми, коли треба, можуть розвивати дуже велику швидкість. Отож вони по черзі брали гобіта собі на плечі.

Одначе гобліни прудкіші за гномів, а тутешні гобліни знали дорогу краще, бо ж самі рили ці ходи, та й люті були – аж шаленіли; тож гноми, хоч як поспішали, а все виразніше й виразніше чули гоблінські крики й виття. Скоро вони вже почули й лопотіння гоблінячих підшов по кам'яній підлозі – безліч підшов і начебто якраз за останнім поворотом. Позаду жеврів відблиск смолоскипів, а втікачів уже починала змагати смертельна втома.

– Навіщо, ох, навіщо взагалі покидав я свою затишну нору! – приказував сердешний Злоткінс, гуцаючи на Бомбурових плечах.

– Навіщо, ох, навіщо взагалі брав я це злощасне гобітеня на полювання за скарбами! – вторував горопашний товстий Бомбур, що насилу тюпав, нажаханий і розпашілий, а піт дзюрком лився йому з чола.

Враз Гандальф ступив крок назад і Торін з ним. Вони якраз круто повернули за гострий виступ.

– Усі за поворот! – наказав чарівник. – Вийміть свого меча, Торіне!

Їм не лишалось нічого іншого. А гоблінам це ого як не сподобалося! Страшним ревищем вискочили вони з-за рогу, і тут просто в вічі їм, приголомшеним, блиснули холодним і ясним сяйвом Гобліноруб та Врагоріз. Передні повпускали свої смолоскипи і, перш ніж їх убито, встигли тільки вереснути. Задні закричали ще дужче й відскочили назад, збиваючи з ніг тих, що надбігали за ними.

– Кусь і Гризь! – заверещали поторочі; ось вони вже всі змішалися, ось помчали назад шляхом, яким прийшли.

Поки-то хтось із них перший зважився повернути за той виступ! На той час гноми знову зайшли далеко – глибоко-глибоко в темнючі тунелі гоб-лінського царства. Коли гобліни збагнули це, вони погасили смолоскипи й понадягали м'які капці, а вперед послали найпрудкіших бігунів із найгострішим зором і найчуткішим слухом. Меткі, як тхори, помчали вони навздогін, а шуму від їхнього бігу було не більше, ніж від кажанячого лету.

Ось чому ні Більбо, ні гноми, ні навіть Гандальф не чули, як ті наближалися. І, звісно ж, не бачили переслідувачів. А гобліни, тихо надбігаючи ззаду, добре бачили втікачів, бо Гандальф трохи присвічував гномам своєю патерицею.

Тепер заднім був Дорі – його була черга нести Більбо. Зненацька в п'яті щось схопило гнома ззаду за ноги. Він скрикнув і впав, а гобіт, скотившись з його пліч у чорноту, вдарився головою об твердий камінь і втратив тяму.

Розділ п'ятий ЗАГАДКИ В ПІТЬМІ

Коли Більбо нарешті розплющив очі, то не повірив, що вони розплющені, – темно було однаково, хоч розплющ їх, хоч заплющ. Поблизу – нікогісінько. Уявіть собі, як він перелякався! Нічого не чути, не видно, не знайти нічого навпомацки, окрім кам'яної підлоги.

Поволеньки звівся він і навкарачки обмацав усе навколо себе, аж поки наткнувся на стіну тунелю. Але більш нічого не міг знайти – ніякої признаки чи гоблінів, чи гномів. Голова йому йшла обертом; він був аж ніяк не певен, у якому напрямку йшли гноми, коли він скотився з пліч Дорі. Нарешті Більбо, радше вгадуючи, ніж пригадуючи, вибрав напрямок і поповз. Так він подолав чималий відтинок шляху, коли це його рука намацала щось – ніби невеличкий перстеник із холодного на дотик металу; воно лежало на підлозі тунелю. Ця знахідка круто повертала його долю, але звідки Злоткінсові було те знати? Майже не роздумуючи, поклав собі в кишеню перстеника, з якого в цю мить начебто не було особливої користі. Він ще проповз трохи, а тоді сів на холодній підлозі й на довгу-довгу хвилю віддався переживанню свого гіркогоря. Згадалося йому, як він смажив собі шинку з яйцями вдома, у своїй кухні, – бо добряче смоктало в животі, нагадуючи, що давно пора б чимось підкріпитись. Але від цих спогадів відчув себе ще нещаснішим.

Що робити? І що сталося взагалі? Чому його покинули? І чому, якщо його покинули, гобліни не схопили його? І чому так болить голова? Більбо неспроможний був навіть обдумати ці питання. Він просто лежав собі тихенько, нічого не бачачи й ні про що не думаючи, довго лежав у якомусь темному закутку.

Трохи перегодом заманулося йому хоч покурити. Обмацав себе – люлька є, навіть не поламана. Це вже дещо! Потім налапав кисет, а в ньому дрібку тютюнку – ще дещо! Далі мацав, мацав, шукаючи сірники, й не знайшов жодного. Ця невдача розбила всі його надії. Але тут-таки й схаменувся: добре, що сірників не знайшлося! Хтозна, що могло приповзти з темних нір цього жажливого місця на вогник сірника та на запах тютюну. Зате, обмацуючи всього себе, порпаючися в кишенях у пошуках сірників, він намацав руків'я свого невеличкого меча – кинджала, добутого в тролів, про якого він геть забув і якого, засунутого за пояс штанів, певне, не завважили гобліни.

Більбо видобув меча з піхов. Він засвітився блідим, неясним сяйвом.

«Отже, це теж меч ельфів, – подумав він, – і гобліни не дуже близько, але й не так далеко».

Це була хоч якась утіха. Адже хіба не славно – мати клинок, зроблений у Гондоліні для гоблінських воєн, оспіваних у стількох піснях? А ще він помітив, що така зброя справляє велике враження на гоблінів, особливо коли вони наткнуться на неї зненацька.

«Куди ж його податися? – думав він. – Назад? Зовсім не годиться! Вбік? Неможливо! Вперед? Так, тільки вперед! Рушаймо вперед!»

Тож він підвівся і потюпав уперед, виставивши перед себе свого маленького меча й мацаючи стіну вільною рукою, а серденько йому так і тріпотіло в грудях.

Погодьтеся, друзі, – Більбо, що й казати, потрапив у велику скруту. Але ви повинні пам'ятати, що для нього та скрута не була така велика, як була б для мене чи для вас. Гобіти не у всьому схожі на нас із вами, звичайних людей; ну й, зрештою, хай навіть нори їхні (милі, затишні, добре провітрені оселі) зовсім не схожі на гоблінські тунелі, все ж вони краще за нас при звичаєні до ходіння тунелями. І напрямок під землею вони не так легко гублять – хіба якщо добряче вдаряться об щось головою, а тоді поволі приходять до тями. А ще вони ходять дуже тихо, легко ховаються, надивовижу швидко одужують після всяких падінь та синців і мають чималенький запас мудрості й премудрих речень, яких люди здебільшого ніколи й не чули або ж позабували давним-давно.

Та хай там що, а я б не хотів бути на місці Злоткінса. Тунелеві, здавалося, кінця не буде. Гобіт лише знав» що тунель майже незмінно йде вниз і все в одному й тому самому напрямку, якщо не рахувати двох-трьох закрутів та поворотів. Часто траплялися бічні відгалуження: ті, що вели праворуч, висвітлювало мерехтіння його меча; ті, що ліворуч, він виявляв, мацаючи стіну. На бічні ходи Більбо не звертав уваги, тільки намагався швидше їх проминути, побоюючись, чи не вискочать звідти гобліни або ще якісь лихі істоти, яких навіть уявити годі. Далі й далі, все нижче й нижче він спускався, та не чув ні звуку, тільки, бува, повз вухо прошумлять кажанячі крила. Перший кажан його злякав, але їх там літало так багато, що Більбо перестав на них зважати. Не знаю, чи довго він отак прошкував: боячись іти, не сміючи зупинитись, – далі, далі, аж поки наморився дужче, ніж наморитися можна. Здавалося йому вже, що так він ітиме й до завтра, й до післязавтра, і хтозна-доки.

Раптом, зовсім несподівано, він – плюсь! – ступив у воду. Б-р-р! Яка ж вона була холоднюча! Більбо став як укопаний. Не знав-бо він, що то було: чи просто калюжа, чи крайчик підземної річки, що протікав через тунель, чи початок глибокого темного печерного озера. Меч ледь мрів у п'їтмі. Напруживши слух, гобіт розчув: крап-крап! – у воду з невидимої стелі. Інших звуків начебто не було чути.

«Отже, це калюжа або озеро, а не підземна річка», – подумав. Проте боязко було брести через темну воду. Плавати Більбо не вмів, а ще подумалось йому про бридкі слизькі істоти з великими вирячкуватими сліпими очима, що звиваються у воді. Дивовижні створіння живуть у калюжах та озерах гірських надрищ: риби, чії пращури запливли туди бозна-скільки років тому й ніколи вже не впливли назад, розвинувши від намагання бачити в п'їтмі надзвичайно великі очі; інші, куди бридкіші за рибу, мешканці вод. Навіть у тих тунелях і печерах, що їх гобліни вирили для своїх потреб, живуть невідомі їм істоти, які тихцем позалазили туди з поверхні, щоб залягти в темноті. До того ж, деякі печери створилися ще в догоблінські часи; гобліни тільки розширили їх і поз'єднували ходами, прадавні ж господарі досі сидять собі в найпотаємніших закапелках, а то крадькома вилазять і нюшать довкола. В тій глибині біля темних вод жив старий Гам-гам. Звідкіля він туди втрапив та хто чи що він таке – я не знаю. Він був просто Гам-гам – темний, як темрява, тільки двоє великих круглих очей світилися. Мав він човника, в якому тихо-тихенько плавав туди-сюди озером, – адже то було таки озеро, велике, глибоке й страшенно холодне. Веслував Гам-гам широкими, як лопати, ступнями ніг – спустить ноги у воду й веслує, зовсім без плюскоту. І все він робив безшелесно. Назорить своїми мерехтливими очиськами-ліхтарями сліпу рибину і блискавично її хапає. І м'ясце він любив. Не гидував гоблінятиною, коли міг запопасти. Але Гам-гам остерігався, щоб гобліни його не виявили. Хай-но котрийсь із гоблінів прибу'ється до води в той час, коли Гам-гам вийде на полювання, – цей враз підкрадеться ззаду і задушить. Та рідко хто з потороч сюди потикався – щось їм підказувало: в глибині, там, де корениться гора, живе ще страшніше за них страховисько. Ще давно-давно, прокладаючи в надрах гори тунелі, вони дорилися до озера й переконалися, що далі йти нікуди; тут їхня дорога кінчалася, і нічого було сюди ходити, хіба Великий Гоблін пошле. Часом заманеться володареві рибки з озера, та бувало, що посланий по неї гоблін ні рибки не принесе, ні сам не вернеться.

Жив Гам-гам на кам'янистому, вкритому слизом острівці посеред озера. Там він якраз сидів і розглядав Більбо звіддалік своїми очищами-телескопами. Більбо його не бачив, зате Гам-гам чудувався з нього, бо ж бачив, що то ніякий не гоблін.

Ось він скочив у своє човенце і стрілою шугонув від острова, а гобіт сидів собі над водою вкрай спантеличений, марно сушачи голову, щоб знайти якийсь вихід. Зненацька зовсім близько підплив до нього Гам-гам і зашепотів чи то зашипів-засичав:

– Блись на нас і плись на нас, мій дорогессень-кий! Проссто святкова страва! Ссмачний шматочок буде нам, гам-гам!

Оте своє «гам-гам» він завжди вимовляв з жахливим бульканням у горлянці – від того й ім'я своє дістав, хоч сам себе незмінно величав «мій дорогесенький».

Почувши Гам-гамове сичання, гобіт мало з шкіри не вискочив. І тут просто перед себе побачив вирячені мерехтливі очі.

– Хто ти? – спитав він, виставивши вперед свого меча.

– Що ж воно таке, мій дорогесенький? – прошепотів Гам-гам – він завжди розмовляв сам із собою, не мавши товариша для розмови.

Саме цікавість змусила його підпливти до гобіта, адже в ту хвилину Гам-гам був якраз не дуже голодний. Коли б не це, то він спочатку схопив би цікаву істоту, а шепотів би потім.

– Я – Більбо Злоткінс, – відрекомендувався гобіт. – Я загубився від гномів і від чарівника і не знаю, де я, – та й знати не хочу, аби тільки вибратися звідси!

– І що там у нього в ручицях? – поцікавився Гам-гам, поглядаючи на меча, який йому не дуже подобався.

– Це меч, зроблений у Гондоліні!

– Сссс, – просичав Гам-гам і став зовсім чемний. – Чи не посидіти нам, мій дорогесенький, та не побазікати з ним трошечки? Воно ж, мабуть, любить загадки, еге ж?

Гам-гам щосили старався показати себе добрим, принаймні поки що – поки довідається більше про того меча і його власника; чи той справді самотній, чи добрий на з'їжу і чи йому самому, Гам-гамові, справді дуже хочеться їсти. Нічого кращого, ніж загадки, господар озера не міг придумати. Загадувати й іноді відгадувати загадки – це була єдина гра, в яку він грався з іншими химерними створіннями, що жили в норах ще за догоблінських часів. А він же так давно жив глибоко-глибоко під цими горами, відірваний від своїх колишніх товаришів!

– Гаразд, – погодився Більбо, палко бажаючи дізнатися більше про потвору: чи вона таки сама, чи люта, чи голодна і чи дружить із гоблінами.

– Спершу ти загадай, – сказав він, бо не мав часу придумати загадку. І Гам-гам просичав:

Що найглибший корінь має
І дерева затіняє?
Вище хмари височіє –
Не росте ж і не маліє.

– Легка! – заявив Більбо. – Це про гору.

– То воно легко відгадає загадки? Нехай же позмагається з нами, мій дорогесенький! Якщо дорогесенький загадає загадку, а воно не відгадає, ми з'їмо його, мій дорогесенький. Якщо воно загадає нам загадку, а ми не відповімо, ми зробимо те, чого воно просить, га? Ми покажемо йому дорогу звідси, отак!

– Нехай буде так – не посмів перечити Більбо. Він до болю напружував свій мозок, намагаючись пригадати загадки, щоб порятуватися, щоб не бути з'їденим.

Тридцять білих коней на горі червоній.
Спочатку жують,
Потім копитами б'ють,
Потім смирно стоять усі коні.

Оце він тільки й зміг придумати – думка про їжу не виходила йому з голови. Та й давня це була загадка, і Гам-гам, як і ви всі, знав відгадку.

– Проссто, проссто, – просичав він. – Зуби! Зуби, мій дорогесенький! Але у нас їх тільки шість. І загадав свою другу загадку:

Без голосу гукає,
Без крил, а літає,
Кусає без зуба,
Бурмоче безгубо.

– Хвилинку! – попросив Більбо, якого досі гризла думка про їжу. На щастя, колись якось він чув щось подібне, тож, зібравши знову свої думки, знайшов відгадку.

– Вітер, звичайно, вітер! – сказав він і такий став задоволений собою, що зразу ж придумав свою загадку.

Око на лиці голубому
Побачило око на лиці зеленому.
«Те око – як це око,–
Сказало перше око,–
Тільки в низині,
Не у вишині.

– Сс, сс, сс, – просичав Гам-гам. Надто довго жив він під землею, забувалися йому такі речі. Та коли Більбо вже почав сподіватися, що погане створіння не спроможеться відгадати, Гам-гам прикликав на поміч свою правікову пам'ять – іще тих часів, як вони з бабусею жили в норі, виритій в крутому березі над річкою.

– Ссс, ссс, мій дорогеесенький, – проказав він. – Сонце і стокротка, ось воно що!

Але ці звичайні наземні загадки стомили його. Та й нагадали часи, коли Гам-гам був не такий самотній, підлий, бридкий, і він ще й розізлився. Але найгірше було те, що від цих загадок йому захотілося їсти, тож цього разу він спробував придумати щось тяжче й неприємніше:

Її не видно, ані чути,
Ні понюхать, ні торкнути.
Є там, де зорі, є під горою,
Порожні нори повнить собою.
Вона – найперша, вона й остання,
Вбиває радість і сподівання.

Гам-гамові на лихо, Більбо чув цю загадку раніше, і розгадка не забарилася.

– Темрява! – випалив він, навіть не почухавши потилиці й не наморщивши лоба.

Скриня без віка, ключа й завіс,
Та скарб золотий у тій скрині зріс,–

мерщій загадав він, щоб виграти час, поки придумається по-справжньому тяжка загадка. Ця йому здавалася надто німцим горішком, хоч сказав він її трохи іншими словами. Але Гам-гам цього горішка ніяк не міг розкусити. Він і сичав до себе, й шепотів, і мурмотів, та все не давав відповіді. За хвилинку Більбо почав нетерпеливитися.

– Ну, то що ж це? – спитав він. – Відгадка – це тобі не чайник, що закипів, щоб отак сичати й шипіти, як ти робиш.

– Дайте нам подумати; хай воно дасть нам подумати, мій дорогесенький – сс – сс...

– Ну, – нагадав Більбо, давши Гам-гамові досить часу подумати, – як там із твоєю відгадкою?

Та раптом Гам-гам пригадав, як він у давнину дер пташині гнізда, а потім під крутим берегом річки вчив свою бабусю... вчив свою бабусю висмоктувати...

– Яечка! – вигукнув він. – Це про яечка-сс! І зараз же загадав:

Що не дише, а живуще,
Як смерть, холоднюще;
П'є, але не хоче пити,
Все в броні, що не дзвенить?

Він теж подумав, що загадав страшенно легку загадку, бо відгадка була завжди в нього на думці. Але загадка про яйце так його збила з пантелику, що він просто в цю мить не придумав нічого кращого. Та все одно для сердеги Більбо це був міцний горішок, адже гобіт завжди намагався бути чимдалі від води. Думаю, що ви, друзі, знаєте розгадку чи відгадаєте, навіть оком не змигнувши, – ви ж сидите собі зручно вдома і вам не заважає думати загроза, що вас можуть з'їсти. А Більбо міркував-міркував, двічі або й тричі прокашлювався, але відгадки не сказав.

Десь через хвилинку Гам-гам почав задоволено сичати сам до себе:

– А воно ж гарненьке, мій дорогесенький? І, мабуть, ссоковите? І хрумке, і хрустке, – пальчики оближеш?

Вже він світив своїми очиськами на гобіта, не відводячи погляду.

– Півхвилинки! – попросив Більбо, здригаючись. – Я щойно дав тобі чимало часу подумати.

– Хай воно поспішить, поспішить! – сказав Гам-гам, починаючи вилазити з човна на берег, щоб схопити Більбо. Та коли він занурив у воду свою перетинчасту лапу, звідти вискочила налякана рибина і впала гобітові на пальці ніг.

– Ой! – скрикнув він. – Яка ж вона холодна й слизька!..

І здогадався:

– Риба! Риба! Це риба!

Гам-гам був страшенно розчарований; та Більбо мерщій загадав наступну загадку, і Гам-гамові довелося знову залізи у свій човен, щоб подумати.

– Безніжка лежала на одноніжці, двоніжка сиділа на триніжці, чотириніжці дали недоїдки.

Невчасна була ця загадка, але гобіт надто спішив. Якби він загадав цю загадку іншого разу, Гам-гам посушив би собі голову над нею. Але після загадки про рибу «безніжку» нетяжко було розгадати, а решту – зовсім просто. «Риба на столику, людина сидить за столиком на триногому стільці, котові дали кісточки» – ось, звісно, відгадка, і Гам-гам не забарився її сказати. І вирішив він, що настав час загадати щось тяжке й страшне. Ось що він проказав:

Зжирає він усе на світі:
Птахів, тварин, дерева, квіти;
Гризе залізо, кришить крицю,
І камінь змеле на мучицю,
Царя вб'є, царгород звоює,
Високі гори поруйнує.

Бідолаха Більбо сидів у п'яті й пригадував усі, які чув у казках, страшні імена велетнів та перевертнів, але жоден з них не робив стільки лиха зразу. Щось йому підказувало, що відгадку зовсім не там слід шукати, що він мав би її знати, але не міг додуматися. Його почав

уже трусити переляк, а від переляку думається не краще – гірше. Гам-гам знову почав вилазити з човна. Він привеслував до берега; гобіт бачив, як насуваються на нього Гам-гамові очі. Язик йому наче застряг у роті. Хотів закричати: «Дай мені час! Дай час!» Але він тільки й писнув:

– Час! Час!

Гобітові цього разу просто поталанило та й годі. Він урятувався, бо це ж, звісно, й була відгадка.

Знову Гам-гама спіткало розчарування. Робився він уже сердитий, та й гра стомлювала. Від важкого мізкування він і справді дуже зголоднів. Тепер він уже не вернувся в човен, а всівся в п'їтмі біля гобіта. Більбо від того страшенно знервувався, думки його десь розлетілися.

– Нехай воно ще загадає нам загадку, мій дорогесенький – сс, сс. Всього одну, ще одненьку загадку, сс, сс, – сказав Гам-гам.

Але як було гобітові придумати щось, коли поруч сиділа бридка, слизька, холодна потвора й штовхала його лапою? Він і чухав собі потилицю, і щипав себе, та нічого не спадало на думку.

– Спитай нас! Спитай нас! – підганяв Гам-гам.

Більбо вщипнув себе за носа, ляснув себе по лобі, стис правою рукою меча, потім лівою попорпався в кишені. Там він знайшов лише перстеника, якого підібрав у тунелі, а тоді й забув про нього.

– Що ж воно таке у мене в кишені? – промовив він уголос. Промовив сам до себе, але Гам-гам подумав, що Більбо загадав йому таку загадку, й страшенно розсердився.

– Це нечесно! Нечесно! – просичав він. – Це нечесно, мій дорогесенький: питати нас, що там у нього в капосних кишеньках!

Зрозумівши, що сталося, і не придумавши кращої загадки, гобіт вирішив наполягти на своєму – зробити загадку з простого запитання.

– Що у мене в кишені? – повторив він голосніше.

– С-с-с-с, – просичав Гам-гам. – Тоді ми будемо відгадувати з трьох разів, мій дорогесенький, з трьох разів.

– Дуже добре! Відгадуй! – сказав Більбо.

– Ручиці! – мовив Гам-гам.

– Неправда! – заявив Більбо, що, на щастя, забрав руку з кишені. – Вгадуй знову!

– С-с-с-с, – просичав украй спантеличений Гам-гам. Подумки він перебрав усе, що сам носив у своїх кишнях: риб'ячі кістки, зуби гоблінів, мушлі, шматочок кажанячого крила, камінець, яким гострив собі ікла, та інші відворотні речі. Спробував уявити, що інші носять у своїх кишнях.

– Ніж! – сказав нарешті.

– Неправильно! – відповів Більбо – свого ножика він загубив не так давно. – Остання спроба!

Гам-гам був тепер у куди гіршій скруті, ніж коли Більбо загадав йому загадку про яйце. Він сичав, бурмотів, розгойдувався вперед-назад, ляпотів лапами по підлозі, корчився і вигинався, але не хотів витратити намарне свою останню спробу.

– Ну ж бо! – підганяв Більбо. – Я чекаю!

Говорити він намагався хоробро і бадьоро, хоч зовсім не був певен, як закінчиться гра: вгадає Гам-гам чи не вгадає.

– Все – твій час кінчився! – сказав.

– Мотузок або нічого! – вереснув Гам-гам, і це було не зовсім чесно: вгадувати двічі за один раз.

– І те, й друге неправильно! – з великим полегшенням вигукнув Більбо і, миттю скочивши на рівні ноги, хуленько притулився спиною до найближчої стіни й наставив свого маленького меча. Хоч і знав, що гра в загадки священна і дуже давня і що навіть найлихіші створіння стережуться порушувати її правила, а все ж ніяк не був певен, чи супротивник, ця

слизька істота, дотримає слова в скруті. Гам-гамові стане будь-якої причіпки, щоб відмовитися виконати свою обіцянку. Зрештою, те останнє запитання не було справжньою загадкою...

Але, хай там що, Гам-гам не напав на гобіта зразу. Він бачив меча в руці малючка й сидів тихо, тільки тремтів і щось шепотів сам до себе.

– То що? – не втерпів Більбо. – Де твоя обіцянка? Мені треба йти. А ти повинен показати мені дорогу.

– Так ми домовлялися, мій дорогесенький? Що, покажемо клятому нікчемному Злоткінсові дорогу звідси, сс, сс? Але що ж там у нього в кишеньках, га? І не мотузок, і не ніщо. Що там у нього, гам-гам?

– Не треба тобі того знати, – відказав Більбо. – А обіцянка є обіцянка.

– Ссердите воно й нетерпляче, мій дорогесенький, – просичав Гам-гам. – Доведеться, однак, йому почекати, еге ж, доведеться. Ми не можемо так просто бігти вгору по тунелях. Треба нам піти спершу й взяти дещо помічне, еге ж, щоб нам підсоби́ти.

– То поквася! – мовив Більбо, з полегкістю відпускаючи Гам-гама. Йому здалося, що бридка потвора тільки придумала таку відмовку, щоб піти й не повернутися. Про що там говорив йому Гам-гам? Які помічні речі міг він зберігати в темному озері?

Але Злоткінс помилявся. Гам-гам таки збирався повернутись. Був він сердитий і голодний. Підле, лихе то було створіння, і воно виплекало лихий задум.

Неподалечку був його острівець, про який гобіт не знав нічого, і на тому острівці Гам-гам зберігав

у схованці всякий нікчемний дріб'язок – і одну справді гарну річ. Дуже гарну, пречудову! Там він зберігав перстень, золотий перстень, коштовний перстеник.

– Наш подаруночок на день народження! – шепотів він сам до себе, як часто робив у свої темні безконечні дні. – Ось що нам потрібне зараз, ось що нам треба, сс!

Йому потрібен був перстень, бо той перстень мав чарівну силу: коли хто надягав його на палець, то ставав невидимим, і лише на осонні його можна було виявити, та й то завдяки тіні – легкій і хисткій тіні.

– Наш подаруночок на день народження! Його подарували нам на день народження, мій дорогесенький, – так він зник завжди собі говорити. Але хто знає, як дістався Гам-гамові цей «подаруночок» у ті прадавні часи, коли таких перснів чимало було на світі? Навряд чи й майстер, що викував і розкидав ті персні, міг це сказати. Спочатку Гам-гам носив його на пальці, поки це його стомило; потім у капшучку за пазухою, поки це йому набридло, а останнім часом ховав його в нірці на своєму скелястому острівці й часто ходив туди милуватися на свій скарб. Але час від часу він таки надягав перстеника: коли не міг більше бути без нього або коли був дуже, дуже голодний, а риба вже не йшла на душу. Тоді він повз темними ходами-переходами, пантруючи гоблінів, що відбилися від зграї. А то насмілювався завітати і в ті місця, де горіли смолоскипи й від світла йому різало в очах, – адже він був у безпеці. Так, у цілковитій безпеці. Ніхто не бачив його, не помічав, аж поки він не стисне пальцями гоблінові горло. Лише кілька годин тому він надягав перстеника і спіймав дурне пустотливе гоблінятко. Як воно пищало! Від нього в Гам-гама лишилося ще дві-три кісточки погризти, але володареві підземного озера кортіло чогось ніжнішого.

Ось що надумав Гам-гам своїм підлим, нікчемним розумом, коли раптово шаснув геть від гобіта, почалапав до човна й розчинився в пільмі. Тож Більбо подумав, що більше вже не почує й не побачить Гам-гама. І все ж він вирішив трохи почекати; треба ж було якось вибратися звідсіля, а як – він не знав.

Раптом до нього долинув зойк. Гобітові аж мороз подер поза спиною. Гам-гам на весь голос лаявся і лементував у темряві – як за звуком, то й не дуже далеко. Він рачкував туди-сюди по своєму острівцю, шукаючи й не знаходячи свій «подаруночок».

– Де ж це він? Де ж він подівся? – голосив Гам-гам. – Загубився, мій дорогесенький, загубився, загубився! Бий нас і крий нас! Загубився, мій дорогесенький!

– Що там сталося? – гукнув Більбо. – Що ти там загубив? Пливи сюди!

– Ні, не зараз, дорогесенький! – відповів Гам-гам. – Нам треба знайти його – він загубився, гам-гам!

– Але ж ти не відгадав моєї останньої загадки і ти дав обіцянку, – нагадав Більбо.

– Не відгадав! – повторив Гам-гам. І тоді з мороку долинуло люте сичання. – Що ж воно там у нього в тих кишеньках? Хай воно нам скаже. Воно повинне спершу сказати!

Те сичання ставало дедалі голосніше й різкіше, і коли Більбо вгледівся в пільму, то дуже стривожився, помітивши дві маленькі світляні пляминки, що втупилися в нього. Підозра росла в Гам-гамовій голові, й тепер його світляні очі вже палали блідим полум'ям.

– Ні, ти скажи, що загубив! – наполягав Більбо.

Але полум'я в Гам-гамових очах аж позеленіло – й воно швидко наближалось! Гам-гам знову був у човні й щосили веслував лапами назад, до темного берега. Через ту згубу та підозру в його душі лютувала така буря, що вже йому не страшний був ніякий меч.

Більбо не міг знати, що так розлютило нещасну потвору, але він бачив, що все пропало: Гам-гам заповзвся будь-що його вбити. Він ледве встиг повернутися і наосліп побіг темним тунелем угору, від води. Біг, тримаючись ближче до стіни й мацаючи її лівою рукою.

– Що ж там у нього в кишеньках? – чулося позаду різке сичання. Ось Гам-гам плюснувся у воду з човна...

«Що ж воно там у мене, хотів би я знати? – прошепотів Більбо сам до себе, сопучи й спотикаючись по нерівній підлозі. Він поклав ліву руку в кишеню. Перстень, такий холодний на дотик, ніби сам собою надягнувся на вказівний палець.

Сичання голоснішало, наближалось. Більбо озирнувся і побачив, як усе ближче вгору схилом напливають на нього Гам-гамові очі, мов дві зелені лампи. З переляку він спробував побігти швидше, та перечепився об виступ на підлозі й простягся, накривши тілом свого маленького меча.

Вмить Гам-гам наздогнав його. Та перш ніж Більбо встиг щось зробити: звести подих, піднятися чи махнути мечем, – Гам-гам уже пробіг мимо, не звернувши на гобіта ніякісінької уваги, лаючись та бурмочучи на бігу.

Що ж це могло означати? Гам-гам бачить у пільмі. Злоткінс навіть ззаду розрізняв зелене світло його очей. Насилу підвівшись, він засунув меч, що знову ледь зажеврив, назад у піхви і тоді, вельми обережно, подався назирці за Гам-гамом. Що ж іще можна було зробити? Безглуздо було вертатися до Гам-гамового озера. А так, ідучи слідом, можна було натрапити на якийсь рятивний вихід, хоч Гам-гам і не хотів його вивести.

– Клятий! клятий! клятий! – сипав прокльонами Гам-гам. – Клятий Злоткінс! Пропав подаруночок! Що ж там у нього в кишеньках? О, ми здогадуємось, ми здогадуємось, мій дорогесенький! Він знайшов його, напевне, це він знайшов його... Наш подаруночок на день народження!

Більбо нашорошив вуха. Нарешті в голові йому замрів невиразний здогад. Прискоривши ходу, він наблизився, наскільки міг і смів, до Гам-гама, який тюпав усе вперед, не обертаючись, тільки крутив головою то ліворуч, то праворуч, – це гобіт бачив по блідих відблисках, що з'являлися то на тій, то на тій стіні тунелю.

– Наш подаруночок на день народження! Прокляття! Коли ж і як ми його загубили, мій дорогесенький? Коли і як? Авжеж, авжеж – коли останній раз ходили туди й коли скрутили в'язи тому клятому малому пискунові. Авжеж, так воно й було! Прокляття! Це вже кілька годин, як він загубився. Нема у нас подаруночка, гам-гам!

Зненацька Гам-гам сів на підлогу і заплакав – з жакливим свистом та бульканням. Більбо притулився спиною до стіни. За хвилину Гам-гам перестав плакати й заговорив, от ніби сперечався сам із собою:

– Вертатися назад і там шукати? Безглуздо. Ми не пам'ятаємо всіх місць, де побували сьогодні. Та й навіщо шукати, коли подаруночок у Злоткінса в кишеньках? Капосний заброда, що пхає носа в чужі справи, це він вишукав наш подаруночок, ось воно як!

– Ми здогадуємося, дорогесенький, тільки здогадуємося. Ми не можемо знати напевне, поки не спіймаємо капосне створіннячко та не задушимо його. Але ж воно не

знає, що може робити подаруночок, чи не так? Воно просто носситиме його у своїх кишеньках. Воно того не знає і не зайде далеко. Адже воно загубилося, це капоссне нахабне створіння. Воно не знає виходу. Так воно каже...

– Еге, так воно каже, але ж воно шельмовите. Воно каже не те, що має на думці. Воно не хоче сказати, що там у нього в кишеньках. Воно знає! Знає воно вхід, мусить знати і вихід звідси, еге ж! Воно подалося до запасного виходу. До запасного виходу, ось куди!

– Але ж там його сспіймають гобліни! Воно не втече тим виходом, дорогессенький.

– С-с-с-с, с-с-с, гам-гам! Гобліни! Авжеж, та якщо подаруночок, наш дорогессенький подаруночок у нього, то гобліняки загребуть його, гам-гам! Вони ж його візьмуть і дізнаються, що може робити подаруночок. Тоді ми вже ніколи не будемо в безпеці, ніколи, гам-гам! Котрийсь гоблінище надягне його на палець і зникне, інші гобліни його не побачать. Він стоятиме серед них, а вони його не бачитимуть. Навіть наші розумненькі очиці його не побачать; і той підлий гоблінище приповзе униз і сспіймає нас, гам-гам, гам-гам!

– Тож досить говорити, дорогессенький, поспішаймо! Якщо Злоткінс пішов до запасного виходу, нам треба поквартитися за ним і знайти його. Вперед! Це недалеко. Поспішаймо!

І Гам-гам, скочивши на ноги, швидко-швидко почалапав угору. Більбо поспішив за ним, усе ще остерігаючись, хоч тепер він найдужче боявся, щоб не перечепитися ще через один виступ та не наробити гуркоту, падаючи. Голова йому йшла обертом від надії та подиву. Отже, перстень, якого він знайшов, – чарівний: хто його надягне, стає невидимий! Звісно, він чув про таке в давніх-прадавніх казках, але ніяк не вірилося, що він справді, цілком випадково, знайшов такий перстень. Але ж ось цей перстень, а Гам-гам зі своїми зіркими очима пройшов так близько, що можна було його рукою дістати. Так вони і йшли: Гам-гам ляпотів перетинчастими лапами попереду, сичачи й лаючись, а Більбо слідком за ним ішов так тихо, як тільки вміють ходити гобіти. Незабаром дійшли до тих місць, де, як запримітив Більбо дорогою вниз, відкривалися бічні ходи, ліворуч і праворуч. Гам-гам відразу почав їх рахувати.

– Так, перший ліворуч. Перший праворуч. Другий праворуч, так, так. Другий ліворуч...

В міру того, як зростав рахунок, Гам-гам уповільнював ходу; тепер він трусився й плакав, лякаючись дужче й дужче, – адже він усе віддалявся від свого озера. Могли наскочити гобліни, а він загубив свого персня. Нарешті він зупинився біля низького отвору в стіні – ліворуч, так як вони йшли вгору.

– Сім праворуч, так. Шість ліворуч, так! – прошепотів він. – Ось тут. Це хід до запасних дверей, авжеж. Ось цей хід!

Гам-гам зазирнув у той отвір і відсахнувся.

– Але нам не можна туди ходити, дорогессенький, ні, не можна. Гобліняки там! Багато гобліняк. Ми чуємо їхній запах. С-с-с! Що ж нам робити? Бий їх і крий їх! Ми почекаємо тут, дорогессенький, почекаємо трошки й побачимо, що буде.

І почали вони чекати. Зрештою, Гам-гам таки привів гобіта до виходу з підземелля, але Більбо не міг туди увійти! Адже Гам-гам сидів, згорбившись, у самому отворі й хитав опущеною між колін головою, тільки холодно мерехтіли його очища. Раптове співчуття, жаль, змішаний із жахом, хвилиною піднявся в гобітовім серці – погляд через усі ті безконечні сірі дні без світла чи надії на краще; твердий камінь, холодна риба, вічне скрадання та шепотіння. Це видіння тривало якусь частку миті. Більбо тремтів. А в другу частку миті, зовсім несподівано, ніби підкинутий новою силою і рішучістю, він стрибнув. Невеликий стрибок, як для нас із вами, але все-таки стрибок у темряві. Майже метр заввишки і понад два завдовжки. Гобіт пролетів просто над Гам-гамовою головою, трохи не вдарившись лобом об низьке склепіння запасного виходу.

Гам-гам швидко випростався і змахнув руками, коли гобіт пролітав над ним, але запізно: його пальці вхопили саме повітря, а Більбо, приземлившись на свої міцненькі ноги, помчав щодуху новим тунелем. Не обернувся глянути, що там робить Гам-гам. Спочатку його майже по п'ятах переслідували сичання і лайка, а тоді це припинилося. І раптом

пролунав зойк, від якого кров похолола в гобітових жилах, зойк ненависті й відчаю. Гам-гам зазнав поразки. Він не смів іти далі. Він так багато втратив: утратив свою здобич і втратив єдину річ, якою дорожив, – «свого дорогесенького», свого чарівного персня. Від того зойку серце стрепенулося в гобітових грудях, але він не зупинився. І тут, ніби далека луна, долинула до нього погроза:

– Злодій! злодій! злодій! Злоткінс! Ми ненавидимо його, ми його ненавидимо навіки!

І запала тиша. Але й тиша здавалася гобітові погрозливою.

«Якщо гобліни так близько, що Гам-гам чув їхній запах, – подумав він, – то вони мали б почути його верески й прокльони. Тепер треба бути обережним, а то цей хід заведе в ще гіршу халепу».

Цей хід був низький, грубо зроблений. Гобітові було не дуже тяжко ним іти; ото хіба кілька разів, хоч як оберігався, збивав пальці ніг об нерівну підлогу – ці капосні виступи! «Трохи низько для гоблінів, а надто для тих, котрі вищі», – подумав Більбо, не знаючи, що навіть великі поторочі можуть пересуватися дуже швидко, зігнувшись у три погібелі й руками мало не дістаючи до підлоги. Так міркуючи, він забув про небезпеку, забув, що може наскочити на гоблінів, і помчав уперед без будь-якої остороги.

Невдовзі хід, що досі вів донизу, повернув знову вгору, а трохи далі став такий крутий, що Більбо вже не міг бігти. Та через хвилину підйом кінчився; поворот – і короткий крутий спуск, у кінці якого замріло світло, що просочувалося з-за іншого повороту. Не червоне світло вогнища чи ліхтаря, а звичайне біле денне світло. І тут він припустив. Швидко, як тільки несли його маленькі ноженята, – і спрожого вискочив з-за повороту на відкрите місце, де світло, після довгого блукання в темряві, здалося йому сліпучо яскравим. А насправді то всього-на-всього пробивався сонячний промінь крізь прочинені двері – великі кам'яні двері.

Більбо заморгав і тут тільки побачив гоблінів – гоблінів, що в повному бойовому спорядженні, з оголеними мечами, сиділи біля дверей, пильно на них дивлячись; пильнували вони також і хід, що вів до дверей! Гобліни побачили гобіта раніше, ніж він побачив їх, і з вигуками тріумфу кинулися на нього.

Чи випадково так сталося, чи перстень, перш ніж визнати свого нового господаря, втнув йому лихий жарт, але в ту мить його на пальці не було.

Хвиля страху та відчаю, немов відлуння Гам-гамової лихої долі, затопила Більбо, і він, забувши навіть вихопити свого меча, тільки засунув руки в кишені. А перстень досі був там, у його лівій кишені, й він неначе сам собою надягнувся на вказівний палець. Гобліни так і повклякали на місці. Щойно тут хтось був – і пропав. Вони заревли удвічі голосніше, ніж першого разу, – але вже не з тріумфу, а з досади.

– Де ж воно? – кричали спантеличені вартівники.

– Назад, по тунелю! – гукали одні.

– Сюди! – кричали другі.

– Туди! – горлали треті.

– Пильнуйте дверей! – гаркнув командир.

Свистки сюрчали, лати бряжчали, мечі дзвеніли, гобліни лаялись і сипали прокльонами, бігаючи сюди-туди, перечіплюючись один через одного і дуже сердячись. Стояв жажливий гармидер, лемент і метушня.

Більбо страшенно перелякався, та йому вистачило глузду зрозуміти, що й до чого, і він прослизнув за велике барило з пивом для варти, забравшись таким чином геть з-під гоблінських ніг, а то б його таки затоптали на смерть, чи випадково наскочили-чи навпомацки спіймали.

– Я повинен дістатися до дверей, я повинен дістатися до дверей! – повторював він собі подумки, але минуло чимало часу, перш ніж він зважився спробувати. Це були наче якісь жажливі піжмурки. Вартівня була повна гоблінів, що метушилися, і сердешний малий гобіт ухилився і так і сяк; ось його збив з ніг один гоблін – і довго не міг збагнути, на що ж це він наткнувся; далі втікач поповз на чотирьох, примудрився прослизнути поміж ніг командира варти, підвівся і рвонув до дверей.

Двері були все ще прочинені, та хтось із гоблінів майже зовсім їх зачинив. Більбо потяг двері з усієї сили, але й не зворухнув їх. Тоді спробував протиснутися крізь щілину. Тиснувся, тиснувся – і застряг! Це було жахливо. Його гудзики зачепилися за край дверей. Він бачив, що було надворі: там кам'яні східці вели у вузьку долину між високих гір; сонце вийшло з-за хмари, заливши ясним світлом двері знадвору, – та він не міг пролізти і край.

Раптом хтось із гоблінів закричав:

– Біля дверей тінь! Щось стоїть надворі!

Більбо трохи не вмер зі страху. З останніх сил рвонувся, гудзики полетіли на всі боки, і ось він уже на волі. З подертим плащиком і камізелькою він козликом пострибав униз по східцях, а спантеличені гобліни визбирували його чудові мідні гудзики, розсипані на порозі.

Звичайно, вони зараз же погналися за ним, гагакаючи та пугаючи, нишпорячи поміж дерев. Але гобліни не люблять сонця – від нього в них тремтять ноги й крутиться голова. Та й як їм було знайти Більбо, коли той, із перснем на вказівному пальці, перебігав від дерева до дерева, із тіні в тінь, тихо й швидко, намагаючись не потрапляти на осоння? Тож скоро вони, з бурчанням і прокльонами, вернулися назад вартувати двері. Більбо втік.

Розділ шостий З ВОГНЮ ТА В ПОЛУМ'Я

Більбо втік від гоблінів, але не знав, де опинився. Він позбувся каптура, плаща, харчів, свого коника, гудзиків і друзів. Брів він усе далі й далі, поки сонце почало хилитися до заходу – за гори, їхні тіні простяглися через стежку, і гобіт озирнувся. Тоді подивився вперед і побачив перед себе лише низькі кряжі, схили яких скочувалися до низин і рівнин, що проглядали між гілля дерев.

– О небо! – вигукнув він. – Здається, я вийшов з другого боку Імлистих гір, на самісінький край загірних земель! Де ж, о де поділися Гандальф і всі гноми? Ох, як би я хотів, щоб вони тільки не були досі там, в лабетах у гоблінів!

Та він усе брів, не зупиняючись; перейшов ту високогірну долину й почав спускатися схилом, – і весь цей час у ньому зріла одна дуже тривожна думка. Чи не повинен він, маючи тепер чарівного персня, вернутися назад у ті страшні-престрашні тунелі й розшукати своїх друзів? Він якраз вирішив, що це його обов'язок, що він мусить вернутися назад (і вельми нещасним почувся при цьому), коли до його слуху долинули якісь голоси.

Став, прислухався. Голоси начебто не гоблінів – тож покрадьки рушив далі. Ліворуч над кам'янистою стежкою, що гадючкою повзла вниз, височіла скельна стіна; праворуч відкривався положистий схил, і там, нижче рівня стежки, рясніли видолинки, прикриті кущами й низькорослими деревцями. В одному з таких видолинків і гомоніли якісь невідомі.

Він підкрався ближче й раптом побачив: з-поміж двох валунів виглядав голова в червоному каптурі. Це був Балін на чатах. Гобіт трохи не заплескав у долоньки й не закричав на радощах, але стримався. Боячись наскочити на щось несподіване й неприємне, він не зняв персня і тепер бачив, що Балін дивиться просто крізь нього і його не помічав. «Ось я з ними пожартую», – подумав він, заповзаючи в навислі над видолинком кущі. А там Гандальф саме сперечався з гномами. Вони обговорювали все, що з ними сталося в тунелях, і намагалися вирішити, що діяти далі. Гноми бурчали, а Гандальф казав, що вони ніяк не можуть подорожувати далі, лишивши Злоткінса в руках у гоблінів, не спробувавши з'ясувати, живий гобіт чи мертвий, не спробувавши вирятувати його.

– Зрештою, він мій друг, – казав чарівник, – і непоганий малюк. Я відчуваю себе відповідальним за нього. Ох, якби ж ви не загубили його в тунелях!

А гноми не могли взяти втямки, навіщо взагалі було запрошувати Злоткінса з собою, чого той не тримався друзів та не біг за ними й чому чарівник не вибрав когось кмітливішого.

– Досі він завдавав більше клопоту, ніж користі приносив, – заявив один. – Якщо нам треба зараз вертатися назад у ті осоружні тунелі, аби його там розшукати, то хай йому

всячина, ось що я скажу!

– Я взяв його з собою, а я не беру того, що мені без пуття, – сердито відказав Гандальф. – Або ж ви допоможете розшукати Злоткінса, або я піду від вас, і ви тут, як хочете, так і виплутуйтеся з біди. Аби ми тільки розшукали його, ви б мені ще не раз подякували, поки все це скінчиться. І як це ти, Дорі, покинув його, навіщо тільки ти це зробив?

– І ви б його покинули, і ви б його впустили, – виправдувався Дорі, – якби несподівано в п'ятьмі гоблін схопив вас іззаду за ноги, та перечепив вас, та ще й стукнув у спину!

– То чого ти його знов не посадив на плечі?

– Матінко рідна! Ви ще питаєте? Гобліни билися й кусалися в тій п'ятьмі, всі через когось перечіпались і били один одного! Ви самі трохи голови мені не зняли своїм Гламдрінгом, а Торін штрикав на всі боки Оркрістом. Несподівано ви зробили один із тих ваших сліпучих спалахів, і ми побачили, як гобліни з вереском біжать назад. Ви крикнули: «Всі за мною!»- і всі мусили бігти за вами. Думалося, всі побігли. Ніколи було рахувати, ви ж самі добре знаєте, поки ми прорвалися крізь варту, вибігли через нижні двері й скотилися сюди. І немає тепер з нами Викрадача, хай йому абищо!

– А Викрадач тут! – сказав Більбо, знявши персня і ступивши в середину кола.

Леле, як вони попідскакували! А тоді закричали від подиву та радощів. Гандальф був вражений, як і всі гноми, та, мабуть, зрадів дужче за них усіх. Він покликав Баліна й сказав тому, що думає про вартового, який пропускає інших без попередження отак просто до гурту. Що й казати, після цього гноми стали куди більше поважати гобіта. Коли досі вони ще сумнівалися, чи той справді такий першорядний Викрадач, як твердить Гандальф, то тепер усі їхні сумніви розвіялися. З усіх гномів Балін був найдужче спантеличений; та всі погоджувалися, що гобіт утнув таки вельми хитру штуку.

їхня похвала так потішила Більбо, що він лише, посміявся в душі, а про персня не сказав анічогісінько. Коли ж його спитали, як він це зробив, сказав лише:

– О, просто підкрався – ну, самі знаєте, – обережненько, тихенько.

– Ну, то це перший раз таке сталося у мене, – бо досі в моє чатування і миша не могла обережненько, тихенько проповзти під самим моїм носом, щоб я її не помітив, – заявив Балін. – І я зніму перед вами свого каптура.

І зробив це з поклоном:

– Балін до ваших послуг.

– Ваш слуга Більбо Злоткінс, – відповів гобіт.

Тут усі захотіли почути про всі його пригоди, відколи вони його загубили. І гобіт сів на землю й розповів їм усе – окрім того, як знайшов персня. («Розкажу потім, не зараз», – подумав.) Особливо гномів зацікавила гра в загадки, і всі здригнулися співчутливо, коли він змалював їм Гам-гама.

– А коли він усівся біля мене, я вже не міг придумати ніякої загадки, – розповідав Більбо, – і я спитав: «Що у мене в кишені?» І він не вгадав за три рази. Тоді я сказав: «Пам'ятаєш свою обіцянку? Іди й покажи мені вихід звідси!» Та він кинувся до мене, щоб мене з'їсти, а я – навтікача, але перечепився через виступ і впав, а він проминув мене в темряві. Тоді тихенько пішов за ним і почув, що він розмовляє сам з собою. На його думку, я знав, де вихід із підземелля, і він вирішив, що знайде мене там. Тоді сів перед отвором так, що я не міг його минути. Тоді я його перескочив і так від нього врятувався, а потім поспішив до брами.

– А сторожа? – спитали гноми. – Хіба там не було сторожі?

– Ого! Там тієї сторожі було повно, та я втік від них. Але застряг у дверях – вони були тільки трішки прочинені – й погубив там стільки гудзиків, – мовив гобіт, сумовито дивлячись на свою подерту одежину. – Але я таки протиснувся У двері – і ось я тут.

Коли він розповів про те, як утік від сторожі та протиснувся у двері, – так ніби то не було надто тяжко чи небезпечно, – гноми дивилися на гобіта вже зовсім іншими очима: вони його поважали.

– А що я вам казав? – засміявся Гандальф. – Золотко Злоткінс вартий більшого, ніж вам здається.

І, сказавши так, подивився на гобіта чудним поглядом з-під кущистих брів, аж той подумав, чи не відгадав чарівник ту частину розповіді, яку він замовчав.

Потім Більбо почав розпитувати Гандальфа: адже він не чув того, що чарівник розповів гномам. Йому цікаво було знати, як їх усіх розшукав чарівник і як їм велося до останньої миті.

Чарівник, сказати правду, був зовсім не від того, щоб ще раз переповісти свої подвиги. Тож він сказав гобітові, що вони з Елрондом, звичайно, добре знали про лихих гоблінів у цій частині гір. Але раніше їхня головна брама була на іншому перевалі, який легше було долати, і там гобліни часто хапали мандрівників, котрим траплялося заночувати біля входу в їхні володіння. Напевно, ходити через той перевал перестали, і гобліни, мабуть, відкрили свій новий вхід на вершині того перевалу, через який ішли гноми, – і то зовсім недавно відкрили, бо ж досі цей перевал був цілком безпечний.

– Треба буде мені якось пошукати більш-менш порядного велетня, котрий би завалив камінням той їхній вихід, – сказав Гандальф, – а то скоро зовсім неможливо стане ходити через ці гори.

Почувши гобітів зойк, Гандальф одразу зрозумів, що скоїлося. Вбивши спалахом тих гоблінів, що кинулися його схопити, він проскочив у щілину в дверях, перш ніж вони зачинилися. Слідом за погоничами й бранцями він пройшов аж до того місця, де починалась велика зала; там він присів і витворив найкращий чарівний фейерверк, який можна було зробити в тих сутінках.

– Ризиковане то було діло, – зауважив він. – Усе висіло на волоссі!

Але ж хто не знав, що Гандальф – великий майстер світляної та вогняної магії (навіть Більбо не забув, якщо ви пригадуєте, тих чарівних фейерверків на купальські бенкети старого Тука)! Решта всім нам відома – окрім того хіба, що Гандальф добре знав про запасну браму, як він її називав, – ті нижні двері, де Більбо розгубив свої гудзики. Насправді про нижні двері знали всі, хто бував у цій частині гір; але в тих ходах-переходах таки треба було чарівницької голови, щоб вивести всіх де слід.

– Ту браму вони зробили ще хтозна-коли, – пояснив він, – почасти як запасний вихід, коли треба порятуватися від небезпеки, і почасти як вихід у землі, що лежать по той бік гір. Гобліни досі ночами роблять набіги на східні землі, завдаючи їм великої шкоди. Запасну браму вони завжди охороняють, і нікому ще не вдавалося її закидати. Після цієї пригоди поторочі подвоять сторожу, – засміявся він.

Усі теж засміялися. Хоч і втратили багато, зате ж вони вбили Великого Гобліна і ще багатьох почвар і всі врятувалися, – тож, можна сказати, вийшли з халепи звитяжцями. Але чарівник нагадав їм, що небезпека ще не минула.

– Ми трохи відпочили, тож рушаймо хутчій, – сказав він. – Коли споночіє, сотні їх вирядяться за нами навздогін; а вже довшають тіні. Після того, як ми пройдемо, гобліни ще багато годин чутимуть наші сліди. До сутінків нам треба пройти чимало миль. Якщо не зіпсується погода, нам трохи посвітить місяць, і це добре. Не те, що поторочі не люблять місяця, чи що, – просто нам легше буде знаходити дорогу.

– Саме так! – відповів він на ще деякі гобітові запитання. – В тих гоблінських тунелях ти загубив лік часу. Сьогодні четвер, а нас захопили в полон у понеділок вночі або у вівторок на світанку. Ми пройшли багато-багато миль, пройшли попід найвищими горами і вигулькнули тепер з другого боку Імлистих гір – ніби навпростець. Але ми перебуваємо не там, куди нас мала вивести дорога через наш перевал; ми надто збочили на північ, і попереду в нас важка дорога. А ми ще досі в горах. Рушаймо!

– Я помираю з голоду, – простогнав Більбо, який раптом збагнув, що це ж він не їв з поза-позавчорашнього вечора.

Отаке знести гобітові! Ви тільки уявіть. Шлунок був у нього порожній-порожнісінький, і тепер, коли минулося хвилювання, тремтіли ноги.

– Нічим не можу зарадити, – відказав Гандальф. – Хіба що піди назад, коли хочеш, і гарненько попроси гоблінів, щоб віддали твого поні з поклажею.

– Ні, красно дякую!

– Ну, тоді нам просто слід міцніше затягти пояси й чимчикувати далі – або ж із нас самих зроблять вечерю, і це буде куди гірше, ніж коли ми не повечеряємо сьогодні.

Дорогою Більбо все роззирався обабіч, чи не трапиться щось їстівне. Та ожина досі ще тільки цвіла, і, звісно ж, тут не було ніяких горіхів, навіть глоду не було. Він пожував трохи шавлю та напився з гірського потічка, що перетинав стежку. З'їв ще три сунічки, що їх знайшов на березі потічка, але наїдку з того було небагато.

Вони все йшли і йшли. Кам'янистої стежки не стало. Кущі, висока трава поміж валунами, випасені кролями зелені галявинки, чебрець, шавлія, майоран, жовті гірські троянди – все це зникло, і мандрівники опинилися на вершині широкого й крутого схилу, всіяного камінням, – рештками кам'яної лавини. Почали спускатися тим схилом, і з-під ніг покотилися дрібні камінчики, поповзла всяка потеруха; скоро вже більші шматки битого каменю поторохтіли вниз, зрушуючи інші камінці, змушуючи все те сунутись і котитись; далі зрушилися справжні брили, і поскакали, гупаючи та здіймаючи пилюку. Незабаром чи не увесь схил вище й нижче від наших подорожан поповз і заворушився, і всі вони, збившись до купи, їхали вниз посеред жакливої мішанини брил і каменів, що сунулись, гуркотіли, розбивалися в друзки.

Врятували їх дерева на дні долини. Вони «наїхали» на край соснового бору, що здирався на узвишся, а в долинах ген-ген далі темніли густіші ліси. Хто зачепився за стовбур і, вхопившись за нижню гілляку, підтягнувся і виліз на неї, а хто (як-от малий гобіт) заховався за деревом від кам'яної навали. Скоро небезпека минула, лавина зупинилась, і чулися тільки останні глухі удари найбільших зрушених брил, що далеко внизу котилися, підскакуючи, серед папороті по сосновому корінню.

– От і добре! – сказав Гандальф. – Спасибі лавині, що підвезла нас трохи. Навіть гоблінам, що підуть по нашому сліду, навряд чи вдасться пройти тут без шуму.

– Може бути, – пробурчав Бомбур, – та зате їм легко буде скочувати камені на наші голови.

Гноми (і Злоткінс теж) аж ніяк не раділи, потираючи свої позбивані та подряпані ноги.

– Дурниці! – заявив Гандальф. – Тут ми повернемо вбік, зійдемо лавині з дороги. І то мерщій! Гляньте на світло!

Сонце давно сіло за горами. Сутінки вже густіли кругом них, хоч поміж стовбурів і понад вершинами тих дерев, що росли нижче, мандрівники могли бачити осяяні вечірнім світлом далекі рівнини. Швидко, як тільки могли, пошкандибали вони пологим схилом бору і вийшли на стежку, що навкіс, не відхиляючись, вела вниз, на південь. Часом їм доводилося пробиватись крізь зарості папороті, високі віяла якої здіймались якраз вище гобітової голови; часом ішли тихо-тихо по килимі з соснової глици, – але весь час лісовий морок злягав дедалі важче і глибшала лісова тиша. Того вечора не було навіть вітерця, який би позітхав у гіллі дерев.

– Чи далеко нам ще йти? – спитав Більбо, коли стало вже так темно, що він тільки й бачив, як коливалася поряд Торінова борода, і так тихо, що гномове дихання здавалося йому гучним шумом. – Пальці на ногах у мене геть позбивані, покорчені, ноги ниють, а шлунок теліпається, мов порожня торбинка.

– Ще трохи, – відказав Гандальф.

Після того «трохи», яке здалося цілою вічністю, вони вийшли несподівано на прогалину, де не росли дерева. Зійшов місяць і залив галяву світлом. Усім чогось це місце дуже не сподобалося, хоч нічого підозрілого й не було видно.

Зненацька знизу долинуло виття – протягле, від якого мороз дер поза шкірою. У відповідь завило праворуч, набагато ближче до галяви, а тоді завило й ліворуч недалечко. Це вили на місяць вовки – вовки, що збираються в зграю!

Біля Злоткінсової оселі не жили ніякі вовки, але він знав, як вовки виють. Часто про

вовче виття розповідалося в казках. Один із старших його двоюрідних братів (з туківського боку) був великим мандрівником, і він часто лякав Більбо, виючи по-вовчому. Почути вовче виття в лісі при місяці – це було надто велике випробування для гобіта. Навіть чарівні персні не дуже помічні проти вовків – особливо проти лихих зграй, що гніздилися в затінку засмічених гоблінами гір, за межею Дикого краю, на рубежі невідомого. Ці вовки мають гостріший нюх, ніж гобліни, і, щоб спіймати когось, їм не потрібно того когось бачити.

– Що ж нам робити, що робити? – закричав він. – Від гоблінів та вовкам у пащу! – сказав він, і цей вислів став прислів'ям, хоч нині, коли хто потрапляє з однієї прикrostі в іншу, звичайно кажуть: «Із вогню та в полум'я».

– Хутчій на дерева! – крикнув Гандальф, і всі побігли до найближчих дерев на краю галявини, вибираючи ті, що мали над землею гілля або тонкі стовбури, на які можна було видертися. Звичайно, ж, вони ті дерева познаходили дуже швидко і повилазили так високо, як тільки могли довіритися гіллячкам та вершечкам. Ви б посміялися (з безпечної відстані), якби побачили гномів, що сиділи» позвішувавши бороди, на деревах, – от ніби старі дідки, змалівши, граються в маленьких хлопчиків, Філі й Кілі сиділи на вершині високої модрини, схожої на величезну новорічну ялинку. Дорі, Норі, Орі, Оїн і Глоїн прилаштувалися зручніше – на могутній сосні, гілки якої росли ярусами й на однаковій віддалі одна від одної, мов шпиці в колесах. Біфур, Бофур, Бомбур і Торін були на іншій сосні. Двалін та Балін видерлися на високу струнку ялину з кількома гілками й намагалися примоститись аж у зеленому вершечку. Гандальф, набагато вищий за всіх інших, знайшов собі дерево, на яке тільки він міг вилізти, – розкішну велику сосну, що стояла на самому краї галявини. Його всього ховало гілля, тільки очі блищали в місячному світлі, коли він виглядав звідти.

А Більбо? Гобіт не міг вилізти на жодне дерево й перебігав від стовбура до стовбура, мов кріль, що втікає від собаки й ніяк не втрапить до своєї нори.

– Ти знову загубив нашого Викрадача? – сказав Норі до Дорі, подивившись униз.

– Не можу ж я весь час носити Викрадачів на своїх плечах – вниз по тунелях і вгору по деревах! – огризнувся Дорі. – За кого ви мене маєте? За носильника?

– Його з'їдять вовки, як ми не зробимо що-небудь, – сказав Торін, бо виття вже лунало зусібч і все наближалося до поляни.

– Дорі! – гукнув ватажок гномів, бо Дорі сидів найнижче на найзручнішому дереві. – Хутко подай руку панові Злоткінсу!

Дорі, дарма що любив побурчати, був добрим товаришем. Він зліз на найнижчу гілку й, скільки міг, простяг униз руку, та бідолаха Більбо все одно не діставав до тієї руки. Тож довелося Дорі злізти на землю й підсадити Більбо собі на плечі.

Саме в цю мить вовки, виючи, вибігли на галяву. Сотні хижих очей враз втупилися у втікачів. Проте Дорі не залишив гобіта в біді. Він зачекав, поки той з його плечей перелізе на гілля, і тільки тоді підскочив сам, щоб учепитися за гілляку. І дуже вчасно! Гном саме розгойдувався на гілляці, коли вовк учепився зубами в крайчик його плаща і трохи не стяг його вниз. За хвилину вже ціла зграя, з палючими очима й висолопленими язиками, стрибала й гавкала довкола дерева.

Але навіть дикі уорги (саме так зветься лихі вовки Дикого краю) не можуть лазити по деревах. На якийсь час утікачі були в безпеці. На щастя, стояв теплий і не вітряний вечір. В будь-яку пору на деревах не м'яко сидіти й довго не насидишся, а ще як холод і вітер та вовки внизу чигають на тебе? Отоді непереливки!

Ця облямована деревами поляна була, очевидно, місцем зустрічі вовків. Сіроманці все ще плавом пливли. Залишивши сторожів під тим деревом, на якому сиділи Дорі з Більбо, вони пішли нюшити по всій поляні, поки винюшили кожне дерево, де був хоч хто-небудь. Під цими деревами теж лишилася сторожа, а тим часом решта (здавалося, їх там було сотні сотень) повсідалася великим колом на галяві, а посередині кола сів величезний сірий вовк. Він заговорив до своїх товаришів жажливою мовою уоргів. Гандальф цю мову розумів. Більбо вовчої мови не розумів, та вона йому здавалася страхітливою, от ніби говорилося все про жорстокі та підступні діла (а так воно насправді й було). Час від часу уорги, що сиділи

колом, усі разом відповідали своєму сірому ватажкові, й щоразу гобіт так жахався їхнього моторошного виття, що трохи не падав зі своєї сосни.

Так, Більбо не розумів вовчої мови, але я розповім вам, що почув Гандальф. Уорги й гобліни часто допомагали одні одним у своїх лихих справах. Звичайно гобліни не зважаються заходити далеко від своїх гір, хіба хто вижене їх звідти й вони шукають нової домівки чи хіба коли йдуть війною (чого, на щастя, давно вже не траплялося). Але в ті часи вони іноді робили набіги на сусідні краї – щоб захопити їжі та полонених-рабів. Тоді й брали уоргів собі на поміч, за яку ділилися з ними здобиччю. Бувало, гобліни сідали на уоргів верхи і мчали на них, як ото люди на конях. Скидалося на те, що якраз на цю ніч гобліни задумали великий набіг. Уорги прийшли на поляну, щоб з'єднатися з гоблінами, але гобліни спізнювались. Вони спізнювались, безперечно, через загибель Великого Гобліна та через весь той переполох, який зчинили гноми, Більбо й чарівник і за якими вони, можливо, довігналися.

Попри всі небезпеки цього дикого краю, хоробрі люди почали останнім часом пробиватися сюди з півдня, рубаючи дерева й будуючи собі оселі серед світліших лісів у долинах та по берегах річок. Тих лісовиків було багато, й вони були хоробрі та добре озброєні. Навіть уорги не осмілювались нападати на них, коли лісовиків було багато разом або серед білого дня. Але нині вони задумали з допомогою гоблінів поночі напасти на найближчі до гір села. Якби їхній задум здійснився, на ранок у тих селах не зосталося б живої душі: всі загинули б і лише небагатьох гобліни не віддали б вовкам на з'їжу – погнали б їх у свої печери, в рабство. Страшно було Гандальфові чути цю мову. Потерпав він не лише за хоробрих лісовиків з їхніми дружинами й діточками – небезпека загрожувала також його друзям і йому самому. Заскочивши їх на своїй галявині, уорги спантеличилися і розлютились. Вони подумали, ніби то друзі лісовиків прийшли сюди пошпигувати за ними, щоб розповісти про заміри уоргів людям у долинах, і тоді гоблінам та вовкам, замість пожирати сонних, безборонних людей і гнати їх у рабство, довелося б витримати жорстоку битву. Отож уорги зовсім не збиралися йти геть і дозволити втікачам позлазити з дерев та втекти. А якби й відпустили їх взагалі, то не раніше світанку. Бо ж задовго до світанку, говорили вони, з гір повинне спуститися гоблінське військо, а гобліни вміють лазити по деревах. І зрубати дерево можуть.

Тепер ви розумієте, чому Гандальф, слухаючи вовче виття й гарчання, почав дуже й дуже непокоїтися, хоч який він був могутній чарівник. Так, вони попали у вельми погане місце й зовсім не втекли від небезпеки. Та все одно він не дозволив би, щоб усе сталося так, як того бажали вороги, хоча, загнаний на дерево уоргами, небагато міг зарадити. Чарівник нарвав чималеньких шишок із гілки, на якій сидів. Тоді запалив одну яскравим голубим полум'ям і жбурнув у вовче коло. З шипінням упала шишка котромусь на спину, й кудлата вовкова кожушина тут-таки зайнялась. Як же він застрибав, завив – просто жах! Далі полетіли шишка за шишкою: одна в голубому полум'ї, друга в червоному, третя – в зеленому. Шишки стріляли посеред кола, розсипаючись кольоровими іскрами, й випускаючи барвистий дим. А найбільша влучила ватажкові в ніс – той аж підскочив угору на десять футів, а тоді як закрутиться по колу, кусаючи та клацаючи зубами на своїх же товаришів, так-бо розлютився й нажахався.

Гноми й Більбо загукали, затюкали на нього. Вовки шаленіли, аж страх було дивитись, і зчинили такий шарварок, що чути було по всьому лісі. Всі вовки бояться вогню, а це був найнезвичайніший з вогнів, підступний і моторошно-жахливий. Досить було іскри потрапити у вовчу вовну, як вона вже звідти не витрушувалась, а спалахувала полум'ям. Котрий зразу покотився по землі, той і врятувався; коли б не качалися, то скоро всі запалали б. Незабаром скрізь по галяві уже качалися вовки, намагаючись погасити іскри, а ті, що зайнялись, гасали довкола, виючи й підпалюючи інших, аж поки їхні ж товариші не прогнали їх геть, і вони помчали вниз по схилу, скиглячи й шукаючи рятівної води.

– Що то за ревище зчинилося в лісі цього вечора? – спитав повелитель орлів. Чорний проти місяця, сидів він на самотньому гостроверхому шпилі серед східних відног Імлистих

гір. – Я чую вовче виття! Чи не намислили гобліни якогось лиха в лісі?

Він знявся в повітря, і тут-таки двоє з його охорони злетіло з вершин по праву й по ліву руч. Високо вгорі ширяли вони колами, вдивляючись у маленьку цятку далеко внизу, якою було коло уоргів. Та орли мають гострі очі; з великої висоти вони можуть бачити щонайдрібніші речі. Повелитель орлів з Імлистих гір мав такі очі, що могли дивитися просто на сонце, не заплющуючись; ці очі могли при місяці з висоти однієї милі розгледіти дикого кроля, що біжить на землі. Отож хоч він і не розгледів би втікачів на деревах, зате добре роздивився вовчий переполох і малесенькі спалахи вогню і розчув слабеньке з далекої низини виття і гавкання уоргів. А ще він роздивився місячні полиски на гоблінських списах і шоломах – лихе поріддя довгими рядами виповзало зі своєї брами і, звиваючись по схилах, зникало в лісі.

Орли – не добросерді птахи. Бувають вони полохливі й жорстокі. Але стародавній рід орлів з північних гір був найвеличніший серед усіх птахів – дужі, горді, шляхетні велетні. Вони не любили гоблінів – і не боялися їх теж. Коли взагалі помічали потороч (а траплялося це рідко, бо ж орли такої нечисті не їдять), то заганяли їх, верескливих, назад до печер, змушуючи припинити враз будь-які капості. Гобліни ж ненавиділи й боялися орлів, та не могли добути до їхніх високих гнізд чи якось прогнати їх з гір.

Цього вечора повелитель орлів був сповнений цікавості: що ж то воно за рух у горах та в лісі? І він прикликав ще багатьох орлів до себе, й вони полетіли з гір до лісу. Повільно, все кружляючи та кружляючи, вони дедалі знижувались до вовчого кола, куди прямували й гобліни.

І дуже добре вчинили! Бо там діялися таки страхітливі речі. Ті вовки, що зайнялися й повтікали в ліс, підпалили його в кількох місцях. Літо було в розпалі, а в цій, східній частині гір якийсь час випадало мало дощів. Пожовкла папороть, сухе опале гілляччя, грубий шар глиці й подекуди всохлі дерева – все це спалахувало вмиг. Полум'я гуготіло довкола всієї галяви уоргів. Але вовки-сторожі не полишали своїх дерев. Розлючені, ошалілі, стрибали вони, виючи, довкола стовбурів та, висолопивши язики й світлячи вогненно-червоними очима, знай проклинали гномів жахливою своєю уоржою мовою.

Коли це на галявину з криком вибігли гобліни. Спочатку вони думали, що тут точиться битва з лісовиками, але скоро довідалися, що діялося насправді. Деякі гобліни так і покотилися зо сміху. А інші замахали списами, застукали ратищами об щити. Гобліни не бояться вогню, і незабаром вони вже мали дуже дотепний, як їм здавалося, план.

Одні гобліни зігнали усіх вовків в один гурт. Другі наносили сухої папороті й хмизу під дерева, на яких сиділи втікачі. Треті кинулися затоптувати, гасити вогонь, поки погасили майже скрізь. Лишили полум'я тільки біля дерев, де сиділи гноми. В той вогонь вони підкидали сухого листу, хмизу й папороті. Скоро гноми опинилися в кільці з диму й вогню. Гобліни стежили, щоб кільце не ширилося далі; поволі воно звужувалось, аж поки вогонь лизнув паливо, складене купами під тими деревами. Дим щипав гобітові очі; Більбо вже відчував жар. Крізь пасма диму він бачив, як гобліни танцювали довкола вогню, наче ото люди водять танок навколо купальського вогнища. За колом воїнів, що танцювали зі списами й сокирами, стояли на шанобливій відстані вовки, спостерігаючи й чекаючи, що ж буде.

Ось гобліни завели однієї зі своїх жахливих пісень:

На п'яти ялинках аж п'ятнадцять пташок!
Їх вітер вогненний обвіяв разок.
Кумедні пташини, та де ж ваші крила?
І що ж вам зробити, маленькі дурила?
Живими засмажити чи стушкувати,
Чи всіх вас зварити в одному горнятті?

Тут вони урвали спів і загукали:

– А киш, пташечки! Летіть собі, якщо можете! Злазьте, пташечки, додолу, а то

підсмажитися у своїх гніздечках! Защебечіть, пташечки, защебечіть! Чому ж ви не щебечете?

- Ідіть собі, хлоп'ята! – гукнув їм у відповідь Гандальф. – Тепер не пора, щоб птахи вили гнізда. А поганих хлоп'ят, що граються з вогнем, за те карають.

Він сказав це, щоб подратувати гоблінів і показати, що не боїться їх. Звісно ж, він боявся, хоч і був чарівник. Та поторочі не звернули на його слова ніякої уваги й заспівали нової:

Гори, гори! Кури, кури!
Дерево й лист! Лускіт і свист!
Гори, палай, ніч прикрашай,
Гей-гей!
Печіться, пражтеся, гарно засмажтеся!
Палайте, борода, горіть у смороді!
Лусніть від злості,
Все ж ваші кості
чорніти будуть
посеред бруду
на пострах люду!
Гори, палай, ніч прикрашай!
Гей-гей!
– Та ой-я гей!

І водночас із тим «та ой-я гей!» полум'я стрибнуло під Гандальфове дерево. За мить воно вже було й під іншими деревами. Спалахнула кора, затріскотіли нижні гілки.

Тоді Гандальф виліз на вершечок своєї сосни. Чарівник наготувався скочити з тієї висоти вниз, поміж гоблінські списи, і враз його патериця спалахнула, мов блискавка небаченої величі. Так він би й загинув, хоч і знищив би при цьому чимало ворогів, упавши на них згори громовицею. Але він так і не стрибнув.

Цієї самої миті згори до чарівника шугнув повелитель орлів і, схопивши його своїми пазурами, зник у темряві.

Гобліни завили з подиву й досади. Гандальф щось сказав повелителю орлів, і той голосно крикнув. Його товариші вернулися назад і шугнули донизу, мов величезні чорні тіні. Вовки заскиглили, заскреготали зубами; гобліни заревли, затупотіли люто, даремно шпурляючи в повітря свої важкі списи. Орли налетіли на них; чорна навала могутніх крил прибила їх до землі. Дехто з гоблінів кинувся тікати. Орлині пазури роздирали обличчя лихим створінням. У цей же час інші птахи підлетіли до верхівок дерев і похапали гномів, що видерлися на самісінькі вершечки.

Бідолашного Злоткінса замалим знову не покинули самого. Він тільки встиг учепитися за ноги Дорі, якого забрали останнього; і понеслися гном із гобітом угору понад пожежу і метушню. Більбо гойдався туди-сюди в повітрі, відчуваючи, що йому от-от повідриваються руки.

А далеко внизу гобліни й вовки розбігалися скрізь по лісі. Кілька орлів досі ширяли над бойовищем. Раптом язики полум'я скочили на найвищі гілки дерев. З низу до верху спалахнули дерева тріскотливим полум'ям, закурили димом; навсібіч сипонули іскри. Добре, що Більбо не став чекати «свого» орла!

Скоро вогонь унизу ледь мрів – мов мерехтлива іскринка на чорній підлозі. Вони були вже високо-високо в небі, здіймаючись ще вище широкими сягнутими колами. Більбо той політ запам'ятав навіки – як він летів, учепившись за ноги Дорі.

– Ой рученьки, мої рученьки! – стогнав він; але Дорі тільки нарікав: – Ой мої ніженьки, бідолашні мої ніженьки!

Навіть за добрих часів гобіт не терпів висоти – від неї в нього голова йшла обертом. Він мінився на виду, тільки заглянувши за край невисокої кручі; не любив лазити по драбині, не

кажучи вже про дерева (досі ж бо йому не доводилося втікати від вовків). То можете собі уявити, як нині наморочилася йому голова, коли він зважувався глянути туди, де теліпалися його ноги й де відкривалися широкі темні простори, позначені то тут, то там місячними відблисками: на струмку в долині, на ребрі скельної стіни.

Білі вершини гір дедалі ближчали до рятованих утікачів; із чорноти стриміли залиті місячним сяйвом шпилі скель. Хоч стояло літо, на цій висоті було вельми холодно. Більбо заплющив очі й подумав: «Чи витримаю я ще хоч трохи?» Йому стало млосно.

Політ закінчився дуже вчасно для гобіта: ще б мить – і його пальці розчепилися б. Задихаючись,

він випустив ноги Дорі й повалився на грубу площинку, де було орлине гніздо. Він лежав, неспроможний і слова мовити, а в голові плуталася мішанина думок: подив, що врятувався від вогню, і страх – коли б не зсунулися з того вузького прискалка в глибоку чорноту з одного чи з другого боку. Після всіх жахливих пригод останніх трьох днів та ще майже нічого не ївши, почувався він якось дуже химерно й сам здивувався словам, що вирвалися йому з вуст:

– Отепер я знаю, як воно тому шматкові шинки, коли його раптом підчеплять виделкою із сковорідки й покладуть назад на полицку!

– Нічого ти не знаєш, – почув він голос Дорі, – адже шинка знає, що вона рано чи пізно опиниться знов на сковорідці, а треба сподіватися, з нами такого не буде. Та й орли ніякі не виделки!

– Авжеж, ні! Вони зовсім не схожі на веселки – на виделки тобто, – відказав Більбо, сідаючи й тривожно поглядаючи на орла, що сидів поруч. Чи не наговорив він ще якихось дурниць і чи не подумає орел, що він – нечема? Адже з орлом не можна бути нечемним, надто коли ти маленький гобіт і ночуєш у його гнізді!

Та орел тільки гострив дзьоба об камінь і перебирав своє пір'я, не звертаючи уваги на розмову гостей.

Незабаром підлетів інший орел.

– Повелитель наказує тобі перенести полонених на Великий Залом, – прокричав посланець і полетів геть.

Господар схопив Дорі у свої пазурі й зник з ним у п'їтмі, залишивши гобіта зовсім самого. А в того тільки й зосталося снаги подумати, що мав на увазі посланець, сказавши «полонені». Йому ввижалося, що ось зараз настане черга, і його, мов дикого кроля, орли роздеруть собі на вечерю.

Орел повернувся, схопив Злоткінса за плащик і злетів у повітря. Цього разу політ був зовсім короткий. Дуже скоро тремтячий від страху гобіт опинився на широкому заломі високої гори. Знизу туди не вела жодна стежка – на залом можна було тільки залетіти; і вниз не можна було спуститися, хіба стрибнути в безодню. Решта всі були вже там – сиділи, спершись об кам'яну стіну. Повелитель орлів теж був там; він розмовляв з Гандальфом.

Скидалося на те, що, може-таки, гобіта не з'їдять. З'ясувалося, що чарівник і орлиний ватажок трохи знайомі, ба навіть приятелі. Колись Гандальф, що часто бував у цих горах, зробив орлам послугу: вилікував їхнього ватажка, якого поранили стрілою. Тож «полонені» означало «полонені, відбиті в гоблінів» і не більш, тобто не «бранці орлів». Прислухавшись до Гандальфовой мови, Більбо збагнув, що оце вже нарешті вони й справді втечуть із цих страхітливих гір. Чарівник саме обговорював з Великим Орлом, як би перенести гномів, гобіта і його самого далеко через рівнини й посадити їх так, щоб позаду лишилась чимала частина їхньої дороги.

Та повелитель орлів не згоджувався перенести їх близько до людських осель.

– Люди почнуть стріляти в нас зі своїх великих луків, зроблених з тисового дерева, – пояснив він, – бо подумують, ніби ми прилетіли по їхні вівці. Іншим разом це б не була й помилка. Ні! Ми залюбки перебили гоблінам їхню забаву, залюбки віддячимо тобі, але заради гномів ми не ризикнемо летіти на південні рівнини.

– Гарзд, – погодився Гандальф. – Перенесіть нас, куди хочете, і завдалеки, як зможете.

Ми вже й так завдячуємо вам наші життя. Але тим часом ми помираємо з голоду.

– Я вже майже вмер, – пропищав Більбо тоненьким голоском, якого ніхто не почув.

– Спробуємо цьому зарадити, – сказав повелитель орлів.

Трохи згодом можна було побачити яскраве вогнище на кам'яному заломі, а довкола нього постаті гномів, що куварили. Приємно пахло смаженою. Орли наносили сухого гілляччя на паливо, а ще принесли диких кролів, зайців і невелику вівцю. Гноми справувалися з усіма необхідними приготуваннями. Більбо занадто ослаб, щоб допомагати, та й небагато було з нього пуття при білуванні кролів чи нарізанні м'яса, адже гобіт звик одержувати від різника все готовеньке – тільки смаж чи вари. Гандальф теж, зробивши свою роботу – розпаливши вогонь, приліг собі відпочити. А мусив чарівник узятися до цього діла тільки тому, що Оїн та Глоїн погубили свої коробочки-трутниці (гноми й досі не визнають сірників). Отак закінчилися їхні пригоди в Імлистих горах. Скоро Більбо знову почув себе добре – його шлунок наповнився їжею. Тепер гобіт міг спокійно заснути, хоча, сказати правду, замість смажених на шпичках шматочків м'яса він би краще ум'яв хлібину з маслом. І він заснув, скрутившись калачиком, на твердому камені – заснув куди міцніше, ніж будь-коли вдома, на перині у своїй затишній норі. Але всю ніч йому снилася його власна оселя: нібито він блукав по ній з кімнати в кімнату, шукаючи й не знаходячи чогось такого, чого й сам не знав, яке воно на вигляд.

Розділ сьомий ДИВНИЙ ПОСТІЙ

Більбо прокинувся з раннім сонцем, яке било йому в очі. Він схопився – поглянути, котра година, а тоді поставити чайника на вогонь, – і побачив, що він зовсім не вдома. То він сів і побажав тужливо: от якби покупатися та почистити одяг! Але все даремно. Не одержав гобіт ні води, ні щітки, ані чаю, чи грінок, чи шинки на сніданок – тільки холодну баранину та кролятину. А по тому він мав бути готовий знову рушати в дорогу.

Цього разу йому дозволили вилізти орлові на спину й сісти між крил. Вітер ударив йому в обличчя, і Злоткінс заплющив очі. Гноми закричали орлам своє «прощайте!», обіцяючи віддячити повелителю орлів, якщо тільки зможуть. П'ятнадцять величезних птиць злетіли зі скельного залому. Сонце ще було на східному краї світу. Ранок був прохолодний, і в долинах та ущелинах клубочилися тумани, пасмами обкутуючи то тут, то там вершини й шпилі. Більбо зважився розплющити одне око й побачив, що орли набрали вже висоту: земля була десь далеко-далеко, і гори все даленіли, залишаючись позаду. Він знову заплющив око й міцніше вчепився рученятами у свого орла.

– Не щипайся! – мовив той. – Нічого тобі лякатися, мов кроликові, хоч ти й схожий на кроля. Ранок чудовий, і вітерець не сильний. Що є кращого за політ?

Більбо хотів сказати: «Тепла купіль, а потім пізній сніданок на моріжку», та передумав узагалі щось казати, лише трішечки послабив свій стиск.

Через добру часину орли, мабуть, запримітили зі своєї карколомної висоти те місце, до якого прямували, бо почали знижуватися великими спіралями. Знижувалися вони довгенько, і нарешті гобіт знову розплющив очі. Земля вже була набагато ближче; внизу видніли дерева, на вигляд нібито дуби та берести, й широкі порослі травою простори, а посеред усього того бігла річка. Але в одному місці дорогу їй заступав великий бескид, майже кам'яна круча. Той бескид неначе виростав із землі, й річка огинала його петлею; от ніби гори залишили вдалині серед рівнини свою сторожову вежу – чи якийсь велетень із велетнів докинув аж сюди, за багато миль, чималеньку скелю.

Тепер уже швидко, один по одному, спустилися на вершину бескиду орли, зсаджуючи своїх вершників.

– Прощайте! – прокричали вони. – Щасливої мандрівки, де б ви не мандрували, аж поки наприкінці вас привітають ваші рідні гнізда!

Так заведено в орлів казати на прощання.

– Хай вітер під вашими крильми донесе вас туди, де плаває сонце і ходить місяць, – відказав Гандальф, який знав, що треба відповісти на таке побажання.

Отак вони розпрощалися. І хоч згодом повелитель орлів став царем усіх птахів і одержав золоту

корону, а його п'ятнадцять помічників – золоті міри (зроблено їх із того золота, яке їм дали гноми), Більбо їх більш не побачив – ото хіба здаля і дуже високо під час Битви п'яти військ. Та що про ту битву розповідається в кінці нашої книжки, тут про неї ми більше не будемо говорити. На вершині того кам'яного бескиду була площинка, від якої вниз до річки вела добре вторована стежка з багатьма сходинками. Далі через річку був брід – величезні пласкі камені вели до лугів. Біля підніжжя бескида вони побачили невелику печеру – привітну на вигляд, із всіяною камінчиками підлогою. Тут і зібрався весь загін, щоб обговорити, що робити далі.

- Із самого початку я мав на увазі переправити вас усіх живими й неушкодженими (по змозі) через гори, – сказав чарівник, – і нині при доброму керівництві й доброму талані я зробив це. Коли по правді, то я з вами забився набагато далі на схід, ніж збирався, адже, зрештою, все це – не моя пригода. Поки ваша пригода скінчиться, я, може, десь якось і встряну в неї, але тим часом я мушу подбати про інші нагальні справи.

Гноми забідкалися, засумували, а Більбо заплакав. Бони звикли до думки, що Гандальф весь час буде з ними і завжди вирятує з біди.

– Та я не щезаю цієї ж миті, – додав він. – День-два я ще можу побути з вами. Мабуть, допоможу вам виборсатися з цієї скрути, та й самому мені потрібна невеличка допомога. У нас немає ні харчів, ні поклажі, ні коненят, щоб їхати далі. І ви не знаєте, де перебуваєте. Ну, це я вам можу сказати. Ми досі перебуваємо на кілька миль північніше від тієї дороги, якою мали б іти, коли б не покинули так поквалпно той гірський перевал. У цих краях живе дуже мало людей – хіба хто сюди прибився за той час, поки мене не було, а проходив я тут кілька років тому. Але є тут хтось, кого я знаю, і живе той хтось неподалечку. Це ж він поробив сходинки на бескиді – здається, він його називає Каррок. Сюди він приходив нечасто, і вже ж не за дня приходив, шкода його дождатися. Та де шкода – небезпечно! Ми самі повинні піти і знайти його. Якщо зустріч буде щаслива, отоді я й вирушу, побажавши вам, як ото орли, щасливої мандрівки; де б ви не мандрували. Гноми все-таки благали чарівника не покидати їх. Пропонували йому і золото, й срібло, і самоцвіти драконові, але Гандальф не давався на умовляння.

– Побачимо, побачимо! – відмахнувся він нарешті. – Хоч я гадаю, що вже заробив дешицю того драконового золота, – хай-но ви його ще здобудете!

Після цих його слів гноми перестали благати. Всі пороздягались і викупалися в річці; там, де брід, вона була мілка, чиста і кам'яниста. Сонце вже припікало, тож вони швидко просохли й відчули приплив свіжих сил; тільки ще боліли синці й трохи хотілося їсти. Потім перейшли брід (несучи гобіта на плечах), а далі попрошували крізь буйне зеленотрав'я, та все попід рядами крислатих дубів і високих берестів.

– А чому бескид називається Каррок? – спитав гобіт, дрібочучи обіч Гандальфа.

– Він назвав його Карроком, тому що взагалі він не каже «бескид», а «каррок». Всі скелі та бескиди він називав «карроками», а цей бескид тому Каррок, що єдиний поблизу його оселі, і він, той «хтось», його добре знає.

– Хто називає? Хто знає?

– Той Хтось, про якого я говорив, – вельми значна особа. Коли я вас із ним знайомитиму, щоб ви всі були з ним дуже чемні. Я знайомитиму вас із ним помаленьку, по двоє, мабуть, а ви стережіться, нічим не роздратуйте його, а то вже й не знаю, що трапиться. Він буває жадливий, коли розлютиться, хоч може бути й незлим, коли йому догодити. І все-таки я вас застерігаю – розлючується він дуже легко.

Почувши таку розмову чарівника з гобітом, гноми обступили їх колом.

– Чи це не та сама особа, до якої ви нас зараз ведете? І чи не могли б ви знайти кого-небудь із лагіднішою вдачею? І чи не пояснили б ви нам усе це трохи краще? –

сипонули вони запитаннями.

– Авжеж, це та сама особа! Ні, я не міг би! І пояснював я дуже докладно, – сердито відповів Гандальф на всі запитання зразу. – Коли хочете знати більше, то його звати Беорн. Він страшенно дужий, а ще він міняє шкіру.

– Що?! Хутряник? Той, хто називає кролика трусиком, коли не зможе видати його хутра за біляче? – перепитав Більбо.

– О небеса! Ні, ні! Ні!! Ні!!! – заперечив Гандальф. – Не будьте дурнем, добродію, якщо тільки можете, і в ім'я всіх чудес не згадуйте більше слова «хутряник», поки не відійдете на сотню миль від його оселі. Ні цього слова, ні слів «килимок», «кожух», «пелерина», «муфта», ні інших таких злочасних слів! Він міняє шкіру. Просто міняє свою шкіру: то він ходить величезним чорним ведмедем, то великим, дужим чорночубим чоловіком із здоровезними руками й чималою бородою. Я не можу розповісти вам багато більше, хоч і цього задосить. Дехто каже, що він ведмідь, який походить від великих стародавніх ведмедів з гір, де ті жили до приходу велетнів. Інші кажуть, нібито він чоловік, що походить від перших людей, які мешкали тут, поки ще не прийшли дракони, і з ними Смауг, у цю частину світу, а гобліни не прибукали в гори з півночі. Не скажу напевне, хоч мені здається, що правду кажуть не перші, а другі. Його не дуже розпитаєш.

– Так чи так, а його не беруть ніякі чари, крім його власних. Живе він у великому дерев'яному домі серед діброви. Як людина, він тримає худобу та коней, і ті майже такі самі незвичайні, як і їхній господар. Вони працюють на Беорна і розмовляють з ним. А господар їх не ріже і не їсть, ані полнеє він чи їсть диких звірів. Він має безліч вуликів з великими лютими бджолами і споживає здебільшого вершки та мед. У подібні ведмедя він бродить по всій околиці. Одного разу вночі я спостерігав, як він сидів самотою на вершині Каррока й дивився на місяця, що хилився до Імлистих гір. І тут я почув, як він прогарчав ведмежою мовою: «Настане той день, коли вони погинуть, і я вернуся туди!» Ось чому я гадаю, що колись він сам прийшов сюди з гір.

Більбо й гноми тепер мали над чим поміркувати, тож більше й не розпитували Гандальфа. Попереду ще була далеченька дорога. Вони все тюпали й тюпали – то вгору схилом, то в долину. Стало припікати. Час від часу перепочивали під деревами, й тоді гобітові так дошкуляв голод, що він їв би й жолуді, коли б хоч скількись їх було вже дозріло й нападало на землю.

Десь аж надвечір їм стали траплятися великі латки квітів – то такі квіти, то інші, й ніде впереміш, от ніби посіяні. Особливо багато було конюшини: хвилювалися під вітерцем ділянки високого «півнячого гребінця», а далі червона конюшина, й цілі лани білої – низькорослої, з солодким, медовим запахом. У повітрі дзижчало, гуло, бриніло – повсюди снували, клопоталися бджоли. Та які бджоли! Більбо зроду таких не бачив.

«Якщо котрась мене вжалить, – подумав він, – мене так розідме, що я стану вдвічі більший!»

Ці бджоли були більші за шершнів, їхні трутні – більші за людський великий палець – куди більші! – а жовті смужки на чорнющих тілах ярили червленим золотом.

– Ми вже близько, – повідомив Гандальф. – Дісталися до його бджолиних пасовиськ.

За якусь часинку мандрівники добулися до смуги високих, старезних дубів, а проминувши ті дуби, опинилися перед терновим живоplotом, крізь який ані проглянеш, ані продерешся.

– Ви краще зачекайте тут, – сказав чарівник до гномів, – а коли я гукну чи свисну, рушайте за мною (ви побачите, де я пройду), але глядіть, тільки парами, та ще й хвилин через п'ять пара після пари. Бомбур найтовстіший, він сам буде за двох, то хай іде останній. За мною, пане Злоткінс! Десь тут недалечко мають бути ворота.

Отак розпорядившись, Гандальф подався попід живоplotом і з ним настрашений гобіт.

Скоро вони підійшли до дерев'яних воріт, високих і широких, за якими видніли грядки й купка приземкуватих дерев'яних будівель; з них деякі вкриті очеретом, складені з нетесаних колод: комори, стайні, хліви, а також довгастий низький дерев'яний дім. Попід

південною смугою величезного живоплоту, з його внутрішнього боку тяглися ряди – ряди за рядами – вуликів зі схожими на дзвони солом'яними шапками. Повітря повнилося гудінням величезних бджіл, що літали туди-сюди, залазили в льотки й вилазили з них.

Чарівник із гобітом штовхнули важкі, рипучі ворота й пішли широкою доріжкою до будинку. По траві до прибульців підбігло кілька коней, добре доглянутих, із лискучою шерстю, і пильно подивилися на них дуже розумними очима; потім, зірвавшись учвал, поскакали до будинку.

– Побігли сказати йому, що прийшли чужі,- пояснив Гандальф.

Тим часом вони з гобітом зайшли на подвір'я, яке обступали з трьох боків сам будинок і два його довгі крила. Посеред подвір'я лежав здоровезний дубовий стовбур, а обіч валялося обрубане гілля. Тут-таки стояв велетенський чоловік із густою чорною бородою та чуприною, з великими ручиськами й ногами в клубках м'язів. На ньому була вовняна сорочка до колін, і він спирався на грубезну сокиру. Коні стояли поруч нього, притулившись головами до його плечей.

– Ух! Ось і вони! – мовив чоловік до коней.- І зовсім не страшні. Ви йдіть собі.

І, засміявшись гучним сміхом, поклав сокиру й виступив наперед.

– Хто ви такі й чого вам треба? – спитав не дуже люб'язно, височіючи над Гандальфом.

А Більбо міг би легко пройти поміж ногами господаря обійстя, навіть не нахилиючи голови, щоб не зачепити пелени його брунатної сорочки.

– Я – Гандальф, – назвався чарівник.

– Зроду не чув про такого, – пробурчав чоловік. – А це що за малючок? – поцікавився він, нагнувшись і суплячи на гобіта чорні кущі брів.

– Це – пан Злоткінс, гобіт з доброї родини і з бездоганною репутацією, – сказав Гандальф.

Більбо вклонився. Скинув би й капелюха, та не було чого скидати з голови, й сором пік за стільки відірваних гудзиків!

– Я чарівник, – вів далі Гандальф. – Хоч ви не чули про мене, зате я чув про вас. Але, може, ви чули про мого доброго родича Радагаста, що живе біля південного краю Чорного лісу?

– Чув. Непоганий чоловік, як на чарівника. Я з ним бачився не раз, – мовив Беорн. – Ну, тепер я знаю, хто ви такі, чи принаймні кого з себе вдаєте. Чого ж вам треба?

– Сказати правду, ми втратили нашу поклажу, майже збилися з дороги й потребуємо деякої допомоги чи хоч би поради. Ми, бачите, мали чималеньку халепу з гоблінами в горах.

– З гоблінами? – вже лагідніше перепитав чоловік. – Ого! То ви мали клопіт із самими гоблінами, отак? Чого ж ви до них подалися?

– Ми до них не збиралися в гості. Вони заскочили нас серед ночі на перевалі, який нам треба було перейти. Ми йшли з тих земель, що на захід звідси; йшли в тутешні краї... та це довга розповідь.

То ви краще зайдіть до господи та розкажіть мені хоч трохи, як це не забере всього дня, – запросив господар і розчинив темні двері, що вели з двору в будинок.

Ідучи за ним, чарівник із гобітом опинилися в просторому передпокої з місцем для вогнища посередині. Стояло літо, але тут горіло вогнище, й дим, шукаючи виходу, здіймався до чорних від кіптяви сволоків і виходив у дірку в даху.

Пройшовши через цей тьмянний передпокій, освітлений тільки вогнищем та світлом із дірки вгорі, вони в менші двері вийшли на якийсь ніби кружганок, де за підпори правили цілі стовбури дерев. Виходив кружганок на південь, і тут було ще тепло, призахідне сонце лило скісне проміння, золотило садочок, де буйно цвіли квіти, підступаючи до самих східців.

Тут усі троє посідали на дерев'яних лавах, і Гандальф повернувся до своєї розповіді, а Більбо, махаючи ногами, що не діставали до підлоги, задивився на квіти, думаючи, які ж то в них назви, адже половину їх він бачив уперше.

– Я йшов через гори з одним чи двома друзями... – почав знову чарівник.

– Чи двома? – перепитав Беорн. – Я бачу тільки одного, та й той малючок.

– Ну, коли по правді, то я не хотів турбувати вас, ведучи зразу весь гурт; хотів з'ясувати спочатку, чи маєте ви для нас час. Можна їх покликати?

– То кличте вже, кличте!

І Гандальф засвистів – то був протяглий, різкий посвист, і скоро, обійшовши будинок садковою стежкою, перед нами стали, кланяючись низько, Торін і Дорі.

– Бачу, ви хотіли сказати «з одним чи трьома!» – зауважив Беорн. – Але це ніякі не гобіти, а гноми!

– Торін Дубощит до ваших послуг! Дорі до ваших послуг! – назвалися обидва гноми, знову кланяючись.

– Дякую, мені ваші послуги не потрібні,- сказав Беорн, – зате, мабуть, вам потрібні мої. Я не так щоб дуже любив гномів, та коли ви справді Торін (син Траїна, сина Трора, наскільки я розумію) і коли ваш товариш заслуговує на довіру, й коли ви ворогуєте з гоблінами й не наміряєтеся робити нічого лихого в моїх землях... – а які, до речі, у вас наміри?

– Гноми йдуть відвідати землі своїх батьків, це на схід від Чорного лісу, – відповів за гномів Гандальф, – і це взагалі чиста випадковість, що ми опинилися у ваших краях. Ми саме переходили Високий перевал, який мав вивести нас на дорогу, що південніше від ваших земель, коли на нас напали гобліни... як я почав був розповідати вам.

– То розповідайте далі! – підохотив Беорн, який зроду не відзначався великою чемністю.

– Почалася жахлива гроза; розгулялися кам'яні велетні, кидаючись брилами, тож на підході до перевалу ми знайшли прихисток у печерці: гобіт, я і ще кілька наших товаришів...

– Ви на двох кажете кілька?

– Не зовсім так. Насправді їх було більше, ніж двоє.

– То де ж вони? Вбиті, з'їдені, вернулися додому?

– Та ні. Здається, вони не прийшли всі, коли я свиснув. Соромляться, мабуть. Бачите, ми дуже боїмося, що нас забагато, що завдамо вам клопоту.

– Нуте, свисніть знову! Здається, вечір я потрачу на гостей, то вже дарма, одне чи двоє,- пробурчав Беорн.

Чарівник свиснув знову, і зараз же з'явилися Норі й Орі; адже, як' ви пам'ятаєте, Гандальф наказав гномам приходити парами через кожні п'ять хвилин.

– Привіт! – зустрів їх Беорн. – Швидко прийшли – і де ж ви ховалися? Підходьте, мої чортики з коробки!

– Норі до ваших послуг, Орі до... – почали вони, та Беорн урвав їх.

– Дякую вам! Коли мені потрібна буде ваша допомога, я попрошу її у вас. Сідайте та дослухаймо розповідь, а то вона затягнеться до самої вечері.

– Тільки ми послули, – провадив Гандальф, – як щілина в кінці печерки розширилася, звідти вискочили гобліни й похапали гобіта, гномів і наш табунець коненят...

– Табунець коненят? То ви що – були мандрівний цирк? Чи везли силу всякого товару? Чи ви завжди називаєте шестеро коней табунцем?

– Ні, ні! Як по правді, в нас було більше, ніж шестеро поні, адже й нас було більше, ніж шестеро... Ну, та ось іще двоє!

Цієї самої миті з'явилися Балін і Двалін і вклонилися низько-низько, аж бородами підмели кам'яну долівку. Велетень спочатку був набурмосився, але гноми так силкувалися бути страшенно чемними, так кивали головами, кланялися, та згиналися, та вимахували каптурами (як велить гномівський звичай), що він перестав бурмоситись і захихотів – надто кумедно виглядали ті двоє.

– То ви таки мандрівний цирк, – сказав він. – Гарний, потішний цирк. Заходьте, мої веселуни! І як вас звати? Послуги ваші мені саме зараз не потрібні – тільки ваші імена. Та сідайте, і досить махати бородами!

– Балін і Двалін, – промовили гноми, не сміючи образитись, і, трохи спантеличені, плюхнулися на долівку.

– А тепер – розповідайте далі! – звелів чарівникові Беорн.

– На чому ж я зупинився? Ага – мене не схопили. Я вбив одного чи двох гоблінів спалахом...

– Добре! – прогарчав Беорн. – Значить, і з чарівників буває якась користь.

– ...і прослизнув у щілину, перш ніж вона стулилась. Пішов слідом за ними вниз, до головної зали, де було повно гоблінів. Був там і Великий Гоблін із трьома чи й чотирма десятками озброєних охоронців. Я подумав собі: "Навіть коли б вони не були всі прикуті одне до одного, що вдіють дванадцятю проти тьми ворогів?"»

– Дванадцятю! Уперше чую, щоб вісім і дванадцять було те саме. Чи у вас є ще скільки там чортиків у коробці?

– Та є – ось ще двоє – чи не Філі й Кілі? – сказав Гандальф, і тут вигулькнули Філі з Кілі й стали перед Беорном, усміхаючись та кланяючись.

– Досить! – звелів той. – Сідайте нишком! Далі, Гандальфе!

Тож Гандальф повів свою розповідь далі, дійшовши до сутички в пітьмі, та як вони знайшли нижню браму й жахнулися, з'ясувавши, що загубився пан Злоткінс.

– Ми перелічили себе й побачили, що немає гобіта. Нас лишилося всього чотирнадцять!

– Чотирнадцять! Уперше чую, щоб десять без одного було чотирнадцять. Ви хотіли сказати – дев'ять або ж іще не назвали мені всіх, що йшли з вами.

– Ну, звичайно ж, ви ще не бачили Оїна з Глоїном. Сподіваюся, ви їм пробачите, що вони вас потурбували.

– Ох, та хай виходять усі! Швиденько! Проходьте, ви двоє, й сідайте! Але зважте, Гандальфе: навіть тепер ми маємо вас, десятьох гномів і гобіта, що був загубився. Разом виходить усього одинадцять (без одного загубленого), а не чотирнадцять. Може, чарівники рахують не так, як усі люди? Але прошу, розкажіть далі.

Беорн намагався не виказувати своєї цікавості, але насправді він зацікавився, ще й дуже! Колись давно він знав саме ту частину гір, яку змальовував Гандальф. Господар кивав головою і все бурчав, слухаючи про те, як знайшовся гобіт, як вони з'їхали вниз на кам'яній лавині та як їх звідусіль облягли вовки у лісі.

Коли Гандальф почав розповідати про те, як вони повилазили на дерева, а скрізь унизу сиділи вовки, господар схопився з місця й заходив туди-сюди, бурмочучи:

– Мене там не було! Я б їм підніс щось краще за фейерверки!

– Ну, – мовив Гандальф, дуже радий, що його розповідь справляє гарне враження, – я робив, що міг. Отак ми й сиділи на деревах, а внизу шаленіли вовки, ліс подекуди зайнявся, коли з гір спустилися гобліни й натрапили на нас. Вони загорлали з радощів і завели пісень, у яких глузували з нас. «На п'яти ялинках аж п'ятнадцять пташок...»

– Лишенько! – вигукнув Беорн. – Не запевняйте мене, нібито гобліни не вміють рахувати. Вони вміють! Дванадцять – не п'ятнадцять, і гобліни це знають.

– І я знаю. Там були ще Біфур з Бофуром. Досі я не наслідуювався відрекомендувати їх вам, але ось і вони!

Тут увійшли Біфур з Бофуром.

– І я! – видихнув Бомбур, сопучи позаду. Гладкий гном геть засапався, а ще ж сердився, що його лишили останнього. Не захотівши чекати свої п'ять хвилин, він рушив за Біфуром і Бофуром.

– Що ж, тепер уже вас п'ятнадцять, а оскільки гобліни таки вміють рахувати, гадаю, це і є все, що сиділо на тих деревах. Може, тепер ми дослухаємо вашу історію без ніяких перебивань?

Отоді Більбо збагнув, як розумно вчинив Гандальф. Ті перебивання справді змусили Беорна дужче зацікавитися їхньою історією, а раз у раз перебивана розповідь не дозволяла йому прогнати гномів одразу ж, як підозрілих жебраків. Беорн якомога уникав запрошувати будь-кого до свого дому. Друзів у нього було дуже мало, і жили вони всі далеченько, і з них він ніколи не запрошував більше, ніж двох зразу. А нині в нього на ганку сиділо аж п'ятнадцятю чужих!

Поки чарівник розповів про те, як їх порятували орли, як перенесли усіх на Каррок,

сонце вже й зайшло за вершини Імлистих гір і в Беорновому садку лягли довгі тіні.

– Дуже добра історія! – похвалив він. – Такої цікавої я вже давненько не чув. Якби всі жебраки уміли розповідати такі добрі історії, може, я був би милосердніший до них. Звісно, ви могли все це вигадати, але такою оповідкою, хай навіть вона вигадана, ви заслужили на вечерю. То попоїжмо чого-небудь!

– Залюбки, коли ваша ласка! – водно сказали гості. – Красно вам дякуємо!

В передпокої вже було зовсім темно. Беорн ляснув у долоні, й до приміщення вбігло четверо чудових білих поні та кілька великих, із довгим тулубом, сірих собак. Господар сказав їм щось чудною мовою, схожою на іржання й гавкання. Тварини вибігли й скоро вернулися зі смолоскипами в зубах; запалили смолоскипи від вогнища й позастромляли їх за скоби, забиті в стовпи довкола вогнища. Коли треба було щось нести в передніх лапах, собаки могли ходити на задніх. Швидко вони підставали дошки й підпірки з-під стін і спорудили біля вогнища столи. Нараз почулося «бе-е! бе-е!»- і ввійшло кілька сніжно-білих овець, яких вів великий чорний, мов вугіль, баран. Одна вівця несла скатертину з вишитими по краях зображеннями тварин; інші несли на своїх широких спинах таці з дерев'яними чашками, тарілками, виделками та металевими ножами, – все це собаки взяли й швидко накрили столи. Ці столи на підпірках були зовсім низенькі, й навіть Більбо міг зручно сидіти за таким столом. Один поні присунув дві невеликі лавки з низькими очеретяними сидіннями й короткими товстими ніжками для Гандальфа з Торіном, а потім поставив біля дальнього кінця столу великого чорного Беорнового стільця – теж низького, на якому вмовстився господар, простягти свої величезні ноги попід столом. Оце й були всі стільці, що господар тримав у передпокої, а зробив він їх низькими, як і столи, напевне, задля зручності чудових тварин, котрі йому слугували. А на чому ж посідала решта? Про решту не забули теж. Інші поні вкотили схожі на барабани гладенькі кругляки, досить низькі навіть для Більбо, тож невдовзі всі мандрівники сиділи за Беорновим столом – скільки років цей передпокій не бачив такого численного товариства!

Там вони й повечеряли чи пообідали – розкоші такої не знали, відколи покинули Останній затишний дім і розпрощалися з Елрондом. Довкола миготіло світло смолоскипів і вогнища, а на столі горіли дві високі червоні свічки з бджолиного воску. Гості їли та й пили, а Беорн своїм густим рокітливим голосом розказував їм бувальщини з життя дикого краю по цей бік гір і найбільше – про темний і небезпечний ліс, що простягався далеко на північ і на південь, завдальшки з один день їзди, заступаючи шлях на схід, – про жахливий Чорний ліс.

Гноми слухали й хитали бородами, знаючи, що скоро доведеться насмілитись і ввійти в той ліс, що після гір це буде найбільша з небезпек, які їм треба подолати, перш ніж вони дістануться до драконової твердині. Попоївши, гноми почали розповідати свої історії, але Беорн став ніби сонний і неуважний. Мова їхня була здебільшого про золото, срібло, самоцвіти й про ковальське мистецтво, а Беорн, мабуть, усім тим не цікавився, – в передпокої у нього не було нічого, зробленого із золота чи срібла, і мало речей (крім ножів) з металу.

Довго сиділи вони за столом перед дерев'яними келихами з медовим трунком. Надворі запала темна ніч. У вогнище підкинули дров, смолоскипи догоріли, а гості все сиділи в мерехтливому світлі тремкого полум'я. Стовпи-колони височіли довкола них, а вгорі, в темряві немовби маяло верховіття. Може, то були такі чари, а може, ні, але гобітові причувся в балках шум – неначе вітер шумів у гіллі й сови кричали. Та незабаром Більбо закуняв, голоси немов подаленіли, а перегадом він здригнувся й прокинувся.

Величезні двері зарипіли й хряпнули. Беорн вийшов. Гноми сиділи круг вогнища на підлозі, схрестивши ноги. Бони не забарилися з піснею. Слова були десь отакі, та я наводжу їх не всі, бо пісня співалася довгенько.

Над вереси той вітер мчав,
А в лісі й лист ще не дрижав,
Спадали тіні в безгомінні

І вуж нечутно плазував.
А вітер мчав з холодних гір,
Котивсь, мов вал, ревів, як звір;
Завило гілля від безсилля,
Злетіло листя ген до зір.
Від заходу на схід той вітер
Усякий рух загладив, витер;
На голоси свої усі
Заголосив, несамовитий.
Припали трави до землі,
Комиш у вітра на крилі, –
Над хвилі гребінь в зимнім небі
Рве хмари на шматки малі.
Понад Самітною горою,
Понад драконською корою,
Де валуни ще з давнини,
Летів, де дим курить порою.
Та ось уже тікає пріч
До моря, де панує ніч.
Ось вплив місяць, зорі світять,
Із темрявою віч-на-віч...

Більбо знову закуняв. Раптом підвівся Гандальф.

– Час нам уже спати, – оголосив він. – Нам – але, мабуть, не Беорнові. У цьому передпокої ми можемо відпочивати в мирі та безпеці, але я застерігаю вас усіх – не забувайте, що сказав Беорн, покидаючи нас. Під страхом смерті ви не повинні потикатися надвір до сходу сонця.

Більбо побачив, що їм уже постелено на такому собі помості між стовпами й стіною передпокою. Гобітові припало спати на невеликому солом'яному матрацику, під вовняними ковдрами. Літо не літо, а він заліз під ті ковдри з радістю. Вогонь пригасав, і гобіт заснув. Та серед ночі прокинувся. З вогнища лишилося всього кілька голівешок; Гандальф і гноми, судячи з їхнього дихання, спали, місяць підбився високо й, зазираючи в димник, малював на підлозі біле кружало.

Знадвору чулося гарчання і начебто якийсь великий звір шкрібся у двері. Більбо зачудувався: що ж то воно таке? Чи не Беорн у зачарованій своїй подобі? І чи не вдереться він ведмедем та не пошматує їх? Гобіт пірнув під ковдри з головою і знову, попри свої страхи, поринув у сон.

Коли прокинувся, був уже давно ранок. Хтось із гномів перечепився через гобіта в сутіні, де той лежав, і впав, аж гупнуло, з помосту на підлогу. Це був Бофур. Більбо розплющив очі, й гном розбурчався:

– Вставай! А то не лишиться тобі сніданку.

– Сніданку! – підскочив Більбо. – Де сніданок?

– Майже весь у наших шлунках, – відказали інші гноми, снуючи передпокоюм. – А те, що залишилося, – надворі, на ганку. Ми, відколи зійшло сонце, шукаємо скрізь Беорна, та ніде нема його й признаки, хоча, коли ми повиходили на ганок, то там уже на нас чекало снідання.

– А Гандальф де? – запитав Більбо, чимдуж поспішаючи до їжі.

– О! Десь блукає, щось шукає, – відповіли йому.

Але чарівника не було цілий день. Якраз сідало сонце, коли він увійшов до передпокою, де вечеряли гноми з гобітом, а Беорнові чудові тварини незмінно їм прислуговували.

Господаря гості не бачили й нічого про нього не чули від минулої ночі, тож не знали

вже, що й думати.

– Де Беорн? І де це ви були цілий день? – загукали гноми.

– Не більше як одне питання за раз і – жодного, поки я не повечеряю! Я не мав ризику в роті відтоді, як уранці поснідав.

Нарешті Гандальф відсунув тарілку й кухоль – з'ївши дві хлібини, а з ними поглинувши чимало масла, меду й відстояних вершків, а ще випивши квартиру медового трунку, – і дістав свою люльку.

– Спочатку я відповім на друге запитання, – заявив він. – Та леле! Тут так гарно пускати кільця диму!

І довгенько гноми не могли більш нічого добитися від чарівника, такий той був заклопотаний: знай пускав кільця диму, змушуючи їх обертатися навкруг колон, надаючи їм найрізноманітніших обрисів та кольорів і, зрештою, виганяючи одне за одним у дірку в даху. Знадвору то було, мабуть, чудернацьке видовисько: як ті кільця вискакували на повітря одне за одним – зелені, блакитні, червоні, сріблясті, сірі, жовті, білі; великі й маленькі, причому невеликі прослизали в більші, закручуючись потім у вісімки й, немов згряя птахів, мандрували з вітром удалину.

– Я вистежував ведмежі сліди, – заговорив нарешті Гандальф. – Минулої ночі тут надворі було, напевне, справжнє збіговисько ведмедів. Я швидко переконався, що Беорн не міг сам наробити стільки слідів, – так багато, ще й різної величини. Я сказав би, що там були невеликі ведмеді, великі ведмеді, звичайні ведмеді та ведмеді-велетні, і всі вони танцювали надворі чи не до самого досвітку. Поприходили майже звідусіль, тільки з заходу – з-за річки, від гір – не прийшов жоден. У тому напрямку вів лише один слід, але не звідти йшов ведмідь, а звідси туди. Я простежив цей слід аж до Каррока – там він зникав у річці. Але позад бескиду потік надто глибокий і дужий, і я не міг перебратися на той берег. Ви пам'ятаєте: з цього берега до Каррока можна досить легко перейти вброд, але той берег обривається крутою скелею в чорторій. Довелося мені пройти не одну милю, поки знайшов місце, де річка була досить широка й мілка, і, де вброд, де вплав, перебрався на той берег, а тоді не одну милю йшов назад понад річкою, щоб знову натрапити на слід. Але йти далеко по сліду я вже не міг – надто було пізно. Слід вів простісінько до Імлистих гір, де позавчорашнього вечора ми мали миленьку зустріч із вовками-уоргами. Але це, мабуть, я відповів вам і на перше запитання, – скінчив Гандальф і надовго змовк.

Гобіт, як йому здалося, зрозумів, що має на увазі чарівник.

– Що ж нам робити, – заlementував він, – коли Беорн приведе сюди всіх тих уоргів та гоблінів? Нас переловлять усіх і повбивають! А ви казали, нібито він не знається з ними...

– Казав. Але не меліть дурниць, пане Злоткінс! Лягайте краще спати – ваші мізки зовсім сонні.

Гобіт відчував себе зовсім знищеним, а що йому більш нічого не лишалося робити, то він і ліг спати. Гноми все співали пісень, а Більбо так і заснув, сушачи свою маленьку голову думками про Беорна. Йому наснилися сотні чорних ведмедів, що при місяці на подвір'ї вели кружка свій повільний, важкий танок. Потім він прокинувся, коли всі спали, й почув те саме шкрябання, дряпання, сопіння та бурчання, що й минулої ночі.

Вранці всіх їх побудив сам Беорн.

– То ви ще всі тут! – сказав він. Тоді взяв гобіта за шкірки й засміявся:

– Ага, тебе ще не з'їли ні уорги, ні гобліни, ні лихі ведмеді!

Тоді геть нешанобливо ткнув пальцем у камізель-ку пана Злоткінса й захихотів:

– Малий трус-трус знову гарніє та жирніє на хлібі й медку. То ходи знов до їди!

Тож усі й пішли снідати з господарем. Беорн цього разу був дуже веселий; здавалося, він був у щонайчудовішому настрої, бо змішив товариство потішними історіями. Гостям не довелося довго чудуватися, де він був та чого такий привітний з ними, – господар залюбки пояснив це сам. Ходив, мовляв, за річку й далі в гори – з чого ви можете здогадатися, що він міг швидко мандрувати, принаймні у ведмежій подобі. Випалена вовча галявина швидко переконала його, що частина чарівникової розповіді була правдива; але Беорн довідався не

тільки про це. Він спіймав уорга й гобліна, що шастали по лісі. Ті розповіли йому: загони гоблінів разом з уоргами досі полюють на гномів; вони страшенно люті через смерть Великого Гобліна, а ще через обгорілий ніс вовчого ватажка та через загибель від чарівницького вогню багатьох його найближчих поплічників. Оце стільки Беорн добився від них, але він здогадувався, що затіваються ще лихіші діла й що скоро гобліни можуть учинити великий набіг усім своїм військом разом із союзними вовчими зграями на підгірські землі, щоб знайти гномів чи помститися на людях та інших тутешніх мешканцях, які, на їхню, гоблінську, думку, переховують утікачів.

– Ви розказали добру історію, – сказав Беорн, – але вона мені ще більше до душі тепер, коли я переконався, що вона правдива. Ви повинні пробачити мені, що я не повірив вам на слово. Коли б ви жили в околицях Чорного лісу, ви б не вірили на слово нікому, кого б не знали, як рідного брата чи й краще. Я можу тільки додати, що поспішив, скільки мав духу, додому, щоб упевнитися, чи ви в безпеці, й допомогти вам, чим тільки можу. Надалі я матиму кращу думку про гномів. Убити Великого Гобліна, самого Великого Гобліна! І він зловтішно захихотів.

– А що ви зробили з тими – гобліном та уоргом? – несподівано спитав Більбо.

– Ходіть погляньте! – сказав Беорн, і всі пішли за ним кругом будинку. За ворітьми на тичці стирчала гоблінова голова, а до дерева поряд була прицвя-хована вовча шкура. Беорн не знав милосердя до ворогів. Але нині він був другом наших подорожан, і Гандальф надумав, що розумно було б розповісти Беорнові всю їхню історію та сказати про мету мандрівки, щоб дістати таку допомогу, яку тільки він спроможний їм надати.

Ось що Беорн пообіцяв зробити для своїх гостей. Кожному з них він дасть поні, а Гандальфові – коня, щоб доїхали до лісу; дасть і харчів, яких їм стане на кілька тижнів ощадливого харчування. Харчі спакує так, щоб їх якнайзручніше було нести: горіхи, борошно, запечатані воском глеки з сушнею, глиняні горщики з медом, двічі пропечені коржики, які не псується довгий час; вони такі поживні, що в дорозі їх багато й не треба. Як робити ті коржики – це був один із Беорнових секретів. Відомо тільки, що в них був мед, – так само, як і в більшості його страв. Та й смачні ж то були коржики! Щоправда, після них хотілося пити. Воду, сказав Беорн, гномам не доведеться везти з собою до самого лісу, бо дорогою траплятимуться струмки й джерела. – Але ваша дорога через Чорний ліс темна, небезпечна й тяжка, – застеріг він. – І воду, і їжу знайти там нелегко. Ще не настала пора достигати горіхам (хоч та пора може настати й минути, поки ви вийдете з того боку лісу), а горіхи – це чи не єдине їстівне з усього, що там росте. Лісова дичина там лиха, чудна і непевна. Я забезпечу вас міхами для води й дам луків та стріл. Але я вельми сумніваюся, чи знайдете ви в лісі хоч сяку-таку добру поживу та воду, придатну для пиття. Знаю, тече там один потік, чорний і дужий, перетинаючи лісову стежку. Ви не повинні ані пити з нього, ані в ньому купатися, – чув я, що той потік зачарований; від його води робишся дуже сонливий і забудькуватий. І я не думаю, щоб у тому непевному мороці ви, не відходячи від стежки, вполювали що-небудь – придатне чи непридатне для їжі. А відходити від стежки ви не повинні ні в якому разі.

Оце і всі поради, які я можу вам дати. Коли ви зайдете в ліс, я вже навряд чи зумію допомогти вам чимось; доведеться вам покластися на свій талан, на мужність та на харчі, які я вам даю. Я змушений просити вас відіслати назад моїх поні й коня, перш ніж ви зайдете в ліс. Але я зичу вам швидкої мандрівки, і мій дім відчинений для вас, якщо ви коли-небудь вертатиметеся цим шляхом...

Звісно, гноми і дякували йому, і кланялися, махаючи своїми каптурами та приказуючи: «До ваших послуг, о володарю просторих дерев'яних зал!» Але від цих похмурих напучувань настрої їм зіпсувався; всі відчували, що їхня пригода куди небезпечніша, ніж здавалося досі, та й, хоч би вони і пройшли через усі небезпеки подорожі, все одно наприкінці, так чи інак, на них чекав дракон.

Весь той ранок вони ладналися в дорогу. Десь одразу пополудні востаннє попоїли з Беорном, а тоді посідали на коненят, що їх позичив господар, і, гукнувши не одне

«прощайте», бадьорим тюпцем виїхали з його воріт.

Коли позаду лишилися Беорнові високі живоплоти у східній частині його земель, мандрівники повернули на північ, а тоді на північний захід. За його порадою вони облишили думку про головну лісову дорогу, до якої треба було йти на південь від його володінь. Якби тоді вони щасливо подолали перевал, стежка повела б їх понад гірським потоком, що впадав у Велику річку на багато миль південніше від Каррока. В тому місці був глибокий брід, який вони могли б перейти, коли б на той час ще мали своїх коненят, а далі широка стежка вела до узлісся, де починалася стара лісова дорога. Але Беорн застеріг їх, що нині тим шляхом часто користуються гобліни, а сама лісова дорога, чув він, за східним узліссям заросла, там нею ніхто не ходить, і веде вона до непрохідних боліт, де давно загубилися стежки. До того ж дорога на тому кінці лісу завжди виходила далеко на південь від Самітної гори, і їм би лишався ще довгий, тяжкий перехід у північному напрямку. Північніше від Каррока Чорний ліс підступав ближче до Великої річки, й, хоч гори тут були ближче, Беорн порадив мандрівцям вибрати цей шлях, адже за кілька днів їзди на північ від Каррока починалася маловідома стежка через Чорний ліс, яка виводила майже прямо до Самітної гори.

– Гобліни, – пояснив Беорн, – не насміляться перебратися через Велику річку на сто миль на північ від Каррока, ані наблизитися до мого дому – вночі його добре охороняють! Але я, будучи на вашому місці, старався б їхати швидко, бо, якщо гобліни вчинять свій набіг скоро, вони переправляться через річку на півдні й прочешуть усю смугу узлісся, щоб відрізати вам шлях через ліс, – а вовки-уорги прудкіші за поні. Та все одно для вас безпечніше прямувати на північ, дарма що ви нібито вертатиметесь назад до гоблінських твердинь, – саме цього вони найменше сподіватимуться, і їм доведеться довше їхати, щоб вас наздогнати. А зараз – мерщій в дорогу!

Ось чому наші мандрівники їхали нині мовчки, пускаючи коненят учвал, де тільки траплялася поросла травою рівнина. Ліворуч темніли гори, а здаля все наближалася позначена смугою дерев річка. Коли вони рушали, сонце ледве ще звернуло на захід і до самого вечора осипало золотом довколишні краєвиди. Тяжко було уявити, що позаду могли гнатися переслідувачі-гобліни, тож, коли між Беорновою господею і гномами лягло багато миль, вони знову розбалакалися й розспівалися, забуваючи помалу про темну лісову стежку попереду. Однак увечері, коли посутеніло і призахідне сонце запалило вершини гір, подорожні отаборились і виставили вартового; більшість їх спала неспокійно, і снилося їм виття вовчої гонитви та гоблінячі крики.

А проте ранок настав знову ясний і погідний. Туман, схожий на осінній, білів на землі, повітря було прохолодне, та ось на сході зійшло червоне сонце, й туман щез. Тіні були ще довгі, коли гноми знов рушили в путь. Їхали отак ще два дні і тільки й бачили, що трави, та квіти, та птахів, та розкидані то тут, то там дерева і зрідка – невеликі стада благородних оленів, які скубли траву чи лежали в холодочку опівдні. Часом Більбо помічав гіллясті роги, що стирчали з високої трави, і мав їх спочатку за сухе гілля дерев. Третього вечора гноми все гнали вперед – адже Беорн сказав, що вони повинні дістатися до узлісся на ранок четвертого дня, – й чимало проїхали смерком і вночі при місячному світлі.

Щовечора, коли поночіло, гобітові ввижались то праворуч, то ліворуч невиразні обриси величезного ведмедя, що біг покрадьки туди ж таки, куди вони їхали. Та коли він зважувався заговорити про це з Гандальфом, чарівник лише відказував:

– Цить! І не звертай уваги!

Уранці рушили ще вдосвіта, дарма що сон їхній був короткий. Щойно засів день, як побачили ліс: він ніби сунув їм назустріч чи очікував на них чорним понурим муром. Земля почала здійматися перед ними пологим пагорбом, і гобітові здалося, неначе їх огортає якась похмура тиша. Менше чулося пташиних співів. Олені більше не траплялися, і навіть кролів не було видно. Десь за полудень добулись до узлісся і стали на спочинок трохи не під величезним, навислим гіллям крайніх дерев. Стовбури були товстелезні, сучкуваті, з наростами, гілля покручене, листя темне й продовгасте. Плющ вився по деревах і стелився по землі.

– Ну, ось і Чорний ліс! – мовив Гандальф. – Найбільший з лісів північного світу. Сподіваюся, вам до вподоби його вигляд. А тепер ви повинні відіслати назад цих чудових, але позичених поні.

Гноми були заремствували, але чарівник звелів їм не клеїти дурня.

– Беорн не так далеко, як вам здається, і хай там що, а вам би годилося краще дотримувати своїх обіцянок, бо ворог з нього немилосердний. Очі пана Злоткінса зіркіші за ваші, якщо ви не бачили кожного вечора після сутінок величезного ведмедя – він біг віддалік у тому напрямку, що й ми їхали, або сидів при місяці, оберігаючи наш нічліг. Стеріг не тільки вас, а й своїх поні. Беорн може бути вашим другом, але своїх тварин він любить, як власних дітей. Вам і невтямки, яку виказав він добрість, дозволивши гномам їхати на його коненятах так далеко й так швидко, і що вам буде, коли спробуєте взяти їх у ліс.

– А як тоді з конем? – нагадав Торін. – Ви ж не сказали, що відішлете назад коня.

– Не сказав, бо й не відсилаю.

– Як же ваша обіцянка?

– Про обіцянку я подбаю. Я не відсилаю коня, бо вертаюся на ньому!

Тоді гноми збагнули, що Гандальф хоче покинути їх перед самісіньким Чорним лісом, і їх охопив відчай. Але ніякі їхні слова не могли похитнути його волі.

– Все це ми обговорили ще тоді, як висадилися на Карроку, – сказав він. – Не варто сперечатися. У мене, як я вже казав вам, є невідкладні справи далеко на півдні, а я й так спізнююся через клопоти з вашим плем'ям. Може, ми ще стрінемося з вами, поки все скінчиться, хоча, звісно, можемо й не стрітись. Це залежить від вашого талану, від вашої мужності й кмітливості; а ще ж я посилаю з вами пана Злоткінса. Я вже казав, що він здатний на більше, ніж ви здогадуєтесь, і ви дуже скоро переконаєтесь в цьому. Отож веселіше, Більбо, й не будьте таким похмурим. Веселіше, «Торіне й Компанія»! Зрештою, це ваш похід. Думайте про скарб, який чекає на вас наприкінці, й забудьте про ліс та про дракона – принаймні до ранку!

Коли настав ранок, Гандальф повторив те саме. Тож не лишалося нічого іншого, як набрати в міхи води з чистого джерела, що його вони знайшли недалеко від входу в ліс та розв'ючити коненят. Поклажу розподілили поміж себе як могли справедливіше, а проте гобітові його частка здалася надто важкою і стомливою, – аж ніяк не до вподоби йому було тупати милою за милою з таким тягарем на плечах.

– А ти не турбуйся! – заспокоїв його Торін. – Дуже скоро твоя ноша полегшає. Скоро, ох, дуже скоро, коли забракне харчів, ми всі побажаємо, щоб наші клунки поважчали.

Нарешті вони розпрощалися з коненятами й повернули їхні голови в напрямку домівки. Весело подріботіли поні геть – здавалося, вони були страшенно раді, що можуть помахати хвостами сутіні Чорного лісу. Більбо міг би заприсягтися, що тієї самої хвилини схожа на ведмедя істота покинула затінок лісу і перевальцем почимчикувала слідом за коненятами.

Тепер почав прощатися Гандальф. Більбо сидів на землі – він почувався дуже нещасним і так хотів опинитися разом з чарівником на його високому коні! Після вельми скромного сніданку гобіт зайшов був у ліс, і там ясний ранок видався йому темною, ще й дуже підступною ніччю. «Так ніби хтось стежить за тобою і вичікує», – сказав він собі подумки.

– Прощавай! – мовив Гандальф Торінові. – Прощавайте і ви всі, прощавайте! Нині ваш шлях – просто через ліс. Не сходьте зі стежки! Бо, коли зійдете, тисяча проти одного, що ви не віднайдете її знову й ніколи не виберетеся з Чорного лісу, і тоді навряд чи я або хто інший побачить вас знову.

– А нам неодмінно треба йти через ліс? – простогнав гобіт.

– Так, неодмінно! – відповів чарівник. – Якщо ви хочете дістатися на той бік. Ви мусите або йти через ліс, або все облишити. І я не дозволю вам, пане Злоткінс, вийти з гри тепер. Мені соромно за вас, що ви таке думаєте. Заради мене ви повинні доглянути всіх цих гномів, – закінчив він сміючись.

– Ні, ні! – заперечив Більбо. – Я не те хотів сказати. Я мав на увазі, чи нема якої

кружної дороги?

- Є, коли вам до вподоби пройти добрих двісті миль на північ і ще вдвічі більше – на південь. Але навіть так ви не матимете безпечної дороги. В цій частині світу взагалі нема безпечних доріг. Пам'ятайте, що нині ви перебуваєте за межею Дикого краю, і хоч би де ви пішли, скрізь на вас чигають чудні пригоди. Перш ніж ви обійдете Чорний ліс із півночі, ви опинитеся якраз на схилах Сивих гір, а там аж кишить гоблінами, гоб-гоблінами та орками щонайгіршого виду і роду. Ви ще не обійдете лісу на півдні, як потрапите на землі Некромансера, і навіть вам, Більбо, не треба розказувати історій про того чорного чаклуна. Не раджу вам і близько підходити до тих місць, над якими нависає його чорна вежа! Тримайтеся лісової стежки, бадьоріться, надійтеся на краще і, якщо вам страшенно поталанить, ви, може, і вийдете з лісу одного чудового дня і побачите перед себе внизу Довгі болота, а за ними, далеко на сході, Самітну гору, де гніздиться старий Смауг, хоча, сподіваюся, він не чекає вас у гості.

– З вас таки чудовий розраджик, – пробурчав Торін. – Прощайте! Якщо ви не йдете з нами, то краще їдьте геть без зайвих балачок!

– То прощайте, прощайте насправді! – мовив Гандальф і, повернувши свого коня, помчав униз схилом на захід. Але він не зміг побороти спокуси сказати ще найостанніше слово. Від'їхавши на таку відстань, що мандрівники ще могли його почути, він обернувся і, приклавши долоні до рота, гукнув. Гноми ледь розчули слова:

– Прощайте! Шануйтеся, бережіться і – НЕ СХОДЬТЕ ЗІ СТЕЖКИ!

Тоді пустив коня учвал і незабаром зник з очей.

– Ох, прощай і їдь собі геть! – пробурчали гноми, подвійно сердиті ще й через те, що втрата проводиря сповнювала їх жахом. Тепер починалася найнебезпечніша частина всієї їхньої подорожі. Кожен завдав собі на плечі свою важку ношу та ще міх з водою, і, повернувшись спиною до сонячного світла, що грало на рівнині, вони увійшли в ліс.

Розділ восьмий МУХИ ТА ПАВУКИ

Ішли вервечкою. Починалася стежка такою собі аркою, що вела в темний тунель; ту арку утворювали двоє величезних дерев, що хилилися одне до одного, – старезні, майже задушені плющем, обвішані бородами моху, з поодинокими зчорнілими листочками на гіллі. Сама стежка була вузька; звиваючись, бігла вона поміж стовбурів. Скоро світлий отвір арки став маленькою яскравою цяточкою далеко позаду. Тиша стояла така глибока, що, здавалося, вони тупотіли ногами, а всі дерева нашорошено схилялись над прихідьками і дослухалися.

Коли очі звикли до сутіні, мандрівники стали дещо розрізняти обабіч серед тьмяно-зеленого мерехтіння. Іноді тонесенькому промінчикові сонця щастило випадково прослизнути в якусь щілину в листі високо вгорі, й потім – коли йому ще більше щастило – не згубитись нижче в плетиві гілля та плутанині галуззя, він тонким і ясним жалом устромлявся в стежку. Але таке траплялося рідко, а скоро й зовсім перестало траплятися.

У Чорному лісі водилися чорні білки. Коли зіркі гобітові очі почали розрізняти окремі предмети в цій пітьмі, він часом помічав, як білки тікали зі стежки, ховаючись за стовбури дерев. Чулися також якісь чудні звуки; щось там рохкало, вовтузилося, шелестіло в підліску, в товстелезних купах опалого листу, – але Більбо не міг роздивитися, що видавало ті звуки. Найбридкіше з того, що вони бачили, було павутиння – темне, густе павутиння, сплетене з незвичайно товстих ниток, часто нап'яте між двох дерев чи в нижніх гілках одного дерева. Жодна павутина не перетинала стежки, але невідомо було, чи то від якихось добрих чарів чи ще чомусь.

Минуло небагато часу, й гноми зненавиділи ліс усім серцем – так само, як ненавиділи ще недавно гоблінські тунелі; тільки ліс начебто лишав їм ще менше надії на те, що колись йому буде кінець. Але вони мусили йти і йти вперед, хоч і знудьгувалися давно за світлом сонця, хоч як тужили за ласкавим доторком вітру до обличчя. Тут, під лісовим дахом,

повітря не рухалося зовсім; воно тут завжди було застигле, тьмяне й задушливе. Відчували це навіть гноми, звичні рити ходи під землею та довго жити без сонячного світла, але гобітові, який любив у норі жити, а не збувати літні дні, здавалося, ніби щось йому повільно стискає горло.

Найтяжче минали ночі. Ніч була не просто чорна, як смола; це була справжня смола – така чорна, що в ній нічогосінько не розгледити. Більбо махне було рукою перед своїм носом і не побачить її зовсім. Ну, та заради справедливості слід, мабуть, сказати, що мандрівники таки бачили щось, – вони бачили очі. Спали, щільно притулившись одне до одного, пильнуючи кожен по черзі й, коли була гобітова черга пильнувати, він бачив ніби жарини в довколишній темряві. Часом на нього зблизька витріщалася то пара жовтих, то червоних, то зелених очей, що згодом поволі тьмяніли й зникали, а тоді помалу засвічувалися в іншому місці. Іноді очі світилися просто з гілля в них над головою, і це жахало найдужче. Та найосоружніші йому були страшні бліді кулясті очі. «Такі очі, – подумалося йому, – бувають не у звірів, а в комах, тільки ж ці неймовірно великі».

Хоч було ще не дуже холодно, пробували палити вночі сторожові багаття, та незабаром відмовилися від цього. Вогонь немовби притягав сотні й сотні очей зусібіч, хоча ті створіння, хоч би хто вони були, остерігалися показуватись у світлі несмілих племінців. До того ж на вогонь летіли тисячі темно-сірих і чорних мотилів, деякі завбільшки з людську долоню; вони били крильцями й дзижчали коло вух. Цього гноми не могли стерпіти – а ще величезних кажанів, чорних, мов капелюх-циліндр. Тож вони перестали палити вогнища й сиділи ночами, дрімаючи посеред неосяжної, моторошної чорноти.

Все це тривало так довго, що здавалося гобіту вічністю. І він був завжди голодний, бо гноми дуже ощадливо витрачали харчі. Але хоч як вони ощаджали, а дні минали за днями, і ліс так само стояв довкола, мов кінця йому не було, і мандрівники почали непокоїтися, їжа колись та мала скінчитись; а втім, їхні припаси вже й почали вичерпуватися. Спробували стріляти в білок і витратили чимало стріл, поки збили одну на стежку. Та коли її засмажили, м'ясо виявилось таким гидким на смак, що полювати білок перестали.

А ще допікала справа, бо води в них лишалося зовсім небагато, і за весь цей час їм не трапилося ні джерела, ні струмочка. Отакі в мандрівників були справи, коли одного дня вони побачили, що впоперек їхньої стежки тече річка. Із бистрою та дужою течією, але не дуже широка саме в цьому місці, була вона чорна чи такою здавалася в тім мороці. Гаразд, що Беорн попередив їх про ту річку, а то б вони з неї напилися, байдуже про колір води, і наповнили б ті міхи, що спорожніли. А так вони тільки задумались, як переправитися, не намочившись у зачарованій воді. Колись через річку був перекинтий дерев'яний місток, та він підгнив і завалився, і нині лише зламані стовпці стирчали біля берега.

Більбо став навколішки і задивився вперед.

– На тому березі є човен! – вигукнув він. – І чого б йому не бути на цьому боці!

– Як далеко він звідсіля, на твою думку? – спитав Торін, бо всі досі вже знали, що Більбо серед них найзіркіший.

– Зовсім недалеко. Не далі, ніж за дванадцять ярдів⁴ звідси.

– Дванадцять ярдів! Я сказав би – щонайменше тридцять, але мої очі вже не ті, що були сто років тому. Таж дванадцять ярдів для нас – однаково, що ціла миля. Нам ані перестрибнути річку, ані спробувати перейти її вбхід чи переплисти.

– Чи може хтось із вас кинути мотузку?

– І що з того? Човен напевне прив'язаний, навіть якби ми зачепили його гаком, у чому я сумніваюся.

– Не думаю, щоб човен був прив'язаний, хоча, звісно, я не можу визначити напевне при цьому світлі. Тільки ж мені здається, що його просто витягли на берег, а берег низький у тому місці, де стежка збігає до води.

⁴ Ярд – міра довжини; дорівнює трьом футах, або приблизно 91 см.

– Дорі найдужчий, але Філі наймолодший і досі має найкращий зір, – сказав Торін. – Філі, підійди-но сюди і спробуй побачити човен, про який говорить пан Злоткінс.

Філі здалося, що він бачить човен; тож, коли він добре вгледівся в морок, щоб визначити напрямок, йому подали мотузку. Гноми мали кілька мотузок із собою; до кінця найбільшої прив'язали один із тих великих залізних гаків, якими кріпили свої клунки до ременів на плечах. Філі взяв гак у руку, виважив і кинув через потік. Плюсь! – гак упав у воду.

– Не докинув! – сказав Більбо, вдивляючись уперед. – Ще б зо два фути, і гак упав би на човен.

Спробуй-но ще. Навряд чи ті чари такі сильні, щоб зашкодили тобі, коли ти просто візьмешся за мокру мотузку.

Витягши назад мотузку, Філі все-таки з острахом узяв гак у руки. Цього разу він розмахнувся дужче.

– Спокійно! – застеріг Більбо. – Цього разу ти закинув гак аж у ліс на той бік. Тягни мотузку, та помаленьку!

Філі повільно потяг мотузку до себе, і за хвилину Більбо сказав:

– Обережно! Гак на човні; сподіваймося, що він зачепиться.

Гак зачепився. Мотузка натяглась, але Філі даремно напружувався. На поміч йому прийшов Кілі, а тоді ще Оїн і Глоїн. Вони смикали й смикали, і раптом усі попадали навznak. Але гобіт був насторожі; він спіймав мотузку і паличкою відбив чорного човника, що шугнув через річку.

– Поможіть! – крикнув він, і Балін ледве встиг схопити човника, якого вже відносила течія.

– Він був таки прив'язаний, – сказав старий гном, дивлячись на огризок каната, що звисав з човника. – Добре потягли, хлопці, та й добре, що наша мотузка виявилась міцніша.

– Хто переправиться перший? – спитав Більбо.

– Я, – сказав Торін, – і ти зі мною, а ще Балін і Філі. Саме стільки нас витримає зразу човник. Потім – Кілі, Оїн, Глоїн і Дорі; за ними – Орі, Норі, Біфур і Бофур; останні перевезуться Двалін і Бомбур.

– Я вічно останній, і це мені не подобається, – заявив Бомбур. – Хай сьогодні буде черга когось іншого.

– Краще б ти був не ставав таким гладким. А коли вже ти гладкий, то мушиш їхати з останнім, найлегшим перевозом. Не супереч наказам, а то щось лихе скоїться з тобою.

– Тут немає весел. Як ви збираєтеся гнати човника до того берега? – спитав гобіт.

– Дайте мені ще одну мотузку й ще один гак, – попросив Філі.

Йому дали мотузку з гаком, і він кинув гак у морок – уперед і якомога вище. Гак не впав, і мандрівники зрозуміли, що він, певне, застряг десь у гіллі.

– Тепер сідайте в човен, – сказав Філі, – і хтось із вас хай тягне за мотузку, зачеплену в гіллі на тому березі. Хтось інший має тримати гак, який я кидав спершу, а коли ви переправитеся на той берег, він зачепить гаком човен, і ви знову притягнете човен назад.

У такий спосіб вони незабаром усі перевезлися через зачарований потік. Двалін із скрученою мотузкою на руці якраз вибрався з човника, і Бомбур, усе ще буркочучи, наготувався ступити на землю слідом за Дваліном, коли сталося щось лихе. На стежці попереду почувся тупіт копит. І тут-таки з п'ятьми просто вилетів олень, рятуючись чи не від якої погоні. Він налетів на гурт гномів, поперекидавши їх, і весь напружився, наготувавшись до стрибка. Ось олень злетів високо в повітря і могутнім стрибком перенісся через воду. Та він не приземлився неушкодженим. З усього гурту лише Торін зберіг спокій і самовладання. Ступивши на берег, він зразу напнув тятиву й наклав стрілу – про всяк випадок, якщо з'явиться прихований сторож човна, хоч би хто там його стеріг. І тепер ватажок послав швидко й певну стрілу в звіра, що розплатався в стрибку. Досягши протилежного берега, олень спіткнувся. Сутінь поглинула його, але гноми вчули перебіг в тупоті копит, і раптом усе стихло.

Та не встигли вони радісно скрикнути, хвалячи Торінів постріл, як розпачливий вигук Злоткінса вибив їм з голів усяку думку про оленину:

– Бомбур упав у річку! Бомбур тоне!

На жаль, так воно й було. Бомбур тільки ступив однією ногою на землю, як налетів олень і стрибнув поверх нього. Гном спіткнувся, відштовхнувши другою ногою човен від берега, а тоді повалився в чорну воду. Його руки лише ковзнули по слизькому прибережному корінню, а човник тим часом, поволі крутячись, відплив геть і зник з очей.

Всі метнулися до берега; Бомбурів каптур ще виднів на воді. Хутчій кинули товаришеві мотузку з гаком. Бомбутова рука вчепилася в мотузку, і його витягли на берег. Звісно, Бомбур викупався з голови до п'ят, але то було не найгірше. Коли його покладали на землю, гладкий гном уже міцно спав, стискаючи рукою мотузку, – так міцно, що не могли розчепити його пальців. Що вони тільки йому не робили, а Бомбур спав собі та й годі.

Мандрівники ще стояли над Бомбуром, кленучи його незугарність і свою нещасливу долю і оплакуючи втрачений човен, без якого не могли вернутись по підстреленого оленя, коли це почули невиразний звук ріжка в лісі й неначе далекий гавкіт собак. Усі враз позамовкали й посідали на землю, і здалося їм, ніби чують гамір великого полювання, що посувалося на північ від стежки, а проте вони не бачили ні мисливців, ні собак.

Так гноми сиділи довгенько, не сміючи ворухнутись. Бомбур спав собі з усмішкою на обличчі, так наче йому байдуже стало до всіх прикросів, що досі його непокоїли. Зненацька на стежці попереду з'явився гурточок оленів – олениця з оленятами, та всі сніжно-білі, як самець був увесь темний. Білими тіннями мріли вони в сутіні. Торін не встиг подати голос, як троє гномів зірвалися на ноги й послали стріли зі своїх луків. Не схоже було, щоб хоч одна з тих стріл влучила в ціль. Олені повернулися і зникли поміж дерев так само тихо, як і з'явилися, і даремно гноми вистрелили ще й навздогін.

– Стривайте! Стривайте! – загукав Торін, та було запізно – схвильовані гноми витратили свої останні стріли, й тепер з луків, що їх дав Беорн, не було ніякої користі.

Того вечора всі сиділи похмурі, й відтоді похмурість дедалі густішала навколо них. Хоч вони й переправилися через зачаровану річку, але стежка все повзла вперед так само ліниво, як і досі, а в лісі теж не помітно було ніякої переміни. А проте якби гноми краще знали ліс та подумали, що мало означати оте полювання й гурточок білих оленів на стежці попереду, то здогадалися б: нарешті наблизилися вони до східного узлісся; і вийшли б невдовзі, коли б підтримували в собі мужність і надію, до таких місцин, де рідше росли дерева й до землі пробивалося сонце.

Але гноми цього не знали, а ще ж були обтяжені важким тілом Бомбура – його треба було якось нести. Це стомливе завдання вони виконували, розбившись по четверо й міняючись по черзі, а тим часом восьмеро розподіляли поміж себе поклажу чотирьох носіїв. Нічого такого у них не вийшло б, коли б ноша кожного не полегшала набагато за останні дні; проте Бомбур, що все спав та усміхався, був нікудишньою заміною яким завгодно важким клункам із харчами. Скоро настав день, коли майже не лишилося ні їжі, ні води. В лісі, хоч як вони видивлялись, не траплялося нічого їстівного – тільки гриби-поганки й трава з блідими листочками й неприємним запахом.

По чотирьох днях дороги від зачарованої річки вони дійшли до такої ділянки лісу, де здебільшого росли буки. Спочатку гноми наче й зраділи переміні, бо тут не було підліску й морок стояв не такий густий. Довкола розливалось зеленаве світло, і подекуди можна було щось розгледіти трохи далі від стежки. Але ж те світло показувало тільки безконечні ряди прямих сірих стовбурів, що скидалися на колони в якійсь неосяжній сутінковій залі. Тут подихав вітерець, та зітхав він якось сумовито. Зрідка з дерева злітав листочок, мов щоб нагадати про близьку осінь. Ноги мандрівників шурхали в мертвому листі, занесеному вітром на стежку з товстих багряних килимів лісу, листі незліченних осеней.

Бомбур усе не прокидався, і гноми дуже знесилилися. Часом чули сміх, що сповнював їх тривогою. А то ще звіддалік долинали співи. Сміялися приємні, не гоблінські голоси, і співи були чудові, але здавалися моторошними й химерними і не тішили гномів, – навпаки,

ті з останніх сил чимдуж поспішали далі від цих місць.

Через два дні помітили, що стежка спускається донизу, і скоро опинилися в долині, порослій майже самими могутніми дубами.

– Чи цьому клятому лісові кінця немає? – спересердя сказав Торін. – Хтось повинен вилізти на дерево і, по змозі, виткнути голову вище листяного даху, щоб роздивитися довкола. Треба тільки вибрати найвище дерево, що нависає над стежкою.

Звичайно, той «хтось» був Більбо. Вибір упав на нього. Адже, щоб із верхолаза була якась користь, він повинен виткнути голову над найвищим листям; отже, він мав бути таким легким, щоб його витримали найвищі і найтонші гіллячки. Бідолашний Злоткінс у житті своєму дуже мало лазив по деревах, але гноми підсадили його в найнижче гілля велетенського дуба, що ріс якраз посеред стежки, і, вмієш чи не вмієш, мусив гобіт дертися вгору.

Він пробивався як міг крізь плетиво гілок, і не раз йому хльоскало по очах, і позеленівся, й забруднився від старої кори товстих гілок; не раз губив опору під ногами й ледве встигав ухопитися за галузку; і нарешті, після неймовірних зусиль у труднющому місці, де наче не було жодної зручної гіллячки, Більбо добувся до верхівки. Весь цей час він тільки й думав, чи немає на дубі павуків та як він спуститься вниз (коли не впаде).

Але ось він вистромив голову над листяним дахом і таки побачив павуків. Тільки ці павуки були невеликі, звичайні, й полювали вони на метеликів. Очі гобітові трохи не осліпли від сйава. Гноми щось кричали йому знизу, але відповідати він не міг – тільки тримався і кліпав очима. Яскраво світило сонце, і нескоро Більбо при звичаївся до світла.) А коли при звичаївся, побачив скрізь довкола себе; море темної зелені, яке то тут, то там брижив вітерець. А ще навкруг літали сотні метеликів.

Гадаю, що ті метелики були з «пурпурових імператорів» – метеликів, що любляють верхівки дібров, от тільки були вони зовсім не пурпурові, а темні-темні, оксамитово-чорні, без будь-яких пляминок чи рисочок іншого кольору.

Довго дивився гобіт на «чорних імператорів», тішачись леготом, що ворушив йому чуприну, пестив щоки; та зрештою вчув крики гномів, які з нетерплячки аж ногами тупотіли знизу, щоб нагадати Злоткінсові про його справжнє завдання. Але марні були ті надії. Скільки він не дивився навсбіч, а не бачив кінця-краю деревам і листю. Серце його як звеселилось ясным сонцем та приємним вітерцем, так і посмутніло знову: треба було злазити, а знизу на нього не чекало ані ризки їжі.

Насправді, як я вже казав вам, мандрівники перебували недалеко від краю лісу. Більбо міг би помітити, що дерево, на котре він видерся, хоч і високе, росло близько до дна широкої долини, тож із його верхівки здавалося, що верхівки інших дерев здіймаються довкола, мовби краї величезної чаші, й гобіт не міг сподіватися побачити, чи далеко ще тягнеться ліс. Та він цього не помітив і поліз додолу, сповнений відчаю. Нарешті він спустився додолу і не зміг нічого розгледіти в довколишній сутіні. Від того, що він розповів, гноми відчували себе так само нещасними.

– Ліс тягнеться, тягнеться, тягнеться без кінця у всі боки! Що нам робити? І яке пуття з гобіта, що нам його накинули?! – закричали гноми, так ніби він був у чомусь винний. Чхати вони хотіли на гобітових метеликів і тільки ще дужче розлютились, коли Більбо розповів їм про чудовий вітерець, – надто були вони важкі, щоб видертися на вершечок дуба і той вітерець відчути.

Увечері мандрівники поїли останні свої скоринки та крихти. Коли попркидалися вранці, перше, що завважили, це був усе той самий гризький голод, а друге – дощ: то тут, то там важкі краплини спадали на лісову долівку. Те крапання лише нагадало їм, що вони ще й страшенно хочуть пити, але ніяк не полегшило їхніх страждань. Бо ж хіба вгамуєш палючу спрагу, ставши під велетенським дубом і чекаючи, коли-то крапне тобі на язик? Ото хіба Бомбур приніс несподівану крихту втіхи.

Зненацька товстун прокинувся і сів, чухаючи голову. Бомбур ніяк не міг збагнути, де ж це він, ані чому такий голодний, бо забув геть усе, що з ним було, відколи вирушив з усіма в

дорогу того далекого квітневого ранку. Останнє, що Бомбур пам'ятав, це була гостина в гобітовій оселі; розповідаючи йому про всі пригоди, яких вони зазнали відтоді, товариші насилу змусили його в те повірити.

Почувши, що не лишилося нічого їсти, Бомбур сів і заплакав, бо почувався дуже кволим, йому підгиналися ноги.

- І нащо я взагалі прокидався! – приказував він. – Мені снилися такі гарні сни. Нібито я йшов лісом, схожим на оцей, тільки освітленим смолоскипами й світильниками, розвішаними в гіллі дерев, та вогнищами, що горіли на землі, й там справляли бенкет, якому не було кінця. Там сидів лісовий король, у короні з листя, і лунали веселі співи, і я не зміг би полічити чи описати всіх наїдків та напиків, що там були...

- То й не силкуйся, – урвав його Торін. – Якщо ти не здатен говорити ні про що інше, краще мовчи. Ти й так нам завдав досить клопоту. Якби ти не прокинувся, нам слід було б залишити тебе в лісі разом із твоїми дурними снами. Нести тебе, та ще після тижнів мізерного харчування, – зовсім не жарти.

Але що діяти? Гномам нічого не лишалося, як затягнути пояси на порожніх животах і, закинувши за плечі порожні мішки та клунки, тюпати далі стежкою, не дуже й надіючись, що ліс кінчиться швидше, ніж вони полягають і помруть від голоду. Цілий день повільно й стомлено посувалися вперед, а Бомбур усе нарікав, що ноги не хочуть нести його і що він оце ліг би та й заснув.

- Не смій! – заявили йому всі. – Хай і твої ноги потрудяться, – ми тебе он скільки несли!

І все одно невдовзі він заявив, що не ступить більше й кроку, і простягся на землі.

- Ідіть далі, якщо вам треба, – ще сказав він. – А я ляжу собі тут і засну, й снитиму про їжу, коли

не можна дістати її ніяким іншим чином. Сподіваюся, що не прокинуся більш ніколи.

Ту ж мить Балін, що йшов попереду, вигукнув:

- Що це? Наче вогонь мерехтить он там, у лісі!

Всі подивилися туди, куди показував Балін, і побачили якесь червоне мерехтіння в сутіні; потім біля першого вогника замерехтів ще, і ще один. Навіть Бомбур підвівся на ноги, і весь гурт подався мерщій вперед – байдуже, чи там тролі, чи гобліни. Світло мерехтіло попереду і трохи ліворуч від стежки, й коли нарешті порівнялися з ним, усім здалося, що бачать, як там під деревами горять смолоскипи та вогнища, тільки далеченько від стежки.

- Схоже на те, що справджуються мої сни, – видихнув Бомбур, хекаючи позаду. Він ладен був так і кинутися в ліс, до тих вогнів. Але решта надто добре пам'ятала застереження чарівника та Беорна.

- Кепський то бенкет, коли ми не вернемося з нього живими, – сказав Торін.

- Але без бенкету, зрештою, ми протримаємось не набагато довше, – заперечив Бомбур, і гобіт усім серцем погодився з цими словами.

Довго вони сперечалися і так і сяк, аж поки домовилися послати двох розвідників, щоб підповзли якнайближче до тих вогнів і гарненько все роздивилися. Але як дійшло до вибору, кого ж послати, охочих не знайшлося – ніхто не хотів загубитися, щоб потім ніколи не повернутись до товаришів. Кінець кінцем, попри всі застереження, за них вирішив голод – адже Бомбур не вгавав, змальовуючи всяку смакоту, яку, згідно з його сном, їли на тому лісовому бенкеті. Отож усі полишили стежку й разом пірнули в гущавину.

Довго вони продиралися й повзли, поки, визирнувши з-за стовбурів, побачили галявину, де було зрубано кілька дерев і вирівняно ґрунт. Там сиділо багато якогось люду – з виду ніби ельфи; вбрані в зелене та брунатне, великим колом сиділи вони на кругляках, на які розпиляно зрубані дерева. Посередині кола горіло багаття, довкруги палали прикріплені до дерев смолоскипи, але найчудовіше було те, що бенкетники їли, пили й весело сміялись.

Пахощі смаженого м'ясива так дурманили, що мандрівники, не змовляючись, як один підвелись і посунули в те коло з єдиною думкою – випросити їжі. Але щойно перший з них ступив на галявину, як мовби чари погасили всі вогні. Хтось підгилів ногою вогнище, вгору

полетіли снопи іскор і згасли. Гноми загубилися в непроглядній п'їтьмі й довгенько не могли навіть знайти одне одного. Кидаючись, мов несамовиті, на всі боки, перечіплюючись через колоди, набиваючи гулі об стовбури, кричачи й гукаючи (аж поки побудили, мабуть, усе живе в лісі на багато миль довкола), вони нарешті спромоглися зібратися до купи й перелічити себе на дотик. На той час вони, звичайно, забули геть-чисто, в якому напрямку стежка, і, отже, безнадійно загубилися – до ранку принаймні.

Нічого не лишалось, як облягтися на ніч там-таки, де вони стояли. Боячись розгубитися знову, гноми навіть не наважувались пошукати на землі решток їжі. Та вони ще й не полягали, а Більбо тільки починав куняти, коли Дорі, чия черга була пильнувати, голосно прошепотів:

– Вогні знову засвічуються он там – їх ще більше!

Всі позривалися на ноги. І справді, недалеко від них миготіли десятки вогників і цілком виразно долинали голоси, сміх. Поволеньки, вервечкою, кожен тримаючись за плече переднього, поповзли до вогнів. Коли наблизилися, Торін застеріг:

– Цього разу щоб не кидалися вперед! Ніхто не виходь зі сховку, поки я не скажу. Спочатку я пошлю вперед на переговори пана Злоткінса самого. Його вони не злякаються («А я їх?» – подумав Більбо), і я сподіваюся, що принаймні вони йому не заподіють нічого лихого.

Діставшись до краю освітленого кола, гноми раптом штовхнули Більбо в спину. Не встигнувши надягнути свого перстеника на палець, гобіт ускочив у те яскраве світло вогнища і смолоскипів.

Та ба! Знов усе погасло, й запала чорна темрява.

Якщо нелегко було зібратися до купи того разу, то цього було ще гірше. До того ж гноми ніяк не могли знайти гобіта. Хоч скільки рахували себе, а все виходило тільки тринадцять. Вони все кричали, гукали:

– Більбо Злоткінсе! Гобіте! Гей ти, клятий гобіте! Хай тобі всячина, гобіте, де ж це ти?

І все таке кричали, але ніхто не відповідав. Гноми вже втрачали надію відшукати Більбо, коли це Дорі зовсім випадково перечепився через нього. У п'їтьмі гномові здалося, ніби він шкопиртнувся через круглячка, а з'ясувалося, що то гобіт, який спав, згорнувшись клубочком. Поки розбудили, його добряче потермосили, і він був зовсім не радий своєму пробудженню.

– Мені снився такий гарний сон, – пробурчав Більбо.- І все про щонайрозкішніший обід.

– О небеса! – вигукнули гноми.- З ним скоїлося те саме, що й з Бомбуром. Не розкажуй нам снів. З бенкетів, що сняться, нема пуття, та й ми не можемо побенкетувати з тобою.

– Ці сни – найкраще з усього, що я можу мати в цьому осоружному лісі,- промурмотів гобіт, лягаючи поруч гномів і намагаючись знов заснути й віднайти свій сон.

Але це були не останні вогні в лісі. Згодом, коли вже ніч, мабуть, наближалася до свого кінця, Кілі, що саме пильнував, побудив усіх:

– Недалеко звідси загорілося світло і не гасне, – мабуть, чарами враз запалено сотні смолоскипів і чимало вогнищ. Чуєте, які співи, як грають арфи?

Полежавши й послухавши трохи, гноми відчували, що не можуть опиратися бажанню піти й ще раз спробувати дістати допомогу. Повставали знов і подалися, але цього разу наслідок був жакливий. Бенкет, який вони побачили, був більший і розкішніший, ніж попередні. На чолі довгого ряду бенкетників сидів лісовий король, і корона з листя вінчала його золоте волосся, – саме такого короля бачив уві сні й змалював товаришам Бомбур. Ельфи передавали келихи один одному з рук в руки й через вогнища; дехто з них грав на арфах, багато співало. В мерехтливе своє волосся вони повплітали квітки; зелені та білі самоцвіти блищали на їхніх комірах і поясах; веселі були їхні обличчя, весело дзвеніли пісні. Якраз лунала голосна, чиста, чудова пісня, коли всередину кола ступив Торін.

Мертвою тишею урвалася на півслові пісня. Погасли всі смолоскипи. Чорним димом шугнуло вгору багаття. Попіл і жар полетіли у вічі гномам, і знову ліс наповнився їхнім

лементом і криками.

Коли Більбо отямився, то збагнув, що це ж він бігає кружка й кружка (так йому здавалося), і гукає, гукає: «Дорі, Норі, Орі, Оїн, Глоїн, Філі, Кілі, Бомбур, Біфур, Бофур, Двалін, Балін, Торін Дубоцит!»- а тим часом гноми, яких він не бачив і не торкався, так само бігали круг нього й викрикували імена товаришів, іноді вставляючи: «Більбо!» Але крики гномів помалу даленіли й слабшали, і, хоч трохи згодом начебто змінилися далекими зойками й закликами про допомогу, зрештою весь гамір ущух, і гобіт лишився сам у цілковитій тиші й темряві.

Це була одна з найтяжчих хвилин у його житті. Але Більбо скоро надумався, що шкода й пробувати вдіяти щось, поки не настане день і не принесе трохи світла, адже безглуздо спотикатися навмання по лісі,- тільки виснажишся вкрай, не маючи надії на сніданок, який би поновив розтрачені сили. Тож він сів, спиною притулившись до дерева, і не востанне полинув думками до своєї далекої-далекої гобітівської нори з її чудовими комірчинами. Він саме поринув у думки про шинку з яйцями та грінки з маслом, коли це відчув: щось його торкнуло. Чимось, наче міцною липкою шворкою, йому перехопило ліву руку, а коли спробував поворухнутись, відчув, що ноги йому вже обсновані такими самими шворками. Спробував підвестися – і впав.

І тоді величезний павук, що, поки Більбо дрімав, заходився був його в'язати, вискочив десь із-за

гобітової спини й накинувся на свою жертву. Гобіт бачив тільки очі потвори, але відчував, як волохаті лапи силкуються обмотати його ще й ще раз бридкими нитками. Та, на своє щастя, Більбо вчасно прийшов до тями. Ще б трохи – й він не зміг би зробити жодного руху. Але й так він визволився лише після відчайдушної боротьби. Спочатку гобіт відбивався від потвори кулачками – павук намагався погамувати його отрутою, достоту як маленькі павуки роблять з мухами, – аж поки згадав про свій меч і вихопив його з піхов. Тут павук відскочив назад, і гобіт устиг перерізати нитки, якими були зв'язані його ноги. Тепер настала його черга нападати. Певно, павук не був знайомий зі створіннями, що носять отакі жала при боці, а то б він чимшвидше дав драла. Не встигла потвора втекти, як Більбо напав і вдарив мечем просто межі очі. Павук від того ошалів – застрибав, затанцював, жахливо засмикався, розкидаючи ноги, поки гобіт добив його ще одним ударом, а тоді повалився на землю і надовго зомлів.

Коли Більбо опритомнів, довкола сіріло звичайне імлисте світло лісового дня. Поруч лежав забитий павук, а меч був у чорних плямах. Так чи так, а вбивши гігантського павука сам-один, поночі, без допомоги чарівника чи гномів, Злоткінс вельми запишався. Витираючи меча об траву і вкладаючи його в піхви, гобіт відчув себе зовсім іншою особою, куди лютішою і хоробрішою, дарма що бурчав голодний шлунок.

– Я хочу дати тобі ім'я, – звернувся він до меча. – Віднині я називатиму тебе Жалом.

І, сказавши так, вирушив на розвідку. Ліс стояв похмурий і мовчазний, та очевидно було, що найперше слід розшукати товаришів, які навряд чи були далеко – хіба що їх полонили ельфи (чи які гірші істоти). Більбо відчував, що гукати небезпечно, і довго стояв, гадаючи, в якому напрямку буде стежка та в якому напрямку треба спочатку йти, щоб розшукати гномів.

– Ох, і чого ми знехтували поради Беорна й Гандальфа! – бідкався він. – В яку халепу ми втрапили! Ми! Хотів би я, щоб можна було сказати «ми», – жахливо лишитися самотою в світі...

Нарешті Більбо вибрав якнайточніший, на його думку, напрямок, звідки вночі долинали крики про допомогу, – і йому, як ви переконаєтеся, поталанило (він народився таки з доброю пайкою талану) вгадати більш чи менш правильно. Надумавши, куди слід йти, почав скрадатися – тихо, як лише міг. Я вже казав вам, що гобіти вміють тихо скрадатися, надто в лісі; а ще ж Більбо, рушаючи, надягнув свого перстеника.

Трохи пройшов покрадьки, коли це помітив попереду згусток чорної тіні, чорної навіть для цього лісу, – мов клапоть ночі, який так і не розтанув удень. Підійшовши ближче,

роздивився, що то чорніло поплутане плетиво багатьох павутин. Раптом він побачив угорі над собою, на гіллі павуків – величезних, страшних, – і дарма що невидимий, а затремтів від страху: що, як вони побачать чи почують його? Стоячи за деревом, він якийсь час стежив за тією зграєю, і тоді в тиші й мовчанці лісу збагнув, що ці огидні істоти розмовляють поміж себе. Голоси їхні були мов яке тоненьке поскрипування і сичання, але він міг розуміти чимало їхніх слів. А розмовляли вони про гномів!

– Добрячий був бій, але того вартий, – сказав один павук. – Що за бридкі товсті в них шкури, але б'юсь об заклад, усередині в них є добрий сік!

– Атож, з них буде чудова пожива, коли повисять трохи, – мовив другий.

– Не треба, щоб вони висіли довго, – заперечив третій. – Вони не такі гладкі, як могли бути. Недоїдали останнім часом, здається мені.

– А я скажу: треба їх убити! – просичав четвертий. – Убити – і нехай трохи повисять мертві.

– Вони й так мертві, я певен, – заявив перший.

– Але ж ні – я бачив, як один борсався допіру. Приходить до тьми, напевне, після чудо-о-ового сну. Ось я покажу.

І, сказавши це, один із товстих павуків побіг по мотузці до дванадцятих лялечок, що висіли рядком на високій гілляці. Більбо жажнувся, аж тепер розгледівши товаришів, що висіли в сутіні: то нога котрогось гнома стирчала зі сповитку, то кінчик носа, чи борода, чи каптура.

Павук поспішив до найтовщої лялечки («Щоб я пропав, коли це не бідолашний старий Бомбур», – подумав Більбо) і щосили вщипнув за носа, що стирчав назовні. Із лялечки долинув приглушений зойк, а тоді нога піднялась і добряче вдарила павука. У Бомбурові ще було життя! Звук був такий, ніби вдарили по спущеному м'ячу, й розлючений павук звалився з гілки, ледве встигнувши схопитися за власну нитку.

Решта засміялася.

– Твоя була правда, – сказали вони. – М'ясо живе та ще й брикається!

– Ось я покладу цьому край! – сердито просичав павук, вилазячи назад на гілку.

Більбо зрозумів: настала та хвилинка, коли він мусить щось зробити. Він не міг видертися до потвор нагору і стріляти не було чим; але, роззирнувшись довкола, побачив, що в цій місцині валяється багато камінців, – колись, певно, там текла річка, а нині лишилося тільки сухе річище. Більбо влучно кидався камінцями, і зразу ж йому попався гарненький, гладенький, схожий на яйце камінець, якраз для його руки. Ще хлопцем він часто вправлявся, кидаючи камінчики в різну дрібноту, аж поки кролі, білки й навіть птахи навчилися блискавично зникати йому з дороги, коли бачили, що гобітеня нахиляється до землі; ба навіть уже дорослий він збавляв чимало часу, накидаючи кільця на кілочки, метаючи дротика, стріляючи з лука в палицю чи в келихи, граючи в кеглі та інші спокійні ігри, де треба цілитись і кидати, – насправді він умів робити багато чого, крім пускання димових кілець, загадування загадок і куховарства, тільки ніколи було мені розповісти вам про це. І тепер ніколи.

Поки Більбо збирав камінці, павук уже добіг до Бомбура; ще б трохи – і нема гнома! В цю мить Більбо кинув камінця. Лусь! – у павучу голову, і ошелешена потвора з підібганими лапами плюхнулась на землю.

Другий камінець зі свистом, розриваючи липуче мотуззя, пролетів крізь велике павуче мереживо і – луп! – павук, що сидів усередині свого плетива, звалився мертвий. Що тут зчинилося в павучнику! На хвилину потвори навіть забули про гномів. Гобіта вони не бачили, але досить добре вгадали, з якого боку летять камінці. Швидко-швидко помчали вони до гобіта, перестрибуючи з гілки на гілку на своїх мотузках-павутинах, кидаючи їх навсібіч, поки простір довкола Більбо став повний розгойданих пасток.

Гобіт, однак, хутко вислизнув і перебіг на інше місце. Він надумав одвести розлючених павуків якомога далі від гномів, а для цього хотів і заінтригувати, й роздратувати, й розлютити їх разом. Коли десятків п'ять велетенських потвор подалися до

того місця, де Більбо стояв досі, він кинув кілька камінців на них, а тоді на тих, що зупинилися позаду; потім, витанцьовуючи поміж дерев, заспівав пісню – щоб роздрочити павуків і зманити за собою все їхнє кодро, а ще щоб гноми почули його голос.

Отака була його пісня:

Гей, павуче-капшуче, що ти прядеш?
Бачиш мене, павуче? Де ж я, де ж?
Ой павук! Ой капшук!
Прясти кинь у вісім рук
Та шукай мене скоренько. Чом не йдеш?
Ой же простак – сидить просто так!
Ти – павук, ти – капшук, ти простак, еге ж?
Ой павук! Ой капшук!
Хоч і маєш вісім рук,
Та ніяк мене не зловиш, не згребеш!

Може, й не дуже доладна, але ж не треба забувати, що гобітові довелося складати її самому та ще й під таку гарячу, незручну хвилину. Так чи так, а ця пісенька подіяла, як він і хотів. Співаючи, Більбо все кидав камінці, ще й ногами тупотів.

Тепер уже всі павучиська, що були в тій місцині, посунули за ним: котрі спустилися на землю, а котрі бігли по гіллі, перестрибували, розгойдуючись, із дерева на дерево, чи кидали свої липкі мотузки в пільму. Вони надбігли на його галас куди швидше, ніж Більбо сподівався. Люті були – страх! Не кажучи вже про камінці, жоден павук зроду не любив, щоб його називали капшучком, а слово «простак», звичайно, хоч кому образливе. Більбо хутенько перебіг на інше місце, але тим часом кілька павуків відбігло в різні куточки галявини, де вони жили, і вже обсновували галявину, тягнучи павутини від дерева до дерева. Дуже скоро гобіт мав пійматися в густій круговій загорожі з павутиння – так принаймні гадалося потворам. Ставши в самій гушці хижаків, які полювали на нього, прядучи безперестанку свої нитки, Більбо зібрав усю свою мужність і заспівав нової:

Павук Лінько й капшук Слинько
Плетуть на мене сіті.
Хоч знають: я – смачне хлоп'я, –
Мене їм не зловити.
Лечу, на вухо вам дзинчу:
Я – мушка, ви ж – ледаща!
Сміюся з вас ще й регочу –
Не зловите нізащо!

Проспівавши це, обернувся і побачив, що останній прохід між двох дерев посновано павутинням, – на щастя, не справжніми тенетами, а тільки довгими пасмами подвійного павучого мотуззя, квапливо протягнутого від стовбура до стовбура. Ось сяйнув гобітів маленький меч. Мить – і павучу пастку порубано на шматки; Більбо, виспівуючи, прорвався крізь заслін.

Павуки побачили меча, хоч навряд чи втямили, що воно таке, і зараз же всією купою посунули за гобітом – по землі, по гіллі, махаючи волохатими лапами, клацаючи кусальцями та прядильцями, вирячивши очища, запінившись від люті. Більбо завів їх у ліс так далеко, як тільки смів, а тоді, тихіше за мишку, прослизнув назад.

Він знав, як мало в нього дорогоцінного часу, поки павуки отямляться і повернуться до дерев, де висіли гноми. За цей час він мав порятувати товаришів. Найважче було видертися на високу й довгу гілку, де гойдалися «лялечки». Хтозна, чи це вийшло б у нього взагалі, якби, на щастя, котрийсь павук не залишив мотузки, що звисала до землі; по тій липучій

мотузці, обдираючи шкіру на долонях, він видряпався нагору – й зіткнувся зі старим, забарливим, лихим, пузатим павучиськом, що лишився стерегти бранців і пощипував їх, щоб вибрати собі на з'їжу найсоковитішого. Поки молодші захопилися гонитвою, він гадав побенкетувати собі, але Злоткінс поспішав, і старий кровопивця, навіть не збагнувши, що сталося, відчув гостроту Жала – мертвий скотився з гілки на землю. Далі – звільнити найближчого з гномів. Але ж як це зробити? Перетяти мотузку, якою підвішено гнома, – горопаха гупнеться додолу з чималенької висоти. Поповзом по гілляці (від чого всі бідолашні гноми затанцювали й зателіпалися, мов достиглі плоди) він досяг першої лялечки.

«Філі або Кілі», – визначив Більбо за голубим каптуром, що стирчав угорі. «Мабуть-таки, Філі», – уточнив за кінчиком довгого носа, що витикався з павутинного сповитку. Перегнувшись униз, він зумів порозрізати більшість павутин, якими обкручено гнома, і тоді вже, попосіпавшись та попосмикавшись, на білий світ виткнувся майже весь Філі. Ох, боюсь, що Більбо не втримався від сміху, дивлячись, як гном розминає заляклі руки й ноги, танцюючи, підвішений попідруч, на мотузці-павутині, немов одна з тих кумедних ляльок, що підстрибують на дротинці.

Якось уже Філі видряпався на гілляку й тоді заходився помалу допомагати гобітові, хоч його й дуже нудило, аж млоїло від павучої отрути та ще від того, що провисів чи не цілу ніч і весь ранок, геть обснований павутинням, – добре хоч ніс лишився вільний, хоч було як дихати. Поки-то Філі протер очі та вищипав ту липку гидоту з брів! А більшу частину борода мусив він відтяти зовсім... Отож удвох почали вони витягати на гілляку спочатку одного, потім другого гнома й розрізати їхні пута. Жоден із визволених не почувався краще за Філі, а дехто й гірше. Той майже задихнувся в павучому сповитку (бачите, коли бувають корисні довгі носи!), а тому впорснуто більше отрути...

Так вони врятували Кілі, Біфура, Бофура, Дорі й Норі. Сердешний старий Бомбур був такий виснажений (як найтовстішого, його всякчас щипали та штовхали), що просто скотився з гілляки й гепнувся на землю, – добре, що на сухий лист, – і так там і лежав, не ворущаючись. Але на кінці гілляки ще висіло п'ятеро гномів, коли почали вертатися павуки – ще лютіші, ніж були.

Більбо незагадно переповз туди, де гілляка виростала із стовбура, й став відбивати натиск потвор, що лізли на дерево. Рятуючи Філі, він зняв перстеника з пальця й забув надягти його знову, тож нині напасники засичали, бризкаючи слиною:

– Ага, тепер ми бачимо тебе, ти, капосний курдуплику! Ми з'їмо тебе, а твої шкіру та кості повісимо на дереві. Ух! То воно ще й має жало? Ну та все одно ми його схопимо й повісимо догори дригом – хай повисить день чи два! Поки все це діялося, звільнені гноми рятували решту бранців, розрізаючи ножами павуче мотуззя. Ось-ось усі гноми звільняться, хоч невідомо було, що станеться далі. Павуки досить легко спопали їх уночі, але ж то було зненацька і в пітьмі. Цього разу, очевидно, заповідалося на жакливу битву. Раптом Більбо завважив, що декілька павуків зібралось довкола старого Бомбура, розплатаного на землі, і вже сповили його знову й тягнуть геть. Він видав бойовий клич і махнув мечем на павуків, що були перед ним. Потвори швидко відступили, а гобіт почав злазити з дерева і звалився в самісіньку гущу ворогів. Такого чудернацького жала, як гобітів маленький меч, вони зроду не бачили. Як те Жало шугало тут і там! Воно аж сяло з утіхи, пронизуючи потвор. Шестеро павуків спустило дух, і тоді решта відступила, залишивши Бомбура гобітові.

– Злазьте! Злазьте! – закричав він до гномів на гілляці. – Не ждять там, поки вас пов'яжуть павутинням!

І справді, павуків уже повно було на сусідніх деревах, вони повзли по гілках, що нависали над головами гномів.

І гноми так і посипалися додолу: хто зліз, хто стрибнув, хто впав на землю – одинадцяттеро в одну купу. З них більшість ледве стояла на ногах. Нарешті вони всі були на землі, дванадцяттеро з Бомбуром, якого взяли попідруки – з одного боку його двоюрідний брат Біфур, а з другого – рідний брат Бофур; Більбо витанцював довкола, розмахуючи Жалом, а сотні лютих павуків витріщалися на них зусібіч і навіть згори. Становище

мандрівників здавалося безнадійним.

І почалася битва. Гноми мали хто ножі, хто дрючки, і всім вистачало камінців, а Більбо мав свого ельфійського кинджала. Знов і знов відбивали вони павучі напади, й чимало павуків було вбито. Але довго так тривати не могло. Більбо знесилювався, а з дванадцятьох гномів тільки четверо твердо стояло на ногах. Скоро їх би пересилила павуча сила, мов зморених мух. Павуки знов почали обплітати всю галявину довкола гномів.

Зрештою гобіт надумав, що доведеться розкрити гномам секрет свого перстеника, – іншої ради не було. Хоч і не хотілося йому цього робити, але що вдієш!

– Зараз я зникну, – оголосив він. – Я відведу павуків, якщо зумію, а ви тримайтеся разом і пробивайтеся в протилежному напрямку. Туди, ліворуч, – це приблизний напрямок до того місця, до ми востаннє бачили вогні ельфів.

Тяжко було все це пояснити гномам, адже голови їм ішли обертом, а ще ж галас, та молотили дрючками, та шпурляли камінці; але ось Більбо побачив, що баритися більше не можна, – павуче кільце змикалося дедалі щільніше. Раптом він настроїв перстеника на палець і зник, на превелике здивування гномів.

Скоро від дерев праворуч долинуло «Павук Лінько» та «Павук-капшук». Дуже ці слова не подобалися павучиськам. Вони перестали наступати, а декотрі побігли на голос, – від «павука-капшука» вони просто казилися. Тоді Балін, що краще, ніж решта, збагнув гобітів задум, повів товаришів на прорив. Гноми збилися в щільний гурт і, засипавши павуків зливою каміння, вдарили ліворуч і прорвали кільце. І раптом крики й співи позаду урвалися.

Без надії сподіваючись, що Більбо не попався павукам, гноми посувалися вперед. Одначе не досить швидко. Хворі й стомлені, вони насилу дибали, хитаючись на кожному кроці, а тим часом багато павуків переслідувало їх по п'ятах. Час від часу їм доводилося обертатись і відбиватись від потвор, що насідали ззаду, а декотрі павуки вже були вгорі над ними, на деревах, кидаючи вниз свої довгі липучі мотузки.

Знову гномам стало непереливки, коли це зненацька вигулькнув Більбо і напав на зчудованих павуків збоку.

– Йдіть! Ідіть далі! – закричав він. – А я їх жалитиму!

І він жалив. Кидався навсібіч, рубаючи павутиння, відтинаючи волохаті павучі лапи, колючи їхні гладкі тіла, коли підступали надто близько. Павуки роздувалися від лютої, плювалися, запінювалися; вони сичали страшні прокляття, але, смертельно боячись Жала, яке повернулося назад, не сміли підступати до гобіта близько. Отож, попри всі їхні прокльони, здобич повільно, але неухильно ішла собі геть. Цей найжахливіший з відступів тривав, здавалося, не одну годину. Та нарешті, саме в ту хвилину, коли Більбо відчув, що вже не спроможний підняти руку, щоб завдати ще хоч один удар, павуки раптово припинили переслідування – розчаровані вернулися вони до своєї темної галявини.

Тільки тут завважили гноми, що вийшли на край кола, де раніше були ельфійські вогні. Вони не могли визначити, чи це коло було одним із бачених минулої ночі. Але, мабуть, у таких місцях лишались якісь добрі чари, що були павукам не до вподоби. Так чи інак, а світло тут було зеленіше, гілля не таке густе й загрозливе, і гноми могли перепочити, звести дух.

Усі попадали на землю і якийсь час лише відсапувались та пихкали. Але дуже скоро посипалися запитання. Гноми зажадали від гобіта, щоб той розповів їм геть усе, що стосувалося його зникнення. Розповідь Більбо про те, як він знайшов перстеника, так зацікавила гномів, що вони на хвильку забули про свої власні клопоти. А Балін наполіг, щоб Злоткінс заново переказав історію про Гам-гама, із загадками і всіма подробицями, де перстеник був би на належному місці. Але трохи згодом стало смеркати, й тоді почалися інші запитання. Де вони перебувають, і де їхня стежка, і де може бути хоч якась їжа, і що ж їм робити далі? Всі ці запитання гноми ставили знов і знов і то саме від малого Більбо, здавалося, чекали відповідей. З цього ви можете зрозуміти, що їхня думка про Злоткінса дуже змінилася і що вони почали ставитися до нього з великою повагою (як і передрікав Гандальф). Гноми й справді сподівалися, що гобіт придумає якийсь чудесний рятівний план,

а не просто нарікали. Адже таки добре розуміли, що, коли б не гобіт, були б вони вже всі мертві, тож без упину йому дякували. Дехто навіть підводився й кланявся Злоткінсу до землі, перекидаючись від такого зусилля, і потім якийсь час не міг звестися на ноги. Навіть дізнавшись правду про гобітове зникнення, гноми аж ніяк не стали менше його поважати, бо розуміли, що Більбо має розум, а ще талан і чарівного перстеника, і всі ці три речі – дуже корисні надбання. Вони так його вихваляли, аж Більбо сам став почувати: щось та є в ньому від сміливого шукача пригод, – хоч він почувався б іще сміливішим, коли б міг чого-небудь попоїсти.

Але їжі не було – аніякісінької, і не було серед мандрівників жодного, хто був би спроможний піти й пошукати чогось їстівного чи спробувати віднайти загублену стежку. Загублена стежка! Ніяка інша думка не приходила до стомленої гобітової голови. Більбо сидів і дивився просто перед себе на нескінченні стовбури дерев, – тож за хвилину всі позамовкали знову. Всі, крім Баліна. Довго після того, як його товариші припинили всілякі розмови й позаплющували очі, він ще мурмотів і хихотів сам до себе.

– Гам-гам! Леле! Оце так він прослизнув повз мене, га? Тепер я знаю! Тихенько пролізли повз мене, пане Злоткінс? Гудзики, розсипані по всьому порозі! От так Більбо... Більбо... Більбо-бо-бо-бо...

І заснув, і надовго запанувала цілковита тиша.

Раптом Двалін розплющив очі, оглянув товаришів і спитав:

– Де Торін?

Це був жахливий удар. Звичайно, було їх лише тринадцятеро: дванадцять гномів і гобіт. Де ж Торін? Яка лиха доля спіткала його? Чари? Чорні чудовиська? Вони здригались, отак гадаючи й лежачи, загублені в лісі. Тим часом вечір змінився чорною ніччю і тоді, один по одному, гноми знов поринули в неспокійний сон, повний страшних сновидь. Там ми їх і полишимо на часину – надто хворих і змучених, щоб виставити й міняти чатового...

Торін теж попався в бран, але не так, як його плем'я. Пам'ятаєте, як Більбо впав, умить заснувши, коли ступив у світляне коло? Наступного разу в інше коло ступив Торін і, коли світло погасло, упав, мов камінь, зачарований. Вигуки гномів, що поночі шукали одне одного, їхні крики, коли їх ловили і в'язали павуки, гамір битви, яка спалахнула вдень, – нічого цього він не чув. Потім прийшли лісові ельфи й забрали його з собою.

Авжеж, напередодні то бенкетували лісові ельфи. Вони – не лихий народ. Коли й мають лісові ельфи яку ваду, то це – недовіра до чужинців. Хоч їхні чари сильні, але навіть у ті часи лісові ельфи були обережні. Вони різнилися від великих ельфів, що жили на заході, – були не такі мудрі, а часом навіть небезпечні. Здебільшого лісові ельфи (разом зі своїми родичами, розкиданими серед пагорбів і гір) походили від стародавніх племен, що ніколи не бували в Чарівному царстві на заході. Там світляні ельфи, глибинні ельфи та морські ельфи жили віками, там вони набували ще більшої краси, мудрості та вченості, там розвивали своє чарівне й хитромудре мистецтво робити гарні й чудові речі, а потім верталися знову в Широкий світ. Лісові ельфи у Широкому світі довго жили між сходом і заходом, а згодом перемандрували в ліси, на схід сонця. Найдужче вони любили узлісся, звідки часом виходили на відкриті місця пополювати чи покататися верхи й побігати при світлі місяця чи самих зірок. Коли ж прийшли люди, лісові ельфи почали дедалі глибше заходити в сутінь і морок. Проте вони були й лишилися ельфами, а отже – добрим народом.

У великій печері за кілька миль від східного узлісся Чорного лісу жив у ті часи найбільший король лісових ельфів. Перед великими кам'яними дверима, що вели до королівської печери, текла з лісових верховин річка, яка трохи далі розливалась серед боліт. Ця велика печера, від якої обабіч галузилися назліченні маленькі печерки, тяглася, звиваючись, далеко попід землею і мала багато переходів та широких зал; а проте була вона світліша й краща для здоров'я, ніж найліпше гоблінське житло; ані була така глибока й небезпечна, як тунелі гоблінів. Підданці того короля здебільшого жили й полювали в лісі, а житла будували собі на землі чи в гіллі дерев. Найдужче лісові ельфи любили буки. Королівська печера була і палацом, і твердиною, де король зберігав свою скарбницю, і

фортецею, притулком для його народу, коли нападали вороги.

А ще була та печера в'язницею для полонених короля. Тож ельфи й потягли Торіна до печери – не дуже лагідно, бо недолюблювали гномів і його мали теж за ворога. Колись давно вони воювалися з якимись там гномами, бо ті, мовляв, украли їхній скарб. Заради справедливості слід сказати, що гноми пояснювали цю справу інакше: вони-бо взяли тільки їм належне, адже король ельфів попросив був гномів обробити його самородне золото й срібло, а потім відмовився заплатити за роботу. Король ельфів мав одну-єдину пристрасть – свою скарбницю. Особливо любив він срібло й перлини; хоч його зібрання коштовностей було велике, володар жадав більше й більше, адже все ще не мав такого багатства, як давні ельфійські володарі. Його люд ні руд не копав, ні золота-срібла не добував, ні металів чи самоцвітів не обробляв, ні вдарявся дуже в торгівлю чи обробіток землі. Все це добре знав кожен гном, хоча Торінів рід не мав нічого спільного з тією давньою чварою, про яку я тут згадував. Тож Торін, коли ельфи зняли з нього чари й він прийшов до тям, розсердився на їхнє з ним поводження, а ще вирішив, що з нього не витягнуть жодного слова про золото й самоцвіти. Коли Торіна привели до короля, той суворо глянув на нього й поставив багато запитань. Але Торін тільки твердив, що помирає з голоду.

– Навіщо ти зі своїм плем'ям тричі намагався напасти на моїх підданців, коли вони веселилися? – спитав король.

– Ми не нападали на них, – заперечив Торін. – Ми прийшли попросити їсти, бо вмирали з голоду.

– Де тепер твої друзі й що вони роблять?

– Не знаю, але думаю, що вмирають з голоду в лісі.

– А що ви робили в лісі?

– Шукали їжі й води, бо вмирали з голоду.

– Але що взагалі привело вас у ліс? – сердито запитав король.

Торін зціпив уста й не зронив більше ні слова.

– Ну гаразд, – мовив король. – Візьміть його й добре пильнуйте, аж поки він захоче сказати правду, – хай навіть доведеться чекати сто років.

Тоді ельфи наклали на нього пута й, замкнувши в одній з найдальших печерок, полишили самого. Йому дали їжі й питва, усього доволі, хоч, може, й не дуже смачного, – адже лісові ельфи були не гобліни й, полонивши навіть найгірших своїх ворогів, добре (в розумних межах) обходилися з ними. Велетенські павуки були єдині створіння, до яких лісові ельфи не мали милосердя.

Там, у королівській темниці, й лежав бідолашний Торін. Коли минули перші пориви вдячності за хліб, м'ясо та воду, ватажок гномів почав гадати, що сталося з його нещасним товариством. Почув він про них досить скоро, але про це мова піде в наступному розділі, де почнеться нова пригода і де гобіт знов покаже, який він незамінний.

Розділ дев'ятий В ДІЖКАХ НА ВОЛЮ

Наступного після битви з павуками дня Більбо з гномами зробили останню відчайдушну спробу знайти шлях із лісу, поки вони не померли від голоду й спраги. Звівшись на ноги, мандрівники пошкандибали в напрямку, де, як здалося вісьмом із тринадцяти, лежала стежка. Але вони так і не дізналися, правильний то був напрямок чи ні. День, такий самий, як і всі інші лісові дні, знову блякнув, щоб перейти в чорноту ночі, коли зненацька довкола них спалахнуло безліч смолоскипів, мов сотні червоних зірок. Із-за дерев вискочили лісові ельфи з луками й списами і звеліли гномам зупинитись.

Ніхто з них і не подумав боронитися. Навіть якби гноми й не були в такому стані, що радо здалися б у полон будь-кому, то все одно тими невеликими ножами, єдиною їхньою зброєю, вони б нічого не вдіяли супроти стріл ельфів, здатних поночі вцілити пташку в око. Тож вони просто зупинились як укопані, а тоді посідали хто де стояв і стали чекати – всі крім

гобіта, що надягнув перстеника й хутко шмигнув убік. Ось чому, коли ельфи, вишикувавши гномів довгою вервечкою, зв'язали їх однією мотузкою та полічили, серед них не було Злоткінса і в лік він не ввійшов.

Ельфи, ведучи своїх бранців у ліс, навіть не чули й не підозрювали, що хтось там дріботить позаду, тримаючись віддалік від світла смолоскипів. Очі всім гномам зав'язали, але то був марний клопіт, бо навіть Більбо з незав'язаними очима не міг збагнути, куди вони йдуть, і ні він, ні гноми не знали, від якого місця почався їхній шлях у неволю. Більбо напружував усі свої сили, щоб не відстати від смолоскипів, бо ельфи змушували гномів, хворих і зморених, іти якомога швидше. Адже король звелів їм поспішати. Раптом смолоскипи згасли, і гобіт ледве встиг наздогнати ельфів із гномами перед мостом. Це був міст, що вів через річку до королівських воріт. Внизу плинув темний, бистрий і дужий потік, а на тому кінці мосту ворота закривали вхід до великої печери, що заглиблювалась у крутий схил, порослий деревами. Там височезні буки спускалися до самого берега, купаючи у воді своє коріння.

Через цей міст ельфи й погнали бранців, але тут гобіт, що йшов позаду, завагався. Йому аж ніяк не сподобався похмурий вхід до печери, і лише в найостаннішу мить надумався він не покидати своїх товаришів – ледве встиг проскочити майже по п'ятах задніх ельфів, перш ніж із брязкотом зачинилися за ними великі королівські ворота.

Всередині печерні переходи були залиті червонястим світлом смолоскипів. Ельфійська сторожа співала, ведучи бранців де покрученими, де перехрещеними лункими ходами. Ці ходи-переходи не були схожі на тунелі гоблінських міст – менші, не такі глибокі, повні чистішого повітря. А в просторій залі з колонами, вирубаними із скельної породи, сидів на троні, вирізьбленому з дерева, король ельфів. На голові в нього був вінець із ягід і червоного листя, адже знов настала осінь. Навесні король носив вінець із лісових квітів. У руці він тримав виточений з дуба жезл. До нього й підвели бранців. Хоч король і подивився на них похмуро, та звелів своїм слугам розв'язати гномів, – такі вони були обшарпані й змучені.

– До того ж, – додав він, – тут не потрібні ніякі пута. Для тих, кого раз привели сюди, немає втечі за мої чарівні ворота.

Довго й намогливо випитував король гномів про їхні справи: куди вони йшли та звідки – але добився від них не багато більше, ніж від Торіна. Були бранці похмурі, сердиті й навіть не хотіли здаватися чемними.

– Що лихого вчинили ми, о королю? – сказав Балін, що був тепер за старшого. – Чи це злочин – заблукати в лісі, мучитися від голоду й спраги, потрапити в сіті до павуків? Чи, може, павуки – то ваші приручені тварини, ваші улюбленці, якщо ви гніваєтеся на нас за те, що ми їх убивали?

Таке запитання, звісно, розсердило короля ще дужче, й він відповів:

– Так, це злочин – блукати в моєму королівстві, не спитавши мого дозволу. Чи ви забули, що мандрували моїм краєм, користуючись дорогою, яку проклали мої підданці? Хіба ви не переслідували й не турбували тричі мій народ у лісі, хіба не розворушили павуків неподобним своїм галасом і криком? Після всієї колотнечі, якої ви накоїли, я маю право знати, що привело вас сюди, і якщо ви не скажете мені зараз, я триматиму вас усіх у темниці, аж поки ви наберетеся розуму та чемності!

І він розпорядився помістити кожного гнома осібно і дати їм їсти й пити, але щоб жоден з них не переступив порога своєї невеличкої тюрми, аж поки бодай хтось із них зголоситься розповісти королю все, що той хотів знати. Але король не сказав їм, що Торін теж у нього в полоні. Лише Більбо довідався про це.

Бідолашний Злоткінс! Довго, нестерпно довго тулився він сам-один у лабіринтах печери – все ховаючись, ніколи не сміючи зняти свого перстеника, боячись задрімати навіть тоді, коли забивався у найтемніші, найвіддаленіші закапелки, які тільки міг знайти. Аби зайнятися чимось, блукав палацом короля ельфів. Чари замикали ворота, але іноді, коли він був досить повороткий, то примудрявся вибратися з печери. Час від часу загонали ельфів, іноді з королем на чолі, виїжджали на полювання чи ще на які діла в ліс та в східні землі. Тоді

Більбо й прослизав хутенько за ними по п'ятах, хоч і небезпечно це було. Разів два його трохи не роздавило у воротах, що з брязкотом стулялися, коли проходив останній ельф; але гобіт не насмілювався замішати у їхній гурт, боячись, щоб не помітили його тіні (хоч яка легка й розпливчата вона була при світлі смолоскипів) або щоб хтось не наскочив на нього випадково. Рідко траплялося йому виходити за ворота, але й ті виходи були без пуття. Покинути гномів Злоткінс не хотів і взагалі не знав, куди б у світі подався без них. Не міг Більбо встигати скрізь за ельфами, що полювали, то й не знайшов стежок, які б виводили з лісу; самотою блукав він поміж дерев, ризикуючи загубитись, аж поки приспіє нагода вернутися. До того ж він, не будши ніяким мисливцем, голодував надворі, а в палаці-печері хоч можна було прогодуватись, поцупивши їжу з комори чи зі столу, коли нікого не було поблизу.

«Я – мов злодій-невдаха, що не може вибратися з чужого дому, а мусить день у день обкрадати все той самий дім, – думав він. – Це найгірша і найнудніша частина всієї цієї злощасної, стомливої, моторошної пригоди! Ох, як би я хотів опинитися знов у моїй гобітівській норі, біля мого теплого каміна та щоб світила моя лампа!»

А ще Більбо часто думав, як би переслати чарівникові звістку з проханням про допомогу, але, звісно ж, це була зовсім неможлива річ, і незабаром збагнув: коли щось і мало бути зроблене, зробити це мав він, Більбо Злоткінс, та ще й сам-один, без нічиєї допомоги.

Кінець кінцем десь по двох тижнях цього потаємного, скрадливого життя, стежачи й ходячи слідом за наглядачами, користаючися з усіх можливих нагод, гобіт зумів вивідати, де тримали кожного гнома. У різних кінцях печери він розшукав усі їхні дванадцять камер, а через якийсь час уже добре знав свій шлях від одного в'язня до другого. А як же він здивувався одного дня, підслухавши розмову двох наглядачів і довідавшись, що в темниці сидить іще один гном, якого тримають в особливо глибокому, темному місці. Звісно ж, Більбо відразу здогадався: мова йшла про Торіна, і трохи згодом переконався, що його здогад був слушний. Нарешті, зборовши чимало перешкод, він добився до того місця, коли нікого не було поблизу, і перемовився словом із ватажком гномів.

Торін на той час почувався таким нещасним, що вже й не сердився через свої злигодні, ба навіть подумував, чи не розповісти королю все про свій скарб і пошуки того скарбу (ось як він занепав духом!), коли це із замкової шпарини до нього долинув гобітів голосок. Він не повірив спочатку своїм вухам, однак роздумався скоро: ні, помилки не могло бути! Підійшов до дверей і довго пошепки розмовляв із гобітом через замкову шпарину.

Потім Більбо поніс Торінове таємне слово кожному з ув'язнених гномів, звіщаючи, що їхній ватажок Торін теж сидить у темниці недалеко і щоб ніхто з них не розкрив королю мети їхніх мандрів, принаймні поки він, Торін, не надумає сам усе розповісти. Бо Торін збадьорився знову, почувши, як гобіт порятував його товаришів од павуків, і ще раз вирішив не ладнати собі викупу, обіцяючи королю частку скарбу, – аж поки розвіються всі надії визволитися якимось іншим способом або коли Надзвичайний Невидимий Злоткінс (якого він справді став дуже шанувати) так і не придумає нічого розумного.

Товариство, почувши волю Торіна, було з ним цілком згодне. Всі гноми гадали, що їхні частки скарбу (який уже вважали здобутим, попри жалюгідне своє становище й непереможеного досі дракона) істотно зменшаться, коли лісові ельфи стануть вимагати собі частину, а ще ж вони вірили в гобіта. Адже, мовляв, буде саме так, як провістив Гандальф. Може, це й була одна з причин того, що чарівник подався геть, покинувши їх?..

Сам Більбо, однак, не мав таких великих надій на себе, як його товариші. Йому не подобалося, що всі покладаються на нього. От якби чарівник був поруч! Але шкода й думати про це: між мандрівниками й Гандальфом пролягли, можливо, всі темні простори Чорного лісу. Гобіт сідав і думав, думав, аж поки голова заболить. Чарівний перстеник – чудова річ для одного, але для чотирнадцятьох небагато з нього користі... Але, як ви, звісно, здогадалися, гобіт вирятував-таки своїх товаришів. Ось як це сталося.

Одного дня, блукаючи та скрізь заглядаючи, Більбо зробив дуже цікаве відкриття: великі ворота були не єдиним входом до печер. Попід найнижчою частиною палацу протікав

потік, що вливався в Лісову річку трохи далі на схід, за крутим схилом, де був головний вхід до печери. У тому місці, де ця підземна річечка витікала з надр гори, стояв шлюз. Там кам'яна стеля знижувалася близько до поверхні води й там можна було спускати опускні ґрати до самого річища, щоб перешкодити будь-кому увійти чи вийти цим шляхом. Але опускні ґрати часто бували підняті – багато чого ввозилось і вивозилось через шлюз. Якби хто спробував потрапити до печер цим шляхом, то опинився б у темному грубому тунелі, що вів глибоко в надра гори; але в одному місці, де потік пробігав попід печерами, кам'яну стелю над ним зрізано й отвір закрито великою дерев'яною лядою. Відкривалася та ляда в королівські льохи. А в льохах барила, діжки, кадуби... Лісові ельфи, а надто їхній король, полюбляли вино, дарма що в цих краях не росла виноградна лоза. Вино разом з іншими товарами привозилося здалеку: від їхніх родичів – ельфів з півдня – і з виноградників, що належали людям у неблизьких краях.

Причаївшись за одним із найбільших барил, Більбо роздивився, як користуються лядою. Ховаючись у погребях, підслуховуючи розмови королівських слуг, він дізнався, як вино й інші товари потрапляли – по річках, по суходолу – на Довге озеро. Там нібито досі процвітало місто людей, побудоване на мостах, висунутих далеко в озеро, – щоб мати захист від усяких ворогів і особливо від дракона з Самітної гори. Від Озерного міста повні діжки везли вгору Лісовою річкою. Часто їх просто зв'язували докупи, мов великі плоти, і, штовхаючи жердинами чи веслуєчи, переправляли вгору по річці; бувало, їх вантажили на плоскодонні човни.

Порожні діжки ельфи, відкривши ляду, скидали на воду, потім відкривали ворота шлюзу, й порожняк, підстрибуючи на хвилях, плыв собі геть, поки течією далеченько вниз його приб'є до такого місця, де річка утворила бухту, – де вже близько східна межа Чорного лісу. Там діжки будуть зібрані й зв'язані докупи, а тоді попливуть далі вниз, повертаючись до міста Озерного, яке стоїть недалеко від того місця, де Лісова річка впадає в Довге озеро.

Більбо все сидів і думав про шлюз, усе гадав: а чи не можна йому з товаришами скористатися ним для втечі? Та ось нарешті замріли зернятка відчайдушного задуму...

В'язням рознесли вечерю. Наглядачі, забравши смолоскипи й залишивши позад себе темряву, потупотіли геть переходами.

І тут Більбо почув: дворецький короля бажає на добраніч головному наглядачеві.

– Та краще зайди до мене, – сказав дворецький. – Покуштуєш нового винця, що тільки-но прибуло. Сьогодні ввечері ще маю марудну роботу: треба очистити льохи від порожнього дерева. Тож вип'ємо спочатку, щоб веселіше пішла робота.

– Дуже добре, – засміявся головний наглядач. – Покуштую разом з тобою, щоб переконатися, чи годиться воно для королівського столу. Увечері бенкет – тож хіба можна послати нагору якусь мізерію?

Коли Більбо почув це, його серденько стрепенулося. Це ж йому знов таланило – зразу випадала нагода спробувати здійснити свій відчайдушний план! І він подався за обома ельфами, що, увійшовши в невеликий льох, посідали за стіл, на якому стояли два великі кухлі. Скоро дворецький із головним наглядачем уже пили й весело сміялися. Гобітові надзвичайно щастило! Приспати ельфа може тільки міцне вино; ну, а це вино було чи не найміцніше з усіх винозборів неозорих виноградників Дорвініону. Призначалося воно не для воїнів чи слуг, а тільки для королівських бенкетів, і годилося його пити з келихів, а не з великих кухлів дворецького.

Дуже скоро головний наглядач закуняв, а тоді поклав голову на стіл і заснув міцним сном. Дворецький, не завваживши того, ще якусь хвилину говорив і сміявся сам до себе, але ось і його голова похилилася до столу, і він захропів біля свого друга. Тоді в погрібець прослизнув гобіт. Мить – і головний наглядач зостався без ключів, а Більбо вже щодуху дріботів печерними переходами до темниць. Велика в'язка ключів відтягувала йому руку, а серденько – як не вискочить із грудей, хоч і перстеник на пальці... Та й як тут не боятимешся, коли ключі, хоч ти що їм роби, дзень-брязь на кожному кроці?

Спершу відімкнув Балінові двері й, коли гном вийшов, знов обережно їх замкнув.

Можете собі уявити, як здивувався Балін; а проте, попри свою невимовну радість (вийшов із кам'яного мішка!), він усе-таки волів стати й розпитати, що та як збирається робити гобіт.

– Ніколи! – відказав Більбо. – Просто йди за мною. Нам треба всім триматися вкупі, ні в якому разі не розгубити один одного. Ми або втечемо усі разом, або не втече жоден. Це наша остання нагода. Якщо це розкриється, то бозна-куди запроторить вас король, ще й кайдани, чого доброго, накладе на руки й на ноги. Тож не сперечайся, будь ласка! Отак він ходив від дверей до дверей, аж поки його почет зріс до дванадцяти осіб, і всі такі незграбні й забарні поночі, після довгого сидіння в тісних печерах. Гобітове серденько тріпотіло щоразу, коли хтось із гномів налітав на товариша, чи бурчав, чи шепотів у п'їтмі.

– А хай йому, цьому гном'ячому гармидеру! – казав він собі подумки.

Але все йшло добре, й вони не наскочили на жодного з наглядачів. І справді, того вечора в лісі й нагорі в залах святкували велике осіннє свято. Бенкетували чи не всі підданці короля ельфів.

Нарешті, після довгого блукання поночі, прийшли до Торінової темниці, яка була глибоко-глибоко в скелі й, на щастя, недалеко від льохів.

– Ну, слово честі! – мовив Торін, коли Більбо прошепотів, що можна вийти і приєднатися до друзів. – Гандальф, як завжди, казав правду! Чудовий буває з тебе злодій, коли настає слушна хвилина. Я певен, віднині ми навіки до твоїх послуг, що б не трапилось. Але що далі?

Більбо зрозумів, що настав час якось пояснити свій задум, але він не був певен, чи сподобається таке гномам. Його побоювання цілком справдилися – гномам його задум не сподобавсь аніскілочка, й вони, байдуже про небезпеку, голосно розбурчалися.

– Нас поб'є, потовче, а там ще й потопимосся, це вже напевне! – загомоніли вони. – Ми гадали, ти придумав щось розумне, коли вже заволодів ключами. Це божевільний план!

– Ну то й гаразд! – вельми похмуро й трохи роздратовано відказав Більбо. – Ходіть усі назад до своїх любих печерок – я вас знов позамикаю, та й сидіть собі там у затишку, придумуйте кращий план. Але навряд чи ще коли-небудь я заволодію ключами, навіть якщо дуже того захочу.

Ні, вертатися в темницю гноми не хотіли, то й угамувалися. Звичайно, вони мушили зрештою вчинити так, як пропонував Більбо, адже розуміли, що шкода й пробувати пройти в горішні зали чи пробитися у ворота, які зачинялися чарами. Та й безглуздо сперечатися в переходах, щоб їх знову переловили. Тож вони й пішли, скрадаючись, за гобітом до найглибших льохів. Проминули й двері, в які видно було головного наглядача та дворецького, що досі щасливо хропіли з усмішками на обличчях. Вино Дорвініону приносить глибокий сон і приємні сновидіння. Вранці на обличчі в головного наглядача буде зовсім інший вираз, дарма що Більбо, перш ніж вести гномів далі, тихенько зайшов у погрібець і від доброго серця знову почепив в'язку ключів йому на пояс.

– Трохи менше завтра буде клопоту на його голову, – сказав Більбо сам до себе. – Непоганий він чоловік, добре ставився до в'язнів. Це буде всім їм загадка. Ельфи подумують, що ми мали особливо сильні чари, коли пройшли крізь усі ці замкнені двері й щезли. Щезли! Нам треба дуже швидко братися до діла, щоб це здійснилось!

Балінові доручили стежити за наглядачем і дворецьким, щоб, коли ті прокинуться, попередити решту втікачів, які пройшли в суміжний льох із лядою. Не можна було втрачати й хвилини. Більбо знав, що скоро мають прийти кілька ельфів, яким велено спуститися вниз і допомогти дворецькому поскидати в потік порожні діжки. Той порожняк уже й стояв рядами посеред льоху, чекаючи, щоб його скинули на воду. Декотрі були барила з-під вина, і з них небагато пуття, адже треба вибивати дно, а це не обійдеться без гуркоту, і потім те дно нелегко вставити. Але серед порожняку було й чимало діжок, у яких привозили до королівського палацу всяке інше добро – масло, яблука тощо.

Втікачі швидко знайшли тринадцять діжечок, у кожній з яких було досить місця для одного гнома. Декотрі то й занадто просторі були, і гноми, влазячи кожен у свою посудину, тривожно думали, як їх трястиме та стусатиме, хоч Більбо старався щосили, вишукуючи

соломки чи ще чогось і вмошуючи кожного настільки зручно, наскільки дозволяв час. Нарешті дванадцять гномів запаковано. Найбільше клопоту завдав Торін, що крутився, вертівся, бурчав у своїй діжці, мов великий пес у малій будці. Останній умошувався Балін – цей дуже бідкався, що немає дірок, через які надходило б повітря, і твердив, ніби вже задихається, хоч Більбо ще й не приладнав зверху накривки. Гобіт робив усе можливе, щоб законопатити щілини в діжках із пасажирами та якомога щільніше закріпити накривки. Він знову лишився сам-один, бігаючи від діжки до діжки, затикаючи найдрібніші щілини й сподіваючися без надії, що його задум таки здійсниться.

Все це було зроблено дуже вчасно. Не минуло й двох хвилин відтоді, як Більбо приладнав накривку на Балінову діжку, коли здаля долинули голоси, замерехтіло світло. Сміючись, розмовляючи та наспівуючи уривки пісні, у льохи ввійшло чимало ельфів. Вони полишили веселий бенкет в одній із зал і хотіли вернутися туди якомога швидше.

– Де ж старий Галіон, дворецький? – спитався один. – Сьогодні ввечері я не бачив його за столами. А мав би тут бути – показати нам, що треба зробити.

– Я розсерджусь, якщо старе вайло спізниться, – озвався другий. – Не маю ніякого бажання нидіти тут, поки нагорі співають пісню!

– Ха-ха! – засміявся третій. – Спить старий негідник, поклавши голову на глек. Зробив невеличкий бенкет для самого себе й для свого приятеля наглядача.

– Трусни його! Розбуди! – нетерпляче закричала решта.

Галіонові аж ніяк не сподобалося, що його труснули й розбудили, і сердито йому стало, що з нього ще й сміються.

– Ви всі спізналися, – огризнувся він. – Я тут внизу жду не діждуся вас, а ви, хлопці, п'єте собі, гуляєте, забувши про свої доручення. Що ж тут дивного, коли я стомився чекати й заснув?

– Що ж тут дивного, – підхопили ельфи, – коли причина ось під рукою, налита в глек! Ну ж, дай нам скуштувати свого снодійного, а тоді вже й до роботи! Не буди того ключаря – по ньому видно, що хильнув свою частку.

Ельфи випили всі по одній і раптом страшенно звеселилися. Але не зовсім утратили тяму.

– Рятуй нас, Галіоне! – загукали декотрі. – Ти зарані почав бенкетувати, і в голові у тебе все переплуталось! Ти поставив тут кілька повних діжок замість порожніх, якщо взагалі вага щось важить!

– Працюйте, працюйте! – гарикнув дворецький. – Яку там вагу відчувають руки гулящого п'яниці! Ці бочки мають бути скинуті в річку і ніякі інші. Робіть, що кажу!

– Гаразд, гаразд, – відказали ельфи, котячи діжки до отвору. – Ти відповиси, якщо повні бочки королівського масла й вина будуть скинуті в річку, щоб озерами погуляли на дурняк!

Кіть-кіть-кіть-кіть!
Покотися, діжечко, самохіть!
Нумо, киньмо! Стук-грюк! Плюсь-плесь!
Падай, падай, діжечко, виплинь десь!

Отакої вони співали, коли перша діжка, а за нею друга, погуркуючи, покотилася до темного отвору, а тоді – штовх! – і полетіла в холодну воду, що хлюпотіла за кілька футів унизу. Котра діжка справді порожня, котра впакована дбайливо, з гномом усередині, – всі, одна по одній, летіли вниз, стикаючись і стукаючись, – гуп! – на ті, що скупчилися внизу, з виляском – у воду, вдаряючись об стіни тунелю, штовхаючись, тручись одна об одну, – і відпливали за течією, підскакуючи на хвилях.

І тут Більбо несподівано добачив слабке місце у своєму плані. Напевно, й ви помітили ту слабину ще раніше і посміювалися з гобіта; але я не думаю, щоб на його місці ви справувалися хоч наполовину так добре, як він. Звісно ж, він сам не сидів у діжечці, та, хоч би й заліз у яку, все одно нікому було його запакувати, закріпити накривку! Схоже було на

те, що цього разу Більбо таки напевне відстане від товаришів (майже всі вони уже попадали в темну діру), залишиться один-однісінький і муситиме вічним злодюжкою до смерті нікати в печерах ельфів. Адже, хай би навіть зараз-таки він зумів проскочити через горішні ворота, надто мало було надії, що він коли-небудь відшукає гномів. Більбо не знав, як суходолом пробратися до того місця, де збирають порожняк. Із жахом подумав, яка лиха доля спіткає гномів без нього, адже він не мав часу розповісти їм усе, про що дізнався та що хотів зробити, коли вони виберуться з лісу.

Поки всі ці думки переганяли одна одну в його голові, ельфи, розвеселившись вельми, завели нової пісні коло річкових воріт. Дехто вже й пішов до кодол, щоб підняти опускні грати біля шлюзу й випустити барила з діжками, коли весь порожняк опиниться внизу на воді.

Гей, пливіть на темній хвилі
В землі, що були вам милі!
Від печер, від зал глибоких,
Від північних гір високих,
Де безкрай млистіий ліс
У понурій пітьмі зріс!
Світ покиньте лісовий
І туди, де вітровій,
Повз шумкі очерети,
Повз осоки вам пливти,
Крізь тумани, що з боліт
Устають над білий світ!
Плиньте, плиньте за зірками,
Що гуляють небесами,
На світанку обкрутніться,
Через вир переметніться, –
Гей до півдня, гей до дня!
Гей до сонця навмання!
Знов назад, де пасовища,
Де пасуться табунища,
Де сади і де меди,
Визрівають де плоди
Під привітним сонцем дня, –
Гей на південь навмання!
Всі пливіть на темній хвилі
В землі, що були вам милі!

Ось уже й останнє, найостанніше барильце котиться до отвору! З відчаю, не знаючи, що зробити ще, сердешний малий Більбо вчепився в те барильце і разом з ним шугнув через край ями. Плюсь! – упав він у воду, в холоднющу темну воду, а барильце накрило його зверху.

Він виринув знову, здіймаючи бризки й чіпляючись за барильце, наче мокрий щур, але, хоч як силкувався, не міг осідлати свою посудину. Щоразу, тільки приміриться, а барильце перекоотиться і притопить. Було воно справді порожнє і пливло легко, як корок. Вуха гобітові були повні води, але він чув, як нагорі, в льоху, досі ще співали ельфи. Раптом із гуркотом упала ляда, і голоси стихли. Гобіт був у темному тунелі, в крижаній воді сам-один – адже як тут врахувати товаришів, що всі запаковані в діжки?

Дуже скоро в пітьмі попереду щось засіріло. Почувся скрип шлюзових воріт, – і гобіт побачив, що опинився посеред багатьох барилець і діжечок, які підскакували на хвилях, стукались одне об одне і всі разом тислися під склепіння, щоб вийти на відкритий простір.

Більбо крутився, як тільки міг, щоб його не затисло й не розтовкло на смерть; та нарешті ця товкуща юрба почала рідшати: одне по одному – гойда, гойда! – і геть, попід кам'яним склепінням. Коли і його барильце рушило, побачив, що нічого доброго не вийшло б, навіть коли б осідлав його, бо там, де був шлюз, між верхом барильця і склепінням, що несподівано знижувалось, не лишалося вільного проміжку й для гобіта.

Ось уже вони впливли під нависле гілля дерев, що росли по обох берегах. Гобітові хотілося знати, як почувуються гноми і чи багато води просочується в їхні діжки. Декотрі з посудин, які пропливали поруч, сиділи досить глибоко у воді, й Злоткінс угадував, що всередині там були гноми.

– Ох, сподіваюся, що я досить міцно закріпив накривки! – сказав він собі подумки, але скоро йому довелося так клопотатися собою, що не до гномів стало. Він якось примудрявся тримати голову над водою, але весь тремтів і думав, чи не помре від холоду раніше, ніж трапиться якась щаслива нагода, і чи довго зможе отак чіплятися за барильце, і чи не варто ризикнути – пуститись і спробувати допливти до берега?

Щаслива нагода не забарилась: в одному місці вир відніс кілька барил, і гобітове теж, близько до берега, де вони зачепилися на хвилину за корч. І тут, поки барильце було притиснуте до іншого, Більбо, скориставшись цим, видряпався на нього. Виліз, як мокрий шур, і розплатався на накривці, з усієї сили намагаючись зберігати рівновагу. Віяв холодний вітерець, але краще вже такий вітерець, ніж крижана вода, та ще аби не скотитися, коли барила рушать знову...

Ще за мить барила рушили від корча й, крутячись і вихиляючись, впливли на стромину. Гобітові побоювання підтвердилися: таки нелегко було втримувати рівновагу, але якось примудрявся, хоч почувався страшенно непевно. На своє щастя, Злоткінс був дуже легкий, а барильце було справжнім барилом, ще й до того трохи дірявим, отож набрало води і зробилося стійкішим. Та однаково все це було так, ніби намагаєшся без вуздечки й стремен покататись на круглобокому поні, якому так і кортить покачатися в траві.

Оце в такий спосіб гобіт нарешті приплив до місця, де стовбури дерев обабіч були тонші, а небо вгорі світліше. Темні води раптом розлилися вшир – тут потік впадав у Лісову річку, що бурхливо виривалася з великих королівських воріт. Невиразно мріло біде плесо, над яким уже не нависало гілля дерев; у пливкому дзеркалі вод танцювали ламані відображення хмар і зірок. Далі бистра течія Лісової річки підхопила флотилію барил і діжок і віднесла до північного берега, де вимила широку бухту. Мала бухта всіяний рінню бережок; угорі нависало урвище, а на східному краї заслоняв бухту невеликий скелястий мисок. Більша частина барил сіла на мілководді, але декілька пропливло далі, б'ючись об кам'яну пристань.

На березі місцеві ельфи вже виглядали порожняк. Жердинами вони швидко позганяли діжки й барила на мілке і, полічивши та зв'язавши канатами докупи, полишили так до ранку. Бідолашні гноми! Більбо нині був у кращому становищі. Він зліз зі свого барила й почалапав на сухе, а далі тихенько подався до якихось хатин, що видніли неподалік над річкою. Нині гобіт уже не роздумував, не вагався, коли можна було поцупити шматок зі столу, адже так довго змушений був це робити й надто добре знав, як то голодувати по-справжньому, а не вибирати знічев'я найсмачніші шматочки в багатій коморі. А ще він назорив за деревами вогнище і потяг туди – підсушити своє мокре дрантя, що холодно й неприємно липло до тіла.

Немає потреби довго розводитися про гобітові пригоди тієї ночі, бо ми вже наближаємось до кінця мандрівки гномів на схід, щоб перейти до останньої і найбільшої пригоди. Отож мусимо поспішати!

Ну, звичайно, з чарівним перстеником на пальці гобітові спочатку добре велося, але його зраджували мокрі сліди ніг і краплі, що скрапували з одягу, де б він не ступив чи присів; а ще розічхався і, де не пробував сховатися, його виказували жахливі вибухи тамованого чханя. Скоро в сільці над річкою зчинився добрячий переполох, але Більбо втік у ліс, несучи в руках хлібину, бурдючок вина й пиріг, і все те чуже, не своє. Решту ночі мусив просидіти мокрий як хлющ далеко від вогнища, але бурдючок був помічний, так що

він навіть подрімав трохи на сухому листі, хоч стояла осінь і повітря було прохолодне.

Прокинувся, чхнувши особливо гучно. Вже сірів ранок, і коло річки стояв веселий гармидер. Ельфи робили з діжок пліт, що його плотогони поведуть за течією до Озерного міста. Більбо чхнув знову. З одежі вже не крапотіло, але всього його морозило. Швидко, як тільки дозволяли заляклі ноги, він спустився до річки й саме вчасно, не помічений ніким у загальній метушні, прослизнув на діжковий пліт. На щастя, сонце ще не зійшло, й гобіт не мав тіні-зрадниці, та й чхання змилювалось – відпустило на якусь часину.

Ельфи на плоту щосили вперлися жердинами в дно, а ті, котрі стояли в мілкій воді, напружилися, щоб зіпхнути його на глибину. Зв'язані докупи діжки, барила скрипіли, терлись одне об одне.

– Та й важкий цей порожняк! – бурчав дехто. – Надто глибоко сидить у воді – декотрі діжки аж ніяк не порожні. Якби прибули за дня, можна було б розкрити й зазирнути всередину.

– Ніколи! – гукнув старший. – Відчалюйте!

Ось нарешті й відчалили, й попливли – спочатку поволі, аж поки проминули скелястий мисок, де стояли інші ельфи, щоб відштовхувати пліт; а далі, вийшовши на бистрину, – швидше, швидше за течією до озера.

Мандрівники втекли з королівської темниці й залишили позаду ліс, але чи живі були вони, чи мертві, про це дізнаємося згодом.

Розділ десятий ТЕПЛА ЗУСТРІЧ

Трохи пропливли, і почало пригрівати сонечко. Ще далі річка огинала крутий виступ, що виростав ліворуч. Попід ним, стрімким, неначе справжній бескид, річка була найглибша і текла найбистріше, з плюскотом і шумом. Раптом бескид зостався позаду. Береги пониждали. Дерев не стало. І враз гобітовим очам відкрилась небачена картина.

Земля довкола роздалася вшир, і скрізь були води річки, яка блукала, розлившись на сто кручених рукавів, чи стояла серед боліт озерцями, а ті озерця поцятковані острівцями... Але посередині все так само дужо плинула вперед бистринь. А ген далеко, вкутавши свою темну вершину в подерту хмару, бовваніла Самітна гора! Найближчих її сусідок на північному сході й рівнинних земель, що пролягли між нею і тими горами, не було видно. Самотою височіла вона, дивлячись через болота на Чорний ліс. Самітна гора! Більбо пройшов далеку дорогу, зазнав стільки пригод, щоб її побачити, й тепер, побачивши, аніскілочки її не вполював.

Прислухаючись до балачки, яку вели поміж себе плотогони, й складаючи докупи зронені ними крихти відомостей, гобіт швидко збагнув: йому страшенно поталанило, що побачив ту гору взагалі, хоча б із такої віддалі. Яке безпросвітне було його ув'язнення, яка незручна ця подорож по річці (що вже й казати про бідолашних гномів, котрі мандрували під ним!), а проте йому пощастило більше, ніж він досі думав. Балачка була все про торгівлю, що процвітала на водних шляхах, про дедалі жвавіший рух по Лісовій, оскільки дороги, котрі вели зі сходу через Чорний ліс, позаростали або занепали; ще розмовляли про суперечки між людьми озера та лісовими ельфами за те, хто має охороняти Лісову. Ці землі дуже змінилися з тих часів, коли гноми жили в Самітній горі, – часів, що пам'ятались як прадавня легенда. Зміни сталися і за недавні роки, ба навіть відколи Гандальф добув останні новини про ці краї. Від великих поведень і злив не раз виходили з берегів річки, що текли на схід; було й зо два землетруси, які дехто приписував драконові (згадуючи його найчастіше з прокльоном і значущим кивком у напрямку Самітної гори). Болота й трясовини росли, ширшали обабіч річки.

Стежки пощезли, а з ними й чимало верхівців та мандрівців, що пробували відшукати загублені тропи через багнища. Ельфійська дорога через ліс, якою, на Беорнову пораду, пішли гноми, приводила тепер до бездоріжжя на східному взліссі Чорного лісу, і там нею

майже ніхто не користувався. Тільки річка була досі безпечною дорогою від узлісся Чорного лісу на півночі до рівнин, над якими нависала Самітна гора, а річку охороняв король лісових ельфів.

Отже, як бачите, Більбо зрештою помандрував єдиною придатною дорогою. Можливо, гобітові, що тремтів на барилах, стало б трохи тепліше, затишні-ше, якби він знав, що звістка про це дійшла до чарівника й дуже його стривожила й що Гандальф уже закінчував інші свої справи (які лишаються за межами цієї оповіді), щоб швидше вирушити на розшуки Торінового товариства. Але Більбо того не знав.

Він тільки знав, що річка текла й текла, все вперед, вічно вперед, а так хотілося їсти, і препаскудна застуда загніздилася в носі, й зовсім не подобалося йому, як погрозливо супиться на нього, наближаючись, гора. Однак трохи далі річка повернула крутіше на південь, і гора відступила знову, а потім, десь надвечір, береги нарешті повищали, й річка, зібравши всі свої заблукані води в один глибокий, бистрий потік, швидко-швидко помчала далі.

Зайшло сонце, коли Лісова річка, ще раз повернувши на схід, увігналася в Довге озеро. Гирло було широке, обрамлене обабіч двома бескидами-ворітьми, під якими лежали купи жорстви. Довге озеро! Більбо навіть не уявляв, що якесь плесо, крім морського, може бути таке широке. Лівий і правий береги його ледь мріли, і таке воно було витягнуте в довжину, що північного кінця, який показував на Самітну гору, гобіт бачити не міг. Тільки з карти знав: десь у тому місці, над яким уже блищали зорі Вожа, річка Бистра, біжучи з Долу, впадала в озеро, наповнюючи, разом із Лісовою, глибокими водами те, що колись було великою кам'янистою долиною. Зібрані в озері води двох річок виливалися з південного його кінця високим водоспадом, поспішаючи далі в незнані землі. У вечоровій тиші чути було далекий рев водоспаду.

А поблизу, біля гирла Лісової річки, стояло дивне місто, про яке гобіт почув, підслухавши балачки ельфів у королівських льохах. Стояло воно не на березі, хоч там видніло кілька хатин та будівель, а просто посеред озера, тільки скелястий мис, утворюючи затишну бухту, захищав місто від крутняви річкової води. Великий дерев'яний міст вів од берега до гомінкого, теж дерев'яного міста, вибудованого на величезних палях – цілих стовбурах лісових дерев, – і це було місто не ельфів, а людей, що досі насмілювались жити тут, неподалік від драконової гори. Ці люди досі жили з торгівлі; товари пливли до них з півдня по великій річці, а тоді їх перевозили на возах, повз водоспад. У славі, давноминулі часи, коли трохи північніше від озерян процвітав Діл, вони були багаті й могутні, на водах тоді скрізь снували флотилії човнів, котрі – повні золота, котрі – воїнів у кольчугах, і велися тоді війни, вершилися подвиги, що нині стали просто сивою легендою. І досі, коли відплив оголяв смугу землі, попід берегом видніли гнілі палі – рештки міста, більшого за теперішнє.

Але люди з усього того мало що пам'ятали, хоч дехто ще співав старовинних пісень про гномівських королів Самітної гори, про Трора і Траїна з племені Дуріна, і про те, як прилетів дракон і як погинули володарі Долу. Дехто ще співав, що Трор і Траїн повернуться колись і золото потече ріками з воріт гори, й весь край задзвенить новими піснями й новим сміхом. Але ця мила легенда не дуже заважала їм займатися своїми буденними справами.

Як тільки з міста заглядали діжковий пліт, від паль відпливли човни й залунали голоси, вітаючи плотогонів. Потім кинуті мотузки, піднято весла, і скоро пліт витягли з течії Лісової річки й, повз високий скелястий мис, привели в невеличку бухту Озерного міста. Пришвартовано барила недалеко від входу з берега на великий міст. Незабаром прибудуть люди з півдня і заберуть деякі з барил, діжок із собою, а решту наповнять добром, що привезли до Озерного міста, щоб відправити їх назад – угору по Лісовій річці, до осель лісових ельфів. А тим часом ельфи-плотогони й люди-човнярі, полишивши барила на мілководді, подалися бенкетувати в Озерне місто.

Ото подивувалися б ті плотогони з човнярами, коли б побачили, що сталося біля берега після того, як вони пішли й запали сутінки! Спочатку Більбо розрізав мотузку, що обхоплювала одне барило, підштовхнув те барило до берега й відкрив накривку. З барила

почулося стогнання, а тоді виліз вельми жалюгідний гном. Мокра солома заплуталася йому в брудну бороду, весь він був такий побитий і закоцюблий, вим'ятий, у синцях, що ледве стояв на ногах. Заточуючись, прочалапав він по мілізні й, стогнучи, впав на берег. Вигляд він мав захарчований і дикий, мов пес, якого посадили в будку на ланцюг і тиждень не давали їсти. Це був Торін, але впізнати його можна було хіба за золотим ланцюжком і за синім кольором забрудненого й подертого нині каптура з довгою срібною китицею. Не скоро він спромігся навіть мовити гобітові чемне слово.

– Ну то як, живі ви чи мертві? – сердито запитав Більбо. Мабуть, гобіт забув, що мав принаймні на одну добру вечерю більше, ніж гноми, та й міг ворухити руками-ногами, не кажучи вже про розкіш дихати вільним повітрям. – Ви досі в тюрмі чи на волі? Якщо хочете дістати їжі та якщо хочете йти далі до кінця цієї дурної пригоди (зрештою, вона ваша, а не моя), то поляскайте себе по боках, розітріть собі ноги та допоможіть мені випустити всіх інших, поки можна!

Торін, звісно, не міг не погодитися з гобітом, тож, постогнавши ще трохи, підвівся на ноги і, як міг, став пособляти Злоткінсові. Тяжка й препогана то була робота: спотикаючись у холодній воді, вишукувати потрібні діжки. На вистукування і заклики подати голос змогло відгукнутися тільки шестеро. Більбо й Торін знімали накривку, а тоді попідруки виводили гнома на берег, де той сідав чи падав на землю, бурмочучи й стогнучи; бідолахи були такі змоклі, побиті й заляккі, що й невтямки їм було: це ж вони вже на волі! Що й казати вже про те, щоб подякувати, як годиться...

Балін і Двалін натерпілися чи не найбільше, тож безглуздо було просити їх іти помагати. Біфур з Бофуром не так позабивались і намокли, але полягали й відмовилися робити хоч що-небудь. Зате Філі й Кілі, що були молодші (як на гномів) і запаковані краще – більше соломи та в невеликі діжечки, – повилазили нівроку, бадьорі собі, потираючи десь якесь забите місце й розминаючись на ходу.

– Довіку не чути б мені більше, як пахнуть яблука! – заявив Філі. – Моя діжечка була повна того запаху. Всю дорогу чути запах яблук, коли не можеш поворухнутися, заляк від холоду й тебе нудить від голоду, – це ж так і до божевілля недалеко! Тепер я їв би все на світі – але жодного яблука не з'їв би!

Філі й Кілі залюбки взялися допомагати, і з їхньою поміччю Більбо й Торін розшукали нарешті й повитягали з діжок решту товариства. Бідолашний старий Бомбур чи то спав, чи був без тями; Дорі, Норі, Орі, Оїн і Глоїн накрвталися води і здавалися напівживими. Всіх їх, таких безпомічних, довелося переносити по одному й класти на березі.

– Ну, от ми й прибули! – сказав Торін. – І я гадаю, ми повинні дякувати нашим зорям і панові Злоткінсу. Я певен, він має право сподіватися від нас дяки, хоча добре було б, якби він улаштував нам вигіднішу мандрівку. І все одно – ми ще раз у боргу перед вами й до ваших послуг, пане Злоткінс. Безперечно, ми відчули б належну вдячність, коли б наїлися та підлікувались. А тим часом – що далі?

– Я пропоную Озерне місто, – сказав Більбо. – А що ж іще?

Звичайно, більш нічого було запропонувати; отож, покинувши решту, Торін, Філі, Кілі й гобіт подалися берегом до великого моста. Біля входу на міст була сторожа, але стерегла вона не дуже дбало, бо давно вже ніхто не загрожував місту. Коли не рахувати поодиноких сварок за річкове мито, озеряни були в дружбі з лісовими ельфами. Всяка інша людність жила далеко звідсіля, і дехто з міської молоді відверто сумнівався, чи є якийсь там дракон у Самітній горі, й сміявся з дідусів та бабусь, котрі запевняли, що в свої молоді літа бачили Смауга в небі. Не диво, що сторожа пила й реготала біля вогнища у своїй сторожці та й не чула ні як розкривали діжки, випускаючи гномів, ні як підійшли четверо розвідників. Як же вони були вражені, коли на порозі став Торін Дубоцит!

– Хто ви такі й чого вам треба? – закричали вони, скочивши на ноги й шукаючи свою зброю.

– Я – Торін, син Траїна, сина Трора, короля Самітної гори! – голосно проказав гном, і вигляд у нього був справді по-королівському владний, попри подертий одяг і брудний

каптур. Золото блищало в нього на шиї, золотом він був підперезаний, пронизливо дивилися його чорні, глибокі очі. – Я повернувся. Я хочу бачити голову вашого міста!

Зчинилося неймовірне сум'яття. Простодушніші повибігали надвір, так ніби сподівалися, що гора зазолотіє серед ночі і враз жовтими стануть води озера. Начальник сторожі виступив наперед.

– А це хто? – запитав він, показуючи на Філі, Кілі та Більбо.

– Сини дочки мого батька, – відповів Торін, – Філі й Кілі з племені Дуріна, і пан Злоткінс, що мандрує з нами із західних країв.

– Якщо ви прийшли з миром, складіть свою зброю! – звелів начальник сторожі.

– У нас немає зброї,- заявив Торін, і це була правда: лісові ельфи відібрали в гномів їхні ножі, а з ними й славетного меча Оркріста. Гобітів короткий меч був, як завжди, схований при тілі, але Більбо змовчав про це. – Як сказано в давньому пророцтві, ми повертаємося додому, і зброя нам не потрібна. Та й не стали б ми битися з таким великим загоном. Відведіть нас до вашого голови!

– Він на бенкеті,- сказав начальник.

– Тим більше причин, щоб повести нас до нього, – втрутився Філі, якому набридли ці урочисті перемовини. – Ми зморені, ми помираємо з голоду після далекої дороги, і позаду лишилися наші хворі товариші. Краще поспішіть, і досить слів, а то глядіть, вам ще перепаде від вашого голови.

– То йдіть за мною, – звелів начальник сторожі. Шестеро воїнів стало обабіч, і в такому супроводі гноми з гобітом пішли за начальником через міст, далі крізь ворота й до ринку. То був ринок не ринок, а широке коло води, облямоване високими палями, на яких побудовано найбільші в місті будинки, та довгими дерев'яними пристанями з численними східцями та драбинами, що вели до поверхні води. В одній з великих зал горіло багато світла, звідти долинав гомін голосів. Ось вони пройшли в двері й стали, засліплено кліпаючи на довгі столи, за якими сиділи люди.

– Я – Торін, син Траїна, сина Трора, короля Самітної гори! Я повернувся! – крикнув ватажок гномів з порога, перш ніж устиг щось сказати начальник сторожі.

Всі скочили на ноги. Міський голова теж підвівся зі свого великого крісла. Але найдужче були вражені ельфи-плотогони, що сиділи в нижньому кінці зали. Протиснувшись до столу голови, ельфи закричали:

– Це збігли в'язні нашого короля! Приблудні гноми, що не могли нічого до пуття розповісти про себе! Тинялися по лісі, докучаючи нашому людові!

– Це правда? – запитав голова. Щиро кажучи, йому більше вірилося в слова ельфів, ніж у повернення короля Самітної гори, якщо взагалі коли-небудь існував такий на світі.

– Правда те, що ми подорожували до нашого рідного краю, а король ельфів підступно напав на нас у дорозі й кинув безпричинно до в'язниці,- відказав Торін. – Але ні замки, ні ґрати не втримають того, хто повертається, як сказано в давньому пророцтві. І місто це не належить до королівства лісових ельфів. Я промовляю до голови міста озерних людей, а не до плотогонів лісового короля.

Голова Озерного міста вагався, переводячи погляд із гномів на ельфів, з ельфів – на гномів. Сила короля ельфів у цих краях була дуже велика, і голова не хотів ворожнечі з ним. Байдуже йому було до всіх давніх пісень – він тільки й сушив мозок, що торгівлею та митом, вантажами й золотом, чому й завдячував своє високе становище. Решта людей, одначе, була іншої про це думки, й скоро все вирішилося без нього. Звістка про повернення короля Самітної гори, мов пожежа, поширилася від дверей зали по всьому місту. Всі щось кричали в залі й надворі. На пристанях уже вирували юрби. Дехто вже співав уривки з давньої пісні про повернення короля Самітної гори. Те, що повернувся Трорів онук, а не сам Трор, зовсім нікого не бентежило. Інші підхопили мотив, і ось понад озером полилася голосна пісня.

Король гори Самітної,
Різьбленого каміння,

Володар річки срібної –
Поверне володіння.
Одягне він корону,
На арфі ще й заграє,
І пісня злотодзвонна
Прадавня залунає.
Ліси зростуть шумливі,
Трава зазеленіє,
Впадуть коштовні зливи,
Ріка зазолотіє.
Струмки усі звеселяться,
І заблищать озерця...
Як той король повернеться –
Все лихо западеться!

Отак вони співали чи десь майже так, тільки пісні тій кінця не було, а ще ж стільки галасу, крику з музикою арф і скрипок упереміш! Найстаріші озеряни й ті не пригадували на своєму віку такого заворушення. Навіть ельфи-плотогони зчудувалися і налякалися. Звісно ж, вони не знали, яким чином утекли Торін із товаришами, й почали подумувати, чи не припустився їхній король великої помилки. Що ж до міського голови, то йому не лишалось нічого іншого, як скоритися загальному піднесенню, на час принаймні, й прикинутися, ніби він вірить, що Торін справді є той, ким себе називає. Тож він поступився ватажкові гномів своїм великим кріслом, посадивши Філі й Кілі обабіч нього на почесних місцях. Навіть гобітові дали місце за високим столом, і ніхто в сум'ятті не зажадав пояснення, до чого тут цей малюнок, хоча в жодній пісні не було бодай найтьмянішого натяку на нього.

Незабаром юрби, сповнені дивовижного захвату, на руках унесли в місто решту гномів, їх навперебій запрошували в гості, і лікували, й годували, й пестили так, що як тут було не радіти, не втішатися. Торінові з товариством надали великий будинок, а ще – човни з веслярами в їхнє розпорядження, і юрби сиділи на призьбі, у дворі, співаючи пісень цілоденне та вітаючи радісними вигуками кожного гнома, що виткне з дверей носа.

Деякі пісні були давні, та лунали й зовсім нові, в яких упевнено говорилося про наглу смерть дракона й про те, як по річці до Озерного міста скоро попливуть човни з дорогими дарунками. Нові пісні склалися з відома й великого призову міського голови і гномів не дуже тішили, але тим часом прибульцям добре годили, й вони швидко гладшали, вбивалися в силу. За тиждень їхні синці де й поділися; гноми тепер були вбрані в гарний одяг, причому кожен – у свої кольори; бороди – розчесані й підстрижені, гордовита хода. Торін походжав такий пишний, наче вже відвоював своє королівство, а Смауга посік на дрібненькі шматочки.

Добрі почуття гномів до малого гобіта, як і пообіцяв ватажок, що не день ще добрішали. Ніхто більше не стогнав, не бурчав, не нарікав. Гноми пили за його здоров'я, ляскали його по спині і як тільки з ним не носилися, та гобітові те все було байдуже, бо почувався він не дуже бадьоро. Більбо не забув погрозливого вигляду Самітної гори, і думка про дракона не йшла йому з голови, а ще ж доткав жахливий нежить. Три дні він чхав, і кашляв, і не виходив з дому, і навіть опісля його промови на бенкетах зводилися до «Днуже днякую!»

Тим часом ельфи-плотогони, пливучи вгору по Лісовій, добулися додому, заставши велику тривогу в королівському палаці. Я так і не чув, чи покарано, а коли покарано, то як, – головного наглядача й дворецького. Звісна річ, скільки гноми перебували в Озерному, вони анічирк про ключі та діжки, а Більбо остерігався робитися невидимим. А проте я вважаю, що там здогадувались куди більше, ніж нам відомо, хоч, безперечно, Злоткінс лишився для ельфів невеличкою таємницею. Так чи так, а король ельфів тепер знав чи гадав, що знає, про мету гномів, і він сказав сам собі:

– Та гаразд! Побачимо ще! Ніякий скарб не перенесеться через Чорний ліс так, щоб я не

втрутився і не сказав свого слова у цьому ділі. Але думаю, що всіх їх спіткає лиха доля. То так їм і треба!

Принаймні він не вірив, щоб гноми стали на прю з таким драконом, як Смауг, і вбили його, і вельми підозрював викрадацькі заміри чи щось таке, з чого видно, що король був мудрий ельф, і мудріший за озерян, хоч і не всі його здогади були слухні, як ми побачимо наприкінці. Він вислав своїх шпигів до берегів озера й до Самітної гори – так далеко на північ від озера, як тільки ті посміють підступити, – й став чекати.

Під кінець другого тижня Торін почав думати про похід до гори. Поки тривало в місті радісне піднесення, саме була нагода випросити допомогу. Не можна було відкладати цю справу, аж поки люди охолонуть, розчаруються. Тож ватажок гномів повів мову перед головою та його радниками, заявивши, що незабаром він із товариством мусить вирушити до Самітної гори.

Отоді вперше за весь цей час голова подивувався і навіть трохи злякався, подумавши: може, й справді Торін – нащадок давніх королів? Він і гадки не припускав, що гноми зважаться наблизитися до Смауга; мав їх за ошуканців, яких рано чи пізно з ганьбою виженуть з міста. Голова помилявся. Торін, звичайно, був справжнісіньким онуком колишнього короля гори, й неможливо ніколи передбачити, що вчинить гном, аби помститися чи повернути своє добро.

Але голові зовсім не шкода було відпускати гномів. Утримувати їх було недешево, та й з прибуттям їхнім настало ніби довге свято, всяке діло зупинилося.

«Нехай підуть, потурбують Смауга та й побачать, як він їх привітає!»- подумав він.

– Авжеж, о Торіне, сину Траїна, сина Трора! – сказав він у голос. – Ви повинні заявити про право на свій спадок. Настала та година, про яку сказано в пророцтві. Ми надамо вам усю допомогу, яку тільки можемо надати, і ми віримо, що ви віддячите нам, коли відвоюєте своє королівство.

Тож одного дня, хоч стояла вже пізня осінь, віяли холодні вітри й додола сипалося листя, від Озерного міста відпливли три великі човни з веслярами, гномами, паном Злоткінсом і чималими припасами харчів. Водночас кружними стежками погоничі повели коней та поні до того місця, де гноми повинні були висадитися на берег річки Бистої. Голова і його радники попрощалися з гномами з великих сходів, що збігали від ратуші до води. Люди співали на пристанях і з розчинених вікон. Білі весла вдарили по воді, й мандрівники попливли до північного краю озера. Попереду лежав останній відтинок їхньої довгої подорожі. Більбо серед них був єдиний, хто почувався глибоко нещасним.

Розділ одинадцятий НА ПОРОЗІ

За два дні припливли до північного краю Довгого озера й увійшли в річку Бистру. Всі дивилися на Самітну гору, що здіймалася перед ними, – висока, похмура. Долаючи дужу течію, просувалися повільно. Третього дня надвечір, пропливши кілька миль угору по річці, висадилися на західному березі. Тут надійшли й коні, нав'ючені харчами та всякою необхідною всячиною, і поні, подаровані гномам для їхнього користування. Мандрівники повантажили, що могли, на тих поні, а решту склали на купу, нап'явши над тим складовиськом намет. Але ніхто з озерян не хотів навіть ту ніч перебути з ними так близько від Самітної гори.

– Ні – поки не стануть правдою слова наших пісень! – заявили люди.

В цьому дикому краї легше вірилося в дракона, аніж у Торіна. Та й стерегти гномівські припаси не було потреби, така пустельна, безживна лежала довкола земля. Тож провідники й покинули гномів: хто швидко відплив униз по річці, хто кінно подався стежками до берегів озера, дарма що вже поночіло.

Перебувши холодно, незатишну ніч, гноми підупали духом. Зрання вирушили знову. Балін і гобіт їхали позаду, кожен ведучи поруч конячку з важкою поклажею; решта трохи

попереду вишукувала забарну дорогу, бо стежок тут не було. Прямували на північний захід, ледь навкоси від річки Бистої, все наближаючись і наближаючись до великої, висунутої на південь, мандрівникам назустріч, відноги Самітної гори.

Це було стомливе, скрадливе, потайне подорожування. Ніхто не сміявся, не співав, не грав на арфі; тяжка похмурість витіснила гордощі й надії, що зродилися в їхніх серцях від озерянських пісень. Гноми знали, що наближаються до кінця своєї мандрівки й що той кінець може бути жахливий. Земля довкола них робилася дедалі оголеніша й непривітніша, хоч колись, як казав Торін, тут було гарно й зелено. Трави майже не було, а скоро перестали траплятися і кущі й дерева – тільки обгорілі, потрошені пеньки свідчили, що колись тут був ліс. Гноми підійшли до Драконової пустки. Рік наближався до свого кінця.

А проте вони досягли околиць гори, не здибавши ніякої небезпеки чи інших признаков дракона, крім пустки, яку той зробив довкола свого лігвиська. Темна, мовчазна гора ніби насувалася, височіючи над прибульцями. Стали табором – першим табором – на західному схилі великої південної відноги, що кінчалася скелею, званою Круків бескид. На Круковому бескиді колись був сторожовий пост, але видертися туди гноми не посміли – надто відкрите було те місце.

Перш ніж вирушити до західних відног гори на пошуки таємних дверей – єдиної їхньої надії, – Торін вислав розвідку на південь, до передньої брами. Для цієї мети він вибрав Баліна, Філі, Кілі та Більбо. Попід сірими, мовчазними скелями розвідники подалися до підніжжя Крукового бескиду. Там річка, обхопивши великою петлею долину, де колись стояло місто Діл, повертала геть від гори і швидко, з клетотом бігла просто до озера. Берег над потоком був голий, кам'янистий, високий і крутий, і, глянувши звідти понад вузькою смужкою води, четверо побачили в широкій долині, охопленій відногами гори, сиві руїни давніх будинків, веж і мурів.

– Ото все, що зосталося від Долу, – сказав Балін. – На схилах гори зеленів ліс, а вся затишна долина була багата й мила оку в дні, коли в тім місті дзвонили дзвони.

Сумне й похмуре було гномове обличчя, коли він проказував ці слова, – Балін був серед Торінового товариства того дня, коли прилетів дракон.

Йти понад річкою до самої брами розвідники побоялися; тільки пройшли трохи, обігнувши кінець південної відноги, а тоді, залігши за великим каменем, виглянули й побачили темний печерний отвір у великій крутій стіні поміж двох відног гори. З того отвору виривалися води річки Бистої і звідти ж виходила пара й курів чорний дим. Ніякого руху не було в тій пустці, тільки здіймалися випари та вода бігла, та ще то тут, то там пролітала чорна, зловісна ворона. В моторошній тиші лише шуміла кам'яниста річка й час від часу чулося хрипке каркання. Балін здригнувся.

– Вертаймося! – сказав він. – Нічого путнього ми тут не зробимо. І не подобаються мені ці чорні птахи – вони скидаються на шпигів лихої сили.

– Виходить, що дракон досі живий, що він заліг десь у залах всередині гори, – таке мені підказує отой дим, – зауважив гобіт.

– Дим – це ще не доказ, – заперечив Балін, – хоча я не сумніваюся: твої слова слухні. Але вже міг минути якийсь час, відколи дракон десь подався, а може, він лежить десь на схилі й пильнує, і все одно пара з димом будуть виходити з брами – адже всі зали всередині, мабуть, прокурилися гнилим його смородом.

З отакими похмурими думками, невідступно супроводжувані воронням, що каркало вгорі над ними, четверо стомлених розвідників побрели назад до табору. Ще в червні вони гостювали в гожому домі Елронда, нині осінь хилилася помалу до зими, а їм здавалося, що ті милі дні промайнули багато років тому. Тепер вони були на самоті з повною небезпек пусткою – без ніяких надій, без нічиєї допомоги. Мандрівники дійшли до кінця своєї подорожі, але начебто й на оскілочки не стали ближче до мети. Бадьорості й певності в кожному з них лишилося небагато.

Але дивна річ – Злоткінс мав нині більше бойового духу, ніж гноми! Він часто просив у Торіна його карту й дивився на неї, міркуючи над рунами та значенням місячних літер, які

прочитав Елронд. Саме він поквапив гномів розпочати небезпечні пошуки таємних дверей на західному схилі. Тож вони перевезли свій табір у продовгасту долину, вужчу за великий діл з південного боку, де з брами витікала річка, і захищену нижчими відногами гори. Ці дві західні відноги тяглися на захід від основного громадища – два довгі, круті обабіч кряжі, що поступово знижувалися до рівнини. З цього, західного, боку менше було ознак драконового плондрування і росла сяка-така травичка для їхніх коненят. День у день гноми виходили зі свого західного табору, затіненого з ранку й аж за полудень, коли сонце починало скочуватися до лісу, – і, розбившись по троє, вишукували стежку нагору. Якщо карта не обманювала, то десь високо на крутосхилі, над початком долини мали бути таємні двері. День у день верталися вони в табір, нічого не знайшовши.

Та нарешті, цілком несподівано, знайшли те, що шукали. Філі, Кілі й гобіт якимось опівдні поверталися назад до табору, пробираючись поміж безладно розкиданих брил у південному кінці долини. Обходячи величезний камінь, що стримів самотою, мов стовп, Більбо натрапив на якісь наче грубі східці, що вели нагору. Схвильовані, подалися троє по тих східцях, які перейшли в ледь помітну, вузьку стежку. Стежка то губилася, то знову знаходилася, аж поки привела на вершину південної відноги й потім, нарешті, до ще вужчого виступу, що повертав на північ, уперек схилу гори. Глянувши вниз, шукачі побачили, що стоять на самому бескиді, який нависав над початком долини; внизу, під їхніми ногами, виднів табір. Мовчки, тиснучись до кам'яної стіни по праву руч, вони одне за одним пішли виступом, поки дійшли до невеликої заглибини – затишної, порослої травою, з крутими стінами. Помітити цю заглибину неможливо було ні з долини – нависало урвище – ні здаля, адже вона була така маленька, що здавалася просто темною розколиною. Заглибина не була печерою – вгорі видніло небо, але стіна, якою вона кінчалася, була внизу гладенька і прямовисна, мов її виклав муляр, тільки тут ні шва тобі, ні щілинка. Не розгледіти було також ні одвірка, ні порога, ні засува чи замкової шпарини, але гноми з гобітом не сумнівалися, що знайшли-таки двері.

Вони їх і штовхали, і пхали, й били; благали зрушитись, промовляли уривки відчиняльних заклинань, але все лишалося нерухоме. Зрештою, натомившись, посідали відпочити на траві, а тоді, вже надвечір, розпочали свій довгий спуск у долину.

Того вечора всі в таборі були схвильовані. Вранці приготувалися до ще одного сходження. Тільки Бофур з Бомбуром zostалися стерегти поні й привезені від річки припаси. Решта пішла спочатку долиною, а тоді вгору по знайденій стежці й так до того вузького виступу. Тут вони не могли пронести ні клунків, ні пакунків, такий вузький був прохід і така запаморочлива прірва зяяла ліворуч – сто п'ятдесят футів завглибшки, ще й гостре скелля внизу. Та кожен з них обв'язався попідруч мотузкою, тож нарешті вони дісталися щасливо до тієї невеликої, порослої травою заглибини.

Тут поставили свій третій табір. Усе необхідне підняли знизу на мотузках. Тим самим способом час від часу спускали вниз когось із жвавіших гномів, – як-от Кілі – обмінятися новинами чи посторожувати. Тоді підіймали до горішнього табору Бофура. Бомбур не хотів нагору – ні по стежці, ні на мотузках.

– Для таких піднебесних прогулянок я затовстий, – відмовлявся він. – Мені в голові запаморочиться, та ще на бороду наступлю, і тоді знов стане вас тринадцятеро. А мотузки з вузликами затонкі для моєї ваги.

На щастя, в цьому він помилявся, як ви побачите згодом.

Тим часом дехто пішов обстежувати виступ далі, за заглибину, і там починалася стежка, що вела вище й вище – чи не до самої вершини; але ніхто не зважився підійматися дуже високо, та й не було в тому особливої потреби. Там, на великій висоті, панувала тиша – її не порушував ніякий птах, ніякий звук, тільки вітер свистів у щілинах. Гноми розмовляли тихо, не гукали й не співали, бо в кожному камені таїлася небезпека. Ті, що морочилися з секретом дверей, теж нічого не добилися. Надто були вони нетерплячі, щоб пам'ятати про якісь там руни та місячні літери; без перепочинку дошукувалися: де ж саме на гладенькій кам'яній поверхні сховані ті двері? З Озерного міста гноми привезли кайла та всілякі

зряддя й спочатку випробували їх. Але від ударів об кам'яну стіну дерев'яні ручки розліталися на скіпки, раничи гномам долоні, а сталеві гостряки відламувались або розплющувалися, мов свинцеві. Гноми навч переконалися: гірничими способами нічого не вдієш супроти чарів, якими замкнено двері, та й страшно їм стало гомінкою луни.

Гобітові сидіння на порозі видалося невеселим і стомливим. Ніякого порога, звісно ж, насправді не було, але вжарт гноми прозвали порогом зарослу травною латку між стіною і входом до заглибини, – згадуючи Злоткінсові слова на такій давній-давній вечірці в гобітівській норі, коли той сказав, що вони можуть посидіти на порозі, поки щось придумують. Отож вони сиділи й думали, а то знічев'я нишпорили довкола і ставали дедалі похмуріші й похмуріші. Коли знайшлася стежка, гноми трохи збадьорились, але нині знов занепали духом, і все ж вони не хотіли покинути гору й піти геть. З Більбо теж пуття було не більше, ніж із гномів. Він нічого не робив і не хотів робити; тільки сидів, спиною притулившись до гладенької стіни, й дивився ген на захід через вхідний отвір – понад бескидом, понад широкими просторами – на темну стіну Чорного лісу й далі, за ліс, де іноді йому нібито щастило розгледіти на обрії далекі гори. Коли гноми питали його, що він робить, Більбо відповідав:

– Ви ж сказали, що моя робота буде сидіти на порозі й думати, не кажучи вже про те, щоб лізти всередину, отож я сиджу та й думаю.

Але мені здається, що гобіт не дуже думав про роботу, а все про те, що ховала голуба далина: про тихий західний край і Гору, і про свою гобітівську нору під Горою.

Посеред трав'яної латки лежав великий сірий камінь, і Злоткінс невесело дивився на нього або стежив за чималими слимаками. Мабуть, слимакам була до вподоби ця невелика затишна місцинка, захищена холодними кам'яними стінами, адже багатенько їх, розкішних, слизьких, повзало по каменю, залишаючи липкий слід.

– Завтра починається останній тиждень осені, – мовив одного дня Торін.

– А за осінню прийде зима, – докинув Біфур.

– А за зимою – і наступний рік, – підхопив Двалін, – і наші бороди виростуть такі довгі, що через урвище дістануть до дна долини, поки тут щось зміниться. Що робить для нас наш Викрадач? Із невидимим перснем, та ставши досі чудовим майстром своєї справи, він міг би, – так я починаю думати, – пройти в передню браму й вивідати дещо!

Більбо це почув – гноми розмовляли на камінні якраз у нього над головою – і подумав: «Леле! Оце до таких дійшли вони думок? І щоразу я, бідолашний, мушу виручати їх із чергової халепи – принаймні, відколи нас покинув чарівник. Що ж мені робити? Мав би я здогадатися ще спочатку, що наприкінці зі мною може скоїтися жахливе. Я навряд чи спроможуся ще раз глянути на нещасний Діл, а що вже та димуча брама!..»

Він був такий пригнічений, що майже не спав ніч. Наступного дня гноми розбрелися хто куди: ті прогулювали коненят, а ті никали по схилі гори. Більбо до самого вечора понуро сидів у порослій травною заглибинці й розглядав сірий камінь або через вузький отвір дивився на захід. Дивне почуття не полишало його: от ніби він на щось чекає.

«Може, сьогодні раптом повернеться чарівник?» – подумалось.

Підводячи голову, бачив смужку далекого лісу. Ось сонце повернуло на захід, і та смужка позолотіла – чи не останні бліді листочки запалали під сонячним промінням? Ось жовтогаряча куля денного світила опустилася до рівня його очей. Більбо підійшов до отвору і побачив над небокраєм блідий, невиразний серпчок молодика.

Тієї самої миті позаду щось різко луснуло. На сірому камені посеред трави сидів незвичайно великий дрізд, ледь не такий чорний, як вугілля, із темними цяточками на блідо-жовтих грудях. Лусь! Дрізд ухопив дзьобом слимака і лускав ним об камінь. Лусь! Лусь!

І враз Більбо зрозумів. Забувши про всяку небезпеку, він вискочив на виступ і загукав, замахав руками до гномів. Хто був найближче, поспішив, перечіпаючись через каміння, чи по виступу – якомога швидше, бочком; решта внизу вимагала, щоб їх підняли на мотузках (звісно, крім Бомбура – гладкий гном спав).

Більбо швидко пояснив. Тоді всі позамовкали: гобіт закляк біля сірого каменя, а гноми з розмаяними бородами нетерпляче спостерігали. Сонце опускалося нижче й нижче, і надії гномів згасали. Ось воно опустилося в пояс побагрянлої хмари і щезло. Гноми застогнали з досади, але Більбо й не зворухнувся. Тоненький місяць теж хилився все нижче до небокраю. Настав вечір. І тоді раптом, коли вони майже втратили всяку надію, червоний промінь, мов палець, пробився у просвіт хмари. Розжевлене світло пройшло просто в отвір заглибини і впало на гладеньку стіну. Старий дрізд, що уважно дивився намистинками очей, примостившись високо вгорі й схиливши голову набік, несподівано зайшовся треллю. Щось гучно тріснуло. Від стіни відкололася кам'яна плитка і впала. На висоті трьох футів від землі з'явилася шпарина. Прожогом, боячись пропустити нагоду, гноми кинулися до стіни й натисли – та марно.

– Ключ! Ключ! – вигукнув Більбо. – Де Торін? Підбіг Торін.

– Ключ! – крикнув Більбо. – Той ключ, що його дано разом з картою! Випробуйте його зараз, поки ще є час!

Торін підійшов і зняв із шиї ланцюжок з ключем. Устромив ключ у шпарину. Він повернувся! Клац! Промінь погас, сонце зайшло, місяць сховався, і по небі розлився вечір.

Тоді всі разом натисли на стіну, й поволі частина її піддалася. Проступили, розширюючись, довгі прямі щілини. Окреслилися двері п'ять футів заввишки і три завширшки й повільно, безгучно розчинилися досередини. Здалося, ніби темрява, як пара, заклубочилася з тієї дірки в схилі гори; чорна темрява, у якій нічого не розгледити, глибочіла перед їхніми очима; зйлива пашека, що вела вниз, у надра.

Розділ дванадцятий РОЗМОВА З ДРАКОНОМ

Довго стояли гноми перед дверима в п'яті й сперечалися, поки нарешті заговорив Торін:

– Тепер настала пора нашому шанованому панові Злоткінсу, який показав себе добрим товаришем у нашій довгій дорозі, а також гобітом, сповненим відваги й винахідливості, набагато більших за його зріст, і, коли можна так сказати, наділеним удачею понад звичайну міру, – тепер настала пора йому виконати роботу, задля якої і взято його в Компанію. Настала йому пора заробити свою винагороду!

Ви вже знаєте, як промовляв Торін в урочистих випадках, тож я не наводитиму решти його промови, хоча він розводився ще довгенько. Випадок таки справді був урочистий, але гобітові урвався терпець. Він уже досить добре знав Торіна і зразу втямив, куди той гне.

– Якщо ви хочете сказати, що гадаєте, нібито це моя робота – першому піти в таємний прохід, о Торіне Дубоците, Траїнів сину, – сердито відповів Більбо, – то скажіть так зразу і квит! Бо я можу й відмовитись. Я вже визволив вас із двох халеп, що ніяк не обумовлено в первісній угоді, й тому, гадаю, вже заслужив на якусь винагороду. Але третій раз вирішальний, як любив казати мій батечко, і я думаю, що все ж таки не відмовлюсь. Може, я став набагато більше покладатися на свій талан, ніж покладався колись, – він мав на увазі не таку й давню весну, коли покинув свою домівку, хоча здавалося, відтоді минули сторіччя, – але так чи так, а я, мабуть, піду й погляну зразу, щоб не важитися довго. Ну, а хто піде зі мною?

Гобіт не сподівався почути хор добровольців, тож і не розчарувався. Філі й Кілі ніяково переглянулись, ступаючи з ноги на ногу, а решта й знаку не показала, ніби пропонує поміч. Тільки Балін, незмінний чатовий гномів, з любові до гобіта заявив, що зайде принаймні всередину і, може, ще трішки пройде, щоб, коли буде треба, гукнути на поміч.

Ось що можна сказати про гномів. Вони й справді збиралися добре заплатити гобітові за його послуги. Взявши його з собою для паскудної роботи, не заперечували, щоб він ту роботу виконав, коли вже зголосився на неї. Але вони все зробили б, аби виручити Більбо з біди, якби він у неї втрапив, – адже так вони вчинили у випадку з тролями, на самому

початку всіх своїх пригод, коли ще й не було в них за що особливо йому дякувати. Оце так: гноми – ніякі не герої, а ошадливе, розважливе плем'я, що дуже високо цінує гроші. Бувають поміж них шельмовиті, зрадливі й вельми лихі, та бувають і досить порядні гноми, як-от "Торін і Компанія», – коли ви не сподіваєтеся від них забагато.

Позад нього на блідому небі, облямованому чорним, проступали зорі, коли Більбо увійшов у зачаровані двері й покрадьки рушив у глиб гори.

Йти було набагато легше, ніж він сподівався. Це був не гоблінський тунель і не груба печера лісових ельфів, а хід, зроблений руками гномів, ще коли вони були на вершині свого багатства і мистецтва: прямий, мов лінійка, з гладенькою долівкою і стінами, він помалу й рівно знижувався, ведучи до якогось віддаленого кінця – туди, вниз, у птьму.

За якусь хвилинку Балін сказав Злоткінсові: «Щасти ж тобі!»- й став у такому місці, звідки міг ще бачити невиразні обриси дверей і чути, завдяки дивній тунельній луні, шепотіння товаришів, що стояли при вході. Тоді гобіт надягнув перстеника на палець і, застережений гучною луною, що слід іти з надгобітівською обережністю, щоб не було й шереху, – пішов, безшелесно скрадаючись дедалі глибше й глибше. Від страху тремтів, але уста були міцно стулені, обличчя рішуче й суворе. Це вже був зовсім не той гобіт, що давно колись вихопився в мандри з Золотого кутка без носовичка в кишені. Ціла вічність минула відтоді, як він востаннє користувався носовичком. Більбо трохи висунув свого кинджала з піхов, затяг тугіше пояс і пішов далі.

«Оце вже ти, Більбо Злоткінсе, і вліз по самі вуха! – подумки сказав він сам собі. – А перший крок ти зробив ще на тій вечірці, й тепер мусиш якось вибратися з халеви, мусиш заплатити за той крок! Леле, який же я дурень – і був, і є! – промовила та його частина, де туківського було найменше. – Зовсім ні до чого мені драконові скарби, і хай би вся та купа лежала тут довіку, аби тільки я оце прокинувся і побачив, що я не в цьому триклятому тунелі, а вдома, у своєму передпокої!»

Звісно ж, він не прокинувся, а йшов і йшов, поки позаду не розтала й остання признака дверей. Він був сам, сам-самісінький. Незабаром йому здалося, нібито в тунелі потепліло.

«Чи то мені ввижається, чи й справді жевріє світло, ніби наближається до мене там, попереду?» – подумав він.

То й справді жевріло світло. Він ішов, а воно все наростало, поки Більбо перестав сумніватись. Червоне світло – і воно робилося все червонішим. А ще в тунелі стало просто парко. Пасма пари здіймалися вгору, пропливаючи повз гобіта, й він почав пітніти. Та й у вуха йому тепер бився якийсь звук – от ніби на вогні булькотів, закипаючи, великий горщик, і поблизу муркотів величезний котяра. Звук наростав, і ось уже можна було непомильно сказати, що там, попереду, серед червоної заграви, хропла уві сні якась гігантська тварина.

Тут Більбо зупинився. Рушивши далі з того місця, він вчинив найхоробріший у своєму житті вчинок. Всі ті жахи, що трапилися згодом, були марницею в порівнянні з цим подвигом. Він витримав справжню битву з самим собою там, на самоті, поки дійшов і зміг охопити зором усю небезпечну тварюку, що лежала, ніби чекаючи на нього. Так чи так, а після короткої зупинки гобіт пішов далі. Можете уявити собі, як він доходить до кінця тунелю, – до отвору, і величиною, і обрисами дуже схожого на горішні двері. Ось у той отвір виглядає гобітова голівка. Перед ним, у самісінькому серці гори, лежить великий, найглибший льох а чи темниця давніх гномів. У цій залі майже темно, тож про її справжні розміри можна лише здогадуватись, але неподалік від кам'янистої долівки здійснюється, розливається довкола червона заграва. Заграва дракона Смауга!

Там він і лежав, велетенський червоно-золотавий дракон, і міцно спав. З його зціплених щелеп, із ніздрів виривалося стугоніння і струминки диму, але вогонь його тільки жеврів, бо теж дрімав. А під ним, під усіма його лапами й довжелезним скрученим хвостом, скрізь довкола нього, насипані на невидній підлозі, лежали незліченні купи коштовностей: золота обробленого й необробленого, самоцвітів і діамантів, срібла в червоних цятах від іржавого світла.

Смауг лежав, згорнувши крила, мов незмірно великий кажан, повернувшись трохи на

бік, так що гобіт міг бачити його довге бліде черево, укрите мов кіркою, самоцвітами й шматочками золота, що поздавлювались у шкіру від довгого лежання на коштовному ложі. Далі, де були найближче стіни, невиразно видніли почеплені там кольчуги, шоломи й сокири, мечі й списи, а попід стінами стояли величезні жбани та інші посудини, наповнені багатством, про велич якого можна було тільки здогадуватись.

Сказати, що Злоткінсові перехопило дух, означає нічого не описати. Щоб змалювати його засліплення, не існує належних слів – відколи люди поміняли давню мову, яку перейняли від ельфів ще в ті часи, коли весь світ був повен чудес. Більбо чув розповіді й пісні про драконівські скарби, але тільки тепер відчув трепет і жадобу, які пробуджує велич такого скарбу. Серденько його сповнилося, пройнялося чарами і жаданнями гномів. Неспроможний поворухнутись, майже забувши про страхітливого сторожа, задивився він на те неоціненне, незліченне багатство.

Дивився він, здавалося, цілу вічність, аж поки, скоряючись могутньому притяганню, майже мимохіть, тихо покинув затінок дверей і підступив до краю тих золотих розсипищ. Угорі над ним лежав і спав дракон, жадливо погрозливий навіть уві сні. Більбо вхопив чималу чашу з двома вушками і зиркнув боязко вгору. Смауг поворухнув крилом, випустив один пазур, його хропіння загуркотіло іншим тоном.

Більбо кинувся навтікача. Але дракон не прокинувся – поки що ні, тільки перенісся в інші сні жадібності й насильства, не покидаючи свого краденого палацу, а малий гобіт тим часом сопів, беручись нагору довгим тунелем. Серденько його калатало, ноги тремтіли дужче, ніж коли спускався вниз, але він міцно стискав ту повторюючи собі: «Я це втнув! Утер їм носа. Тепер ніхто вже не скаже: «Більше схожий на бакалійника, ніж на справжнього Викрадача!»

І справді, ніхто не повторив таких слів. Побачивши гобіта, Балін неймовірно зрадів, але й здивувався не менше. Він посадив Більбо собі на плечі й виніс на повітря. Була опівнічна пора, хмари закрили зорі, але Більбо лежав із заплющеними очима, хапаючи ротом повітря й тішачись свіжим вітерцем, і майже не помічав збудження гномів, що вихваляли його, поплескували по плечах, віддаючи себе і всю свою рідню з майбутніми поколіннями до його послуг.

Гноми ще передавали чашу з рук у руки, обговорюючи радісно, як-от вони знову заволодіють своїм скарбом, коли це в глибині загриміло, загуркотіло, от ніби прокинувся старий вулкан і надумав повивергатися знову. Двері за спинами гномів були майже зачинені, і тільки закладений камінець не давав їм зачинитися повністю, але й крізь щілину до них долинали жахливе відлуння, що котилося вгору тунеликом із далеких глибин, – відлуння реву і тупоту, від якого двигтіла вся гора.

Гноми враз позабували свою радість і те, як самовпевнено похвалялися ще хвилину тому – перелякано попадали, де стояли. Смауга ще рано було скидати з рахунку. Треба, неодмінно треба рахуватися з живим драконом, якщо живеш у нього під боком. Драconi можуть і не користуватися всім своїм величезним багатством, але вони знають його до найменшої дрібнички, надто коли довго ним володіли, і Смауг тут не був винятком. Неспокійний його сон (у якому воїн, невеличкий, зовсім мізерний, але наділений гострим мечем і великою відвагою, грав вельми неприємну роль) змінився дрімотою, а дрімота – цілковитим пробудженням. У його печері тягло чужим духом. Чи то не протяг із тієї невеличкої нори? Дарма що така маленька, вона весь час непокоїла Смауга, і тепер він підозріливо витріщився на неї, дивуючись, чому досі не додумався забити її камінням. Недавно він ніби чув якісь невиразні відлунки з тієї нори – так наче хтось там стукав нагорі. Дракон заворушився, витяг шию, пригнухався. І побачив: немає чаші!

Злодії! Тривога! Гвалт! Такого не бувало, відколи він загніздився у Самітній горі! Його люті годі змалювати – десь так лютяться хіба що багачі, коли мають більше, ніж можуть спожити, і раптом утрачають дрібничку, яку мали давно, але ніколи не користувалися нею. Смауг вивергав полум'я і хмари диму, тупотів, бив хвостом, потрясаючи всю гору. Спробував просунути голову в ту маленьку нору, але марно, і тоді, скрутивши своє

довжелезне тіло в кільця, гуркочучи, мов підземний грім, заквапився зі свого глибокого лігвиська через великі двері, далі просторими переходами кам'яного палацу – аж до передньої брами.

Гнала його одна-єдина думка: обнюшити всю гору, але спіймати злодія, роздерти й розтоптати його. Ось дракон вилетів із брами, і води річки з несамовитим шипінням знялися вгору клубами пари. Вище, вище здіймалася вогнедишна тварюка, аж поки всілася на вершині, випустивши два струмені – зеленого й пурпурового полум'я. Гноми чули моторошне гуготіння його польоту, але тільки ще щільніше притислися до стін порослого травою майданчика, поприпадали до землі за валунами, сподіваючись якимось уникнути страхітних очей дракона, що вирядився на полювання.

Так би вони там усі й погинули, коли б, укотре, не врятував їх Більбо.

– Швидко! Швидко! – видихнув він. – Двері! Тунель! Тут не можна лишатися!

Виведені цими словами з заціпеніння, гноми хотіли вже заповзти в тунель, коли Біфур закричав:

– Мої брати! Бофур і Бомбур – ми забули про них, вони внизу, в долині!

– Дракон їх повбиває і поїсть наших поні, і пропали наші припаси! – заголосила решта. – Ми нічого не вдіємо!

– Дурниці! – заявив Торін, згадавши про свою гідність. – Ми не можемо покинути їх. Всередину, в тунель, – пане Злоткінс, Баліне, і ви двоє, Філі й Кілі, – дракон не візьме нас усіх. А ви, решта, – де мотузки? Швидко!

То були чи не найтяжчі хвилини з усіх, що досі пережили шукачі пригод. Жахливе відлуння Смаугового гніву перекочувалося по кам'яних розколинах далеко вгорі. Будь-якої миті він міг спуститися вниз, вивергаючи вогонь, або облітаючи гору кругом, натрапити на гномів, що, мов несамовиті, тягли за мотузки над краєм глибокого урвища. Ось піднявся нагору Бофур, і ще все було гаразд. Піднявся Бомбур на рипучих від напруги мотузках, і все ще нічого не трапилось. Ось уже піднято знаряддя й кілька пакунків з припасами, і тоді налетіла небезпека.

Почулося биття гігантських крил. Червоне світло побагрило вершечки скель.

То наспів дракон.

Гноми ледве встигли повтікати до тунелю самі й повтягати свої пакунки, коли сторчголов налетів Смауг з півночі, обпалюючи схили вогнем, б'ючи величезними крильми, аж ревіло, мов буря. Його вогняний подих поморщив траву перед дверима, проник крізь щілину, яку вони лишили, обпалив гномів, причаєних у своїй криївці. Вгору шугнуло мерехтливе полум'я, затанцювали чорні тіні скель. Тоді запала тиша – дракон подався далі. Нажахані поні заіржали, обірвали свої мотузки й помчали геть. Дракон кинувся вниз за коненятами і щез з очей.

– Кінець нашим бідолашним коненятам! – сказав Торін. – Коли Смауг щось назорить, воно вже не втече від нього. Тут ми застрягли й муситимемо тут сидіти, аж поки надумаємо пройти всі ті довгі відкриті милі до річки, знаючи, що Смауг нас шукає!

Це була аж ніяк не втішна думка! Гноми заповзли глибше в тунель і лежали там, тремтячи, хоч у проході було тепло й задушливо, поки в щілину дверей зазирнув блідий світанок. До самого ранку

вони час від часу чули, як наростав і стихав рев дракона, що все гасав довкола схилів гори. Натрапивши на поні й на сліди двох таборів, Смауг подумав, що то люди припливли від озера річкою і видерлися на гору з тієї долини, де стояли поні. Але його пильні очі так і не набачили таємних дверей, а найпотужніші струмені вогню обминули невеличку заглибину з крутими стінами. Так він полював довго й марно, аж поки світанок остудив його гнів. І Смауг вернувся на своє золоте ложе – відіспатись і набратися нових сил. Ні, він не забуде й не подарує крадіжки, хай навіть тисяча літ перетворить його на порохнявий камінь. Але він міг дозволити собі почекати. Помаленьку, потихеньку він заповз у своє лігвисько й приплющив очі.

Ранок трохи розвіяв страхи гномів. Вони втішили себе тим, що небезпеки неминучі,

коли доводиться мати справу з таким сторожем, і вирішили, що рано ще відмовлятися від мети. Адже ж і втекти геть саме зараз вони не могли, як зауважив Торін. Їхні поні або позабігали десь, або ж попали драконові в зуби, тож доведеться пересидіти якийсь час, поки Смауг послабить свою пильність настільки, що вони зважаться здійснити довгий перехід пішки. На щастя, вони врятували досить припасів, щоб протривати на них якийсь час.

Гноми довго сперечалися, що його робити, але не могли придумати, як позбутися Смауга, – то була слабінка всіх їхніх планів, і гобіт не раз говорив їм про це. І тоді, як часто буває з тими, хто опиняється в добрячій скруті, гноми розремству-вались на гобіта, лаючи його за вчинок, який так спочатку їх потішив: узяв, мовляв, чашу й зарано роздраконив Смауга.

– А що ще, на вашу думку, має робити Викрадач? – сердито спитав Більбо. – Мене запрошено не вбивати драконів (це робота воїна), а викрадати скарб. Я зробив щонайкращий початок. Чи ви сподівалися, що я принесу на спині все Тророве багатство? Якщо тут хтось і має право на ремство, то це, мабуть, я. Вам треба було взяти не одного, а п'ятсот Викрадачів з собою. Звичайно, велич скарбу додає слави вашому дідусеві, Торіне, але ж не станете ви твердити, ніби хоч раз з'ясували мені, яке велике його багатство? Щоб перенести його все нагору, мені потрібні будуть сотні років, і то, якби я був у п'ятдесят разів дужчий, а Смауг – ручний, мов кролик.

Звісно ж, після цих слів гноми почали його перепрошувати.

– Що ж, на вашу думку, ми повинні робити, пане Злоткінс? – чемно запитав Торін.

– Я ще нічого не придумав – коли вас цікавить лише, як перенести скарб. А це залежить, напевне, цілком від того, чи поталанить нам знову, і ще від того, чи позбудемося ми дракона. Позбуватися драконів – це зовсім не моє діло, та я думатиму щосили, аби щось придумати. Особисто я не маю на це ніяких надій і хотів би тільки опинитися вдома живий і здоровий.

– Забудьмо про це на хвилинку! Що нам робити зараз, сьогодні?

– Ну, коли вам справді потрібна моя порада, то я сказав би, що нам краще нічого не робити, а сидіти, де сидимо. За дня, безперечно, ми можемо безбоязно вилізти надвір подихати повітрям. Десь перегадом, може, пошлемо когось до нашого складу над річкою, щоб поповнити припаси харчів. Але тим часом усі повинні сидіти в тунелі, як настане ніч. А тепер я вам щось запропоную. Я маю перстеника і з ним ополудні проберуся всередину гори – коли ж, як не о цій порі, дрімати Смаугові? Подивлюся, що з ним та як. Може, щось і вистежу. «Кожен змії має гандж свій», як казав мій батечко, хоча не думаю, щоб він узяв це зі свого власного досвіду.

Ну звичайно ж, гноми радо пристали на цей задум. Вони таки шанували малого Більбо. Нині він став справжнім проводирем у їхній пригоді. У нього почали виникати свої задуми й плани. Настав полудень, і гобіт приготувався іти в глиб гори. Похід цей, звісно, не дуже його тішив, але й не так страхав тепер, коли Більбо знав, більш чи менш, що його чекало попереду. Знав би він більше про драконів та їхні підступні звички, то більше боявся б і менше сподівався застати Смауга сплячого.

Коли він рушав, світило сонце, але в тунелі була темна ніч. Пройшов трохи, і померхло, розсіялося й те світло, що проникало в щілину майже причинених дверей. Ішов він чи не так тихо, як димок пливе за вітерцем, і що ближче підходив до долішнього отвору, то дужче пишався собою. Цього разу внизу ледь жевріло.

«Старий Смауг наморився і спить, – подумав Більбо. – Він мене не побачить і не почує. Тож веселіше, Злоткінсе!»

Він забув чи й не чув ніколи, який добрий у драконів нюх. А ще з драконами та велика незручність, що вони можуть, коли насторожі, спати й пильнувати з одним приплющеним оком. Коли Більбо виглянув з отвору тунелика, йому здалося, що Смауг таки міцно спить, – дракон лежав у темряві, наче мертвий, тільки зрідка хропне чи випустить невидиму струминку пари. Злоткінс тільки хотів ступити на підлогу зали, коли завважив раптом тоненький, червоний, колючий промінь з-під приплющеної повіки лівого ока Смауга. Дракон

лише прикидався, що спить! Він стежив за отвором тунелю! Хутко Більбо ступив крок назад і подякував долі за перстеника. Тоді заговорив Смауг.

– Ну ж бо, злодію! Я чую твій запах і чую твоє дихання. Підходь ближче! Призволяйся знову – хоч би скільки ти взяв, я аж ніяк не збіднію.

Але Більбо не такий уже був і невчений, щоб зовсім не тямити, як слід поводитися з драконами. Тож, коли Смауг сподівався так легко виманити його зі сховку, він дуже помилявся. – Ні, дякую вам, о Смаугу Страхітливий! – відказав він. – Я не приходив по гостинці. Я тільки хотів глянути на вас і переконатися, чи й справді ви такі величні, як розповідають про вас у казках. Бо ж я тим казкам не вірив.

– А тепер віриш? – спитав трохи підлещений дракон, дарма що не вірив жодному його слову.

– Істинно пісні й казки жакливо недооцінюють вашу справжню велич, о Смаугу, найголовніше і найбільше з лих!

– У тебе гарні манери, як на злодія та брехуна, – похвалив дракон. – І титули мої начебто знаєш, хоч я чомусь не пригадую, чи раніше чув твій запах. Хто ти і звідкіля прийшов, смію тебе спитати?

– І я відповім! Я вийшов з-під гори, і попід горами й по горах пролягли мої стежки. І ще я мандрував повітрям. Я той, хто ходить невидимий.

– Можу повірити, – сказав Смауг, – але навряд, щоб тебе так звали весь час.

– Я – Знайдиключ і Павукобій, я – Мушка з жалом. А ще мене взяли для щасливого числа.

– Милі імена! – глузливо зауважив дракон. – Але щасливі числа не завжди приносять щастя.

– Я той, хто хоронить своїх друзів живими і топить їх, а тоді витягує їх живими з води. Я ніс мішок, але сам ніколи в мішок не попадався.

– Не дуже віриться, – покпив Смауг.

– Я – друг ведмедів і гість орлів. Я Персне-носець і Щасливець, а ще я – їздець на діжках, – вів далі Більбо, починаючи тішитися своєю загадковою мовою.

– Це вже краще! – мовив Смауг. – Але хай твоя уява не втікає разом з тобою!

Звісно ж, саме так і треба розмовляти з драконами, коли ви не хочете назвати їм вашого справжнього імені (що розумно) і не хочете розлютити їх прямою відмовою (що теж дуже розумно). Жоден дракон не встоїть перед чарами загадкової мови і гаятиме час, намагаючись ті загадки розгадати. З того, що наговорив Більбо, Смауг багато чого не втямив (хоча ви, сподіваюся, зрозуміли все, адже знаєте все про гобітові пригоди, на які той натякав), але йому здалося, що зрозумів досить.

«Так я й подумав учорашньої ночі, – захихотів він у своїй підступній душі. – Це озеряни, ці жалюгідні торговці діжками намислили проти мене якусь підлоту, або ж я – нікчемна ящірка! Давно, ох давно не літав я до озера, але я швидко це надолужу!»

– Чудово, їздцю на діжках! – сказав він уголос. – Може, Діжкою ти називав свою конячку, а може, й ні, хоча вона була вгодована нівроку. Може, ти й ходиш невидимий, але ти не йшов пішки всю дорогу. Дозволь сказати тобі, що вчорашньої ночі я з'їв шестеро поні, а скоро поїм і тих восьмеро, що zostалися. За таку ту чудову вечерю я дам тобі одну пораду, для твого ж добра: якщо тільки можеш, намагайся не мати нічого спільного з гномами!

– Із гномами? – перепитав Більбо, вдаючи здивованого.

– Не забалакуй мене! – сказав Смауг. – Я знаю запах (і смак) гном'ятини краще, ніж будь-чого іншого. Не розказуй мені, буцім я можу з'їсти поні, на якому їздив гном, і не відчути цього нюхом! Лихий спостигне тебе кінець, якщо ти злигався з такими друзями, Злодію та їздцю на діжках. Можеш вернутись і так їм і сказати від мене.

Але дракон не признався гобітові, що один із тих поні мав запах, якого він ніяк не міг визначити. Звичайно, йому ніколи не доводилося чути запах гобіта, і ця загадка дуже його мучила.

– Мабуть, тобі добре заплатили вчора за ту чашу? – провадив він. – Ну що, заплатили?

Та нічогісінько! Оце такі вони, ті гноми. Певно, сидять собі у сховку, а ти роби всю небезпечну роботу – хапай, що можеш, поки я не дивлюся, – і все для них? І ти дістанеш належну частку? Не вір! Щастя твоє, якщо виберешся живий.

Більбо почувся дедалі незатишніше. Щоразу, коли Смаугів непокійний погляд, вишукуючи в сутіні невидимого злодія, блискав по ньому, він починав тремтіти й незбагненне бажання охоплювало його: вибігти, показатися драконові й розповісти йому всю правду. Страшна небезпека загрожувала йому – ледве-ледве не піддався драконовим чарам. Але зібрав усю свою мужність і заговорив знову:

– Ви не знаєте всього, о Смаугу Могутній! Сюди нас привело не тільки золото.

– Ха-ха! Ти сказав-таки «нас»! – зареготав дракон. – То чого б не сказати зразу «нас чотирнадцятьох», пане Щасливе Число? Мені приємно чути, що у вас є ще якісь справи у цих краях, окрім мого золота. Тоді, може, не зовсім марно витратите свій час... Не знаю, чи спало тобі на думку, що, хай навіть ти викрадеш усе золото потрошку (а це років сто чи й більше роботи), ви його не занесете дуже далеко. Яка з нього користь на схилах гори? Яка користь у лісі? Леле! А ти не думав, що можеш попастись? Чотирнадцята частина чи щось близько того – така була умова, га? Але як той скарб перенести? Як перевезти? А озброєна охорона, а мито?

І Смауг зареготався. Він мав лихе й підступне серце і знав, що навряд чи дуже помиляється у своїх здогадах, але він підозрював: намислили всю ту грабіжницьку виправу озеряни і майже вся здобич має осісти в Озерному місті, яке за часів його молодості називалося Есгарот.

Ви, мабуть, не повірите, але бідолашний Більбо таки добре спантеличився. Доти всі його думки й зусилля були зосереджені на тому, щоб дістатися до Самітної гори і знайти вхід. Він жодного разу не задумався, як той скарб забрати геть, і вже ж, звісно, не подумав, як хоч децицію з того, що могло припасти на його частку, донести чи довести до Золотого кутка під Горюю.

І тепер у голову йому закралася й почала рости негарна підозра: чи гноми теж забули про цю важливу обставину, а чи тихенько весь час підсміювалися з нього? Оце так діє драконяча мова на тих, хто вперше її чує. Більбо мав би, звичайно, краще стеретися, але Смауг своїми чарами хоч кого міг скорити.

– Я ж вам кажу, – заговорив гобіт знову, намагаючись лишитися вірним своїм друзям і не втратити душевної рівноваги, – що золото для нас не головне. Ми йшли по горах і попід горами, пливли водою, летіли повітрям, і це заради ПОМСТИ. Невже ж ви не розумієте, о Смаугу незмірно багатий, що своїми успіхами ви нажили собі лютих ворогів?

Тоді Смауг зареготався по-справжньому – громовим, невідпорним реготом, що кинув Більбо на кам'яну долівку, а гноми в горішньому кінці тунелю збилися до купи, подумавши, що гобіта спіткала нагла, жахлива смерть.

– Помста! – пирхнув дракон, і його очі спалахнули вогнем, що осяяв усю залу, мов ясно-червона блискавиця. – Помста! Король Самітної гори мертвий, і де його рід, який посмів би прийти сюди шукати помсти? Гіріон, володар Долу, мертвий, і я пожер його народ, як вовк овець, – і де сини його синів, що посміли б наблизитися до мене? Я вбиваю, де хочу, і ніхто не сміє чинити опір. Я понищив давніх воїнів, а тепер на світі не ті воїни, що були колись. Тоді я ще був молодий і тендітний. Тепер я в зрілих літах і я дужий, дужий, дужий, Злодію, що ховаєшся в п'їтмі! – злорадно загукав він. – Обладунок у мене міцний, як десять до купи складених щитів, мої ікла – мечі, мої пазури – списи, удар мого хвоста – це грім, мої крила – ураган, а подих – смерть!

– Я завжди гадав, – злякано писнув Більбо, – що дракони вразливіші знизу, в ділянці... гм... грудей. Але, безперечно, такий могутній, такий укріплений дракон, як ви, подбав про це.

Смауг враз перестав вихвалитися.

– Твої відомості застарілі, – відрубав він. – Угорі й внизу я весь закутий у панцер із залізної луски й діамантів. Мене не протне жодне лезо!

– Я мав би й сам до цього додуматись, – мовив Більбо.- Істинно не знайти ніде рівного панові Смаугу Непробивному. Яка то велич – носити обладунок із пречудових самоцвітів!

– Авжеж, такого ніде не знайти, – сказав Смауг, тішачись дурною втіхою. Він-бо не знав, що під час минулих відвідин гобіт підгледів, як дивно захищене драконове черево й нині хоче краще роздивитися, маючи на те свої особливі міркування.

– Глянь! – сказав дракон і перевернувся. – Що ти на це скажеш?

– Чудово! Сліпуче! Прекрасно! Бездоганно! Приголомшливо! – вигукнув Більбо, а собі подумав: «Старий дурню! Таж у тебе з лівого боку грудей світить чимала незахищена латка – гола, як равлик без мушлі!»

Побачивши це, Злоткінс більше вже не хотів нічого – тільки забратися геть.

– Ну, я не смію довше затримувати вашу величність, – вибачився гобіт. – Вам треба добре відпочити. Ловити коненят – нелегка, мабуть, робота, надто коли так нахекаєшся кругом гори. Так само й з викрадачами, – кинув на прощання, а тоді крутнувся і припустив угору тунелем.

Необачний то був жарт, бо дракон ураз вивергнув навздогін йому жахливий вогняний струмінь, і хоч як прудко дріботів гобіт нагору, а не встиг відбігти на безпечну відстань, коли Смауг приклав до тунельного входу свою відворотну голову. На щастя, вся голова з щелепами не змогла протиснутись, але ніздрі послали вогонь і дим у тунелик, і гобіт трохи не загинув. Нажаханий, долаючи страшний біль від опіків, він з останніх сил наосліп дибав уперед. Поки розмовляв із Смаугом, тішився, що так розумно провадить розмову, але та помилка наприкінці змусила його отямитись.

– Ніколи не смійся з живих драконів, дурний Більбо! – сказав він сам до себе, і ці слова стали згодом його улюбленою примовкою. – Та й пригоді ще не видно кінця, – додав він, і це теж була правда.

Надвечір'я вже ставало вечором, коли Більбо, заточуючись, вийшов на вільне повітря і впав, зомлівши, на «порозі». Гноми привели його до тям, полікували, як могли, йому опіки (але чимало часу минуло, поки в нього відросло волосся на потилиці та на п'ятах, – вигоріло було до самої шкіри). А поки що товариші намагалися підбадьорити Злоткінса – їм так кортіло швидше почути його розповідь. Особливо їх цікавило, чому дракон зчиняв такий страхітливий гармидер і як гобітові пощастило втекти.

Але Більбо почувався незатишно, ніяк не міг заспокоїтись, і гноми просто витягали з нього слова. Думаючи й передумуючи, він жалкував тепер, що сказав деякі речі драконові, й не хотів того повторяти. Старий дрізд сидів на камені поблизу й, схиливши голівку набік, дослухався до всього, що говорилося. Гобіт був такий сприкрений, що схопив камінця й шпурнув у дрозда. Птах лише пурхнув убік і знову сів на своє місце.

– А хай йому всячина, тому птахові,- сердито сказав Більбо. – Мабуть, він підслуховує, і вигляд його мені не до вподоби.

– Облиш його! – попросив Торін. – Дрозди – хороші, дружні нам птахи. Цей – вельми старий птах і, можливо, останній із прадавньої породи, що жила в околицях гори. Ті дрозди були ручні, сідали на руки моїм батькові й дідові. То були чарівні птахи-довгожителі, й, може бути навіть, що цей дрізд – один із тих, які жили тоді, двісті чи й більше років тому. Люди з Долу розуміли мову дроздів і посилали їх як гінців до озерян та в інші місця.

– Ну, то він матиме що звістити озерянам, коли саме це в нього на мислі,- мовив Більбо. – Хоча навряд чи zostалися там іще люди, що клопоталися б мовою дроздів.

– То що ж сталося? – вигукнули гноми. – Розповідай швидше!

І гобіт розповів усе, що міг пригадати. Він зізнався, що має прикру підозру: мабуть, дракон розгадав надто багато з його загадок – після того, як побачив їхні табори і їхніх поні.

– Я певен: він зрозумів, що ми прийшли з Озерного, що там нам допомогли. І в мене жахливе передчуття, що він негайно полетить туди. Ох, і нащо я сказав про їздця на діжках! Почувши таке, навіть сліпий кролик із тутешніх країв подумає про озерян.

– Ну, ну! Вже нічого не вернеш та й взагалі, чув я, нелегко розмовляти з драконом і не сказати чогось зайвого, – поспішив заспокоїти гобіта Балін. – Якщо хочеш знати мою думку,

ти дуже добре впорався: вивідав щонайменше одну корисну річ і вернувся назад живий. Мало хто з тих, що розмовляли з драконами, може похвалитися таким успіхом. Може, це наше щастя, що ми все-таки знаємо про ту незалатану дірку в діамантовім обладунку старого Гада.

Ці Балінові слова повернули розмову в інше річище. Гноми почали обговорювати різні історії про те, як убивали драконів: випадки справжні, вигадані й легендарні. Говорили, які були удари: спереду, збоку чи знизу, а ще до яких хитрощів і вигадок при цьому вдавалися герої. Дійшли висновку, що заскочити сплячого дракона не так легко, як здається, і що спроби зарубати чи заколоти його, поки він спить, швидше призведуть до нещастя, ніж хоробрий лобовий напад. Скільки вони розмовляли, дрізд прислухався і вже аж коли засвітилися перші зорі, змахнув крильми й полетів геть. І весь той час, поки гноми розмовляли й довшали тіні, Більбо непокоївся дедалі дужче – в ньому наростало передчуття лиха.

Нарешті він урвав їх.

– Я певен, що ми тут у великій небезпеці,- сказав він.- І я не розумію, чого нам тут сидіти. Дракон спалив усю цю милу зелень, і, зрештою, настала ніч, холодно. Але я відчуваю своїми кістками, що дракон знову наскочить на це місце. Тепер Смауг знає, як я потрапив до його зали, і можете не сумніватись – він здогадався, де другий кінець тунелю. Як буде треба, він на шматки розтратить цей схил гори, щоб завалити наш вхід, а коли й ми загинемо під брилами, він тільки дужче потішиться.

– Надто ви похмурий, пане Злоткінс! – відказав Торін. – Чого ж тоді Смауг не завалив долішнього кінця тунелю, якщо йому так хочеться закрити нам доступ до його лігвиська? Цього він не зробив, а то б ми чули гуркіт.

– Не знаю, не знаю... Може, спочатку він хотів спробувати заманити мене до себе, а нині, певне, відклав це діло, сподіваючись швидше нас упольовати цієї ночі, або ж не хоче, без крайньої потреби, псувати свою спочивальню, – але хотів би я, щоб ви не сперечались. Смауг прилетить з хвилини на хвилину, і єдиний наш порятунок – зайти якомога далі в тунель і зачинити двері.

Говорив він так переконано, що гноми нарешті зробили, як він просив, хоча не зачинили дверей зразу, а відклали на потім. Це здавалося їм безглуздя: адже ніхто не знав, чи зуміють вони відчинити двері зсередини, і зовсім не подобалося їм опинитися замкненими в тунелі, звідки був єдиний вихід – через драконове лігвисько. Всюди начебто панував спокій – і надворі, і в надрах гори. Тож гноми ще довгенько сиділи й розмовляли в тунелі, недалеко від прочинених дверей.

Мова тепер зайшла про лихі слова, які дракон сказав про гномів. Більбо думав, що краще б він тих слів не чув ніколи або хоч був цілком певен, що запевнення гномів щирі,- вони ж бо присягалися, нібито зовсім не думали про те, як перевезти здобутий скарб.

– Ми знали: це відчайдушний замір, – заявив Торін, – і нині це знаємо. Та я думаю, що коли ми здобудемо скарб, у нас буде час вирішити, як ним розпорядитися. Що ж до вашої частки, пане Злоткінс, то я запевняю вас: ви самі виберете свою чотирнадцяту частину, хай-но буде що ділити. Я шкодую, що ви турбуєтеся про перевезення, і визнаю: труднощі величезні, адже ці краї не стали менш дикі за двісті років, швидше навпаки, – але ми зробимо для вас усе, що в нашій спроможності, й, коли прийде час, візьмемо на себе частину ваших витрат. Можете вірити мені чи не вірити – як ваша ласка!

Далі розмова перейшла на сам скарб та на окремі коштовності, про які пам'ятали Торін з Баліном. Хотілося гномам знати, чи всі ті речі лежать досі цілі в глибинній залі: списи, зроблені для військ великого короля Бладортіна (давно померлого), – з тричі гартованими вістрями й чудовно золоченими ратищами, – але так і не доставлені й не виплачені; щити, виготовлені для давно померлих воїнів; велика золота чаша Трора – з двома вушками, прикрашена вирізьбленими птахами й квітками, в яких очі й пелюстки були з самоцвітів; позолочені й посріблені непробивні кольчуги; намисто з п'ятисот нанизаних смарагдів, зелених, мов трава, – Гіріон, володар Долу, дав його за небувалу кольчугу на свого старшого

сина, виготовлену руками гномів кольчугу з кілець чистого срібла й міцну, як тричі гартована криця. Але найгарніший з усього того був великий білий самоцвіт, який гноми викопали з-під самих надр, – серце Самітної гори, Траїнів Гори-камінь.

– Гори-камінь! Гори-камінь! – бурмотів Торін у напівзабутті, поклавши підборіддя на коліна посеред темного тунелю. – Він був мов куля з тисячею гладеньких граней і сяяв, як срібло при вогні, блищав, неначе вода під сонцем, неначе сніг під зорями чи дощ під місяцем!

Але Більбо вже давно звільнився від жадання скарбу, тих владних чарів. Скільки гноми говорили, він їх майже не слухав. Сидів найближче до дверей, нашорошивши вуха й намагаючись уловити, попри гном'яче бурмотіння, всякий звук, який би долинув чи знадвору, чи з глибини тунелю. Питьма ставала все густіша, а Більбо – все неспокійніший.

– Зачиніть двері! – знову заблагав він. – Я боюся дракона всім своїм нутром. Ця тиша куди гірша, ніж учорашнє ревище. Зачиніть двері, а то пізно буде!

Щось у голосі Більбо стривожило-таки гномів. Знехотя відігнав Торін свої мрії, встав і вибив ногою камінь, що не давав дверям зачинитися. Тоді гноми штовхнули двері, й – клац! брязь! –

вони замкнулися. Зсередини не було й сліду замкової шпарини. Шукачі були замкнені в надрах гори!

І дуже вчасно вони це зробили. Недалеко й відійшли від дверей в глиб тунелю, коли удар струснув схил гори, ніби велетні довбнули таранами, зробленими з дубових стовбурів. Гора застугоніла, стіни тунелю затріщали й на голови гномам посипалося каміння. Що сталося б, якби двері були відчинені, я навіть уявити не хочу! Раді, що ще живі, гноми сипонули в глиб тунелю, чуючи, як реве, біснується позаду Смауг. А дракон трошив скелі на друзки, б'ючи стіни заглибини своїм величезним хвостом, поки весь їхній високий табірний майданчик, і зів'яла трава, і дроздів камінь, і вкриті слимаками стіни, й вузький виступ – поки все зникло, перетворившись на мішанину камінців і порошу, і лавиною потерухи посипалося через край урвища в долину...

Незадовго перед тим Смауг тихо, скрадливо виповз зі свого лігвища, нечутно знявся в повітря і важко й повільно поплив у п'ятмі, наче гігантська ворона. Він летів за вітром на західний схил, сподіваючись захопити там зненацька щось чи когось і вишукати вхід до тунелю, яким скористався той злодій. І вибухнув гнівом, не знайшовши нікого й не набачивши нічого там, де, як він здогадувався, мав бути вхід.

Зігнавши свою лють на безневинній горі, дракон заспокоївся – вирішив, що з цього боку його більше ніхто не потурбує. Тепер він мав помститися іншим.

– Їздець на діжках! – пирхнув Смауг. – Безперечно, ти прибув по воді й сюди прибився вгору по річці. Я не розпізнав твого зацаху, але якщо ти й не один із озерян, то вони тобі допомогли. Ось вони побачать мене і згадають, хто є справжній король Самітної гори!

І, знявшись у хмарі полум'я, полетів на південь, до річки Бистої.

Розділ тринадцятий ДЕ СМАУГ?

А гноми в цей час сиділи в темряві і в цілковитій тиші. Їли мало і мало розмовляли. Вони не могли полічити, як швидко збігає час, і ледве й сміли поворухнутись: адже навіть їхній шепіт відлунював у тунелі багатоголосою, шелесткою луною. Задрімавши, прокидалися, і довкола була все та сама темрява, та сама тиша, якої ніщо не порушувало. Нарешті, коли, здавалося, минуло хтозна-скільки днів і всі вони вже задихалися й чманіли без свіжого повітря, їм урвався терпець. Якби хоч щось змінилось, хоч би дракон повернувся, і то б вони зраділи, почувши гамір знизу. Гноми боялися цієї тиші, боялися, чи не задумує дракон якого підступу, але ж не могли вони вічно там сидіти. – Анумо спробуймо відчинити двері! – сказав Торін. – Я помру, якщо зараз не відчую обличчям вітру. Хай краще Смауг уб'є мене на вільному повітрі, аніж я задушуся тут!

Кілька гномів підвелось і рушило навпомацки туди, де були двері. Але з'ясувалося, що горішній кінець тунелю розбитий і завалений брилами. Тепер уже не відкрити дверей ні ключем, ні чарами, яким вони раніше корилися...

– Ми в пастці! – застогнали гноми. – Кінець нам! Тут ми й помremo.

Але чогось-то саме цієї хвилини, коли його товариші дійшли найбільшого відчаю, Більбо відчув полегкість у серці, от ніби з-під його камізьельки щез важкий тягар.

– Ну годі, годі! – мовив він. – «Поки живеш, надійся», як полюбляв казати мій батечко, і, зрештою, «Третій раз вирішальний». Я ще раз спускаю туди, вниз. Ходив туди двічі, знаючи, що при виході на мене чекає дракон, то ризикну й третій раз, хоч і не певен, є там Смауг чи його немає. Так чи так, а нам лишився єдиний шлях – униз. І я гадаю, що цього разу краще б вам усім іти зі мною.

У відчаї гноми погодились, і Торін рушив перший поруч Більбо.

– Але будьте дуже обережні! – прошепотів гобіт. – Ідть тихо, як тільки можете! Може, Смауга немає внизу, але може бути й навпаки. Не треба нам зайвого ризику!

Глибше й глибше спускалися вони. Звісно ж, гноми не вміли ходити так тихо, як гобіт; вони сопіли й човгали ногами, і луна так побільшувала ці звуки, аж страх брав. Час від часу Більбо зупинявся, дослухаючись, але з глибини не чути було ані звуку. Коли, наскільки міг визначити Більбо, наблизилися до кінця тунелю, він надягнув перстеника й пішов попереду. Але то була зайва турбота: пільма лежала довкола така чорна, що всі вони, з пернем чи без персня, були невидимі. В тій цілковитій темряві гобіт дійшов до отвору несподівано, простяг уперед руку, не знайшов опори, спіткнувся і сторчголов скотився в підземелля!

Він лежав на кам'яній долівці, не зважаючи підвестись ані навіть дихнути. Але ніщо й не ворухнулось. Ніде не яснів жоден промінчик світла; тільки підвівши нарешті голову, Більбо начебто запримітив угорі, віддалік у мороці якась бліде біле мерехтіння. Звісно, то не була іскрина драконячого полум'я, хоч і вельми тут смерділо змієм і на язиці в Злоткінса був присмак диму.

Та зрештою гобітові урвався терпець.

– Проклятий Смаугу, ти, гадів змію! – писнув він голосно. – Кинь гратися в піжмурки! Посвіти мені, а тоді й з'їж, якщо зловиш мене!

Невиразні відлунки покотилися невидимою залогою, але ніхто не відповів. Більбо звівся на ноги, і тут з'ясувалося, що він не знає, куди повернутись.

– Хотів би я оце знати, в яку гру з нами грається Смауг, – сказав він. – Його немає вдома цього дня (чи цієї ночі, хоч би що воно було), я цілком певен. Коли Оїн з Глоїном не погубили своїх коробочок із трупом та кресалом, то, може, ми засвіtimo трохи світла та обдивимось довкола, поки є така нагода.

– Світла! – закричав він.

Гноми, певна річ, дуже стривожилися, коли Більбо впав у підземелля з поріжка, й так і сиділи, збившись до купи там, де він їх покинув, – біля виходу з тунелю.

– Тс-с-с! Тсс-с! – засичали вони, коли Більбо заговорив. Хоч він збагнув завдяки цьому, де вони, але довго більш нічого не міг від них добитися. Та кінець кінцем, коли гобіт затупотів ногами й закричав: «Світла!»- Торін послав Оїна з Глоїном нагору до їхніх клунків.

Через якийсь час в тунелі замерехтіло світельце – то верталися обидва гноми. Оїн ніс у руці невеликого соснового смолоскипа, а Глоїн – оберемок смолоскипів для решти товариства. Більбо швидко підбіг до тунелю і взяв запаленого смолоскипа, але він ніяк не міг умовити гномів засвітити свої смолоскипи чи приєднатися до нього. Як обережно пояснив Торін, пан Злоткінс був і досі офіційно їхнім фаховим Викрадачем і Дослідником. Якщо він волів ризикнути й засвітити світло, то його справа. А вони почекають у тунелі його донесення.

Тож гноми посідали біля виходу й стали спостерігати.

Вони бачили, як невеличка темна постать гобіта рушила через залу, високо тримаючи свого маленького смолоскипа. Поки він не відійшов далеко, гноми час від часу помічали блиск і чули дзенькіт, коли Більбо спотикався через якусь золотинку. Помалу світло

віддалялось і дрібноло; ось воно почало підійматися вище, танцюючи в повітрі. Більбо брався на величезну купу скарбу. Скоро досяг вершини, але не зупинився, пішов далі. Потім гноми побачили, як гобіт став і нахилився на мить, але чому – не знали.

Там сяяв Гори-камінь, серце Самітної гори. Гобіт розпізнав його за Торіновим описом, а втім, двох таких каменів не могло бути – навіть у такому дивовижному скарбі, навіть у цілому світі. Поки він підіймався нагору, весь час те саме біле мерехтіння було перед очима, й ноги немов самі прямували до нього. Скоро воно стало кулькою блідого світла. Коли підійшов ближче, кулька заграла мигтючими іскорками багатьох кольорів – так у ній відбивалося колихливе світло його смолоскипа. Ось нарешті Більбо дійшов до самоцвіта, глянув на нього вниз – і затамував віддих. Великий самоцвіт біля його ніг світився своїм власним, внутрішнім світлом, але, огранений і відшліфований руками гномів, що викопали його з-під надр гори в давнину, вбирав у себе все світло, яке падало на нього, перетворюючи його на десять тисяч іскринок білого саява, перемішаного з блискітками всіх кольорів веселки.

Зачарований, Більбо мимохіть простяг до каменя руку. Великий, важкий самоцвіт не вмщався в його кулачок, але гобіт підняв його і, замружившись, поклав до найглибшої своєї кишені.

«Отепер я справжній Викрадач! – подумав. – Я неодмінно розповім про це гномам... колись. Вони ж сказали, що я можу сам вибрати і взяти свою частку, тож я, мабуть, візьму цей самоцвіт, а гноми хай забирають усю решту!»

Та все одно Злоткінс не міг позбутися неприємного почуття, що він таки не мав права вибрати і взяти цей дивовижний самоцвіт і що цей його вчинок призведе до лиха.

Тоді пішов далі. Ось він зійшов униз другим схилом великого пагорба коштовностей, і гноми на хвилину загубили світляну цятку його смолоскипа. Але скоро та цятка засвітилася знову, цього разу далеченько. Більбо наближався до протилежного кінця підземелля.

Він ішов, поки дійшов до величезних дверей, і тут протяг освіжив йому обличчя, хоч трохи не погасив його смолоскипа. Боязко він присвітив і побачив невиразні обриси просторих переходів, а далі мріли широкі сходи, що вели вгору, в морок. І все одно жодної признаки Смауга – ані видно, ані чути. Більбо саме хотів вертатися назад, коли це якась чорна тінь шугнула на нього, зачепивши обличчя. Гобіт перелякано писнув, заточився назад і впав. Смолоскип ткнувся головою в кам'яну долівку й погас!

– Який-небудь кажан – так я собі думаю і сподіваюся! – збентежено мовив гобіт. – Але що ж мені тепер робити? Де тут схід, південь, північ, захід?

– Торін! Балін! Оїн! Глоїн! Філії Кілі! – загукав він якнайголосніше, але посеред чорного простору голос його, здавалося, ледь бринів. – Світло погасло! Хто-небудь прийдіть, знайдіть мене й допоможіть мені!

На одну коротку мить гобіта покинула його мужність. Гноми ледве почули його, а розчули одне лише слово «допоможіть».

– І що там з ним скоїлося? – здивувався Торін. – Напевне ж не дракон напав, а то б він не пищав так довго.

Ще почекали хвилину-дві, але не почули драконового реву і взагалі нічого не почули, крім віддалених криків Більбо.

– Ану, хтось із вас двох, запаліть ще зо два смолоскипи! – звелів Торій. – Пора, мабуть, піти нам на допомогу нашому Викрадачеві.

– Та вже треба допомогти, – притакнув Балін, – і я піду залюбки. Гадаю, принаймні поки що небезпеки немає.

Глоїн запалив ще кілька смолоскипів; гноми один по одному виповзли з тунелю і якомога швидше подалися по під стіною. Скоро й натрапили на Більбо, який сам вертався їм назустріч.

– Нічого небезпечного – тільки через кажана погас мій смолоскип! – заспокоїв він стривожених гномів. Але гноми, хоч їм і відлягло на серці, таки побурчали трохи – наполохав, мовляв, без ніякої причини. А що б вони сказали, якби в ту мить гобіт признався,

що взяв собі Гори-камінь! Я того уявити не можу. Навіть побачене краєчком ока багатство, коли вони поспішали до гобіта, знову розпалило вогонь жадоби в гном'ячих серцях, а коли серце гнома, хай і найповажнішого, пробудиться від золота чи коштовностей, він раптом хоробріє і може й лютим зробитися.

А втім, нашим гномам більше й не потрібна була ніяка спонука. Всі нетерпеливилися, поки є нагода, обстежити залу й хотіли вірити, що Смауга тим часом таки справді немає вдома. Кожен схопив собі запаленого смолоскипа; розглянувшись трохи довкола, всі забули страх і навіть обачність. Розмовляли голосно, гукали одне до одного, беручи давні скарби з купи чи знімаючи зі стіни, а тоді роздивлялися знайдене при світлі, повертали так і сяк, гладили пальцями.

Філі й Кілі аж розвеселилися і, взявши по одній з розвішаних по стінах численних золотих арф із срібними струнами, заграли. Ті арфи були чарівні, а що дракон, який не дуже цікавився музикою, не чіпав їх, то й стрій зберегли. Темна зала наповнилася мелодією, що не звучала так довго. Але решта гномів була практичніша: набивали самоцвітами повні кишені, а чого не могли взяти, те із зітханнями висипали назад, на купу. Торін аж ніяк не відставав від свого племені, але він усе крутив головою туди-сюди, шукаючи щось і не знаходячи. Ватажок гномів шукав Гори-камінь, але поки що не говорив про це нікому.

Потім гноми почали знімати зі стін кольчуги та зброю. Торін, одягнувши позолочену кольчугу, виглядав справжнім королем – із сокирою з посрібленим держакон та ще й підперезаний поясом, прикрашеним рубінами.

– Пане Злоткінс! – вигукнув він. – Ось вам перша частина вашої винагороди! Скиньте ваш старий плащик та вдягніть оце!

І накинув на плечі гобітові невеличку кольчугу, виготовлену давно колись для якогось малого при-нца-ельфа. Кольчуга була з посрібленої криці й прикрашена перлами, а до неї додавався пояс із перлами й кришталем. На голову Злоткінсові надягли шолом із тисненої шкіри, укріплений зсередини крицевими обручниками і всипаний понад краєм білими самоцвітами.

«Я почуваюся величним, – подумав Більбо, – але, мабуть, вигляд у мене трохи неадаптивний. Ото насміялися б із мене сусіди, якби побачили в такому вбранні вдома, під Горою! Але шкода все-таки, що немає під рукою дзеркальця!»

Все одно гобітова голова не так закрутилася від скарбових чарів, як голови гномів. Невтомно ті розглядали нові й нові коштовності, а він, стомившись видовищем скарбу, сів собі на долівці й почав тривожно гадати, який усьому цьому буде кінець.

«Я віддав би купу цих коштовних кубків, – думав він, – за ковток чогось освіжливого з дерев'яних келихів Беорна!»

– Торіне! – гукнув він. – А що ж далі? Ми озброїлись, але чого варта була досі будь-яка зброя супроти Смауга Страхотливого? Цього скарбу ми ще не відвоювали. Поки що ми шукаємо не золота, а порятунку, виходу на волю. І чи не надто довго ми випробуємо наш талант?

– Правду кажете! – мовив Торін, схаменувшись. – Ходімо звідси! Я виведу вас. Хоч би й тисяча літ минула, та я не забуду вхідів і виходів цього палацу.

Тоді згукав до себе решту; всі зібралися до купи і, тримаючи смолоскипи високо над головою, пройшли в розчинені двері, раз у раз тужливо озираючись назад.

Свої блискучі обладунки гноми прикрили старими плащами, а сяйливі шоломи – подертими каптурами. Пошикувавшись рядочком, один за одним ступали вони позади Торіна. Збоку процесія здавалася низкою рухливих вогників, що часто зупинялися, дослухаючись: чи не шумить, не гуде, чи не вертається дракон?

Дарма що всі давні окраси пропали, розсипались на порох, дарма що чудовисько, залітаючи й вилітаючи, все тут споганило й сплюндрувало, – Торін знав усі закутки, всі ходи й повороти. Спочатку йшли вгору по високих сходах, тоді повернули й пішли вниз широкими лункими переходами, тоді знов повернули й побралися по ще одних сходах і далі ще по сходах. Сходи були широкі й гладенькі, вирубані в скельній породі. Вище й вище

піднімалися гноми і не бачили й признаки жодної живої істоти; лише полохливі тіні, лопочучи крильми, розліталися в п'їтму при наближенні їхніх смолоскипів.

А проте сходи, хоч які вигідні, робилися не для гобітових ніг, тож Більбо саме відчув раптом, що не зможе йти далі, коли стеля у них над головами піднялася так високо, що світло смолоскипів уже не доходило до неї. Через якийсь отвір високо вгорі сочилося бліде сьайво, й повітря стало свіжіше. Перед ними лежала простора зала, з протилежного кінця якої через великі погнуті, обгорілі двері, що висіли на завісах, теж лилося невиразне світло.

– Це – велика палата Трора, – сказав Торін, – зала бенкетів і рад. Тепер недалеко вже до передньої брами.

Перейшли спустошену палату. Обвуглені, перекинуті, валялися тут, трухлявіючи, стільці й лави, спорохнілі столи. Скрізь на долівці, поміж розкиданих, потрощених кухлів, чаш, рогів для вина, в поросі видніли черепи й кістки.

Ось пройшли в двері, що з протилежного боку палати, й тут почули шум води, а сіре світло стало ясніше.

– Тут народжується річка Бистра, – пояснив Торін. – Звідси вона біжить до брами. Ходімо понад нею!

Із темного отвору в скельній стіні виривався бурхливий потік і, вируючи, біг вузьким, прямим і глибоким каналом, вирубаним умілими руками прадавніх гномів. Понад каналом пролягала брукована дорога, досить широка, щоб по ній могли пройти пліч-о-пліч чимало гномів. Швидко побігли втікачі дорогою, минули широкий поворот і – о диво! В очі їм ударило ясне світло дня. Попереду височіла велична арка, на якій досі помітні були рештки старовинної різьби – потрісканої, побитої, закіптюженої. Сонце, прориваючись крізь імлу, заливало світлом долину між двох відног гори, й кілька променів золотило бруківку перед порогом.

Згряя кажанів, пробуджених зі сну чадними смолоскипами, пролопотіла крильми над гномами. І ті рвонули вперед, ковзаючись по камінню, яке вичовгав і заслинив дракон. Тут річка з шумом покидала гору, несучи далі в долину свої піняви води. Гноми повпускали непотрібні вже смолоскипи на землю й стали, кліпаючи засліпленими очима. Вони вийшли до передньої брами й дивилися на Діл.

– То ж треба! – вигукнув Більбо. – Ніколи не думав, що доведеться мені виглядати з цієї брами на світ. І ще ніколи не думав, що так приємно побачити знову сонце, відчутти обличчям подих вітру. Та – ой який холодний цей вітер!

Вітер віяв таки справді холодний. Пронизливий східний вітер ніс грізний подих зими. Перекочуючись через відноги Самітної гори, огинаючи ті відноги, він залітав у долину, зітхаючи поміж скель. Попосидівши довгенько в задушливих глибинах драконових зал, гноми затремтіли від холоду на осонні.

Раптом Більбо збагнув, що він не тільки зморений, а й страшенно голодний.

– Здається, вже пізній ранок, – сказав він, – і чи не пора б нам і підснідати – було б тільки що снідати. Але не думаю, що Смаугів парадний вхід – найбезпечніше місце для сніданку. Ходімо звідси кудись, де б ми могли спокійно посидіти трохи!

– Я цілком згоден! – підхопив Балін. – І, здається мені, я знаю, куди нам треба піти: до колишнього спостережного поста на південно-західному краї гори. – Як далеко туди? – спитав гобіт.

– П'ять годин ходи – так я гадаю. Тяжкий це буде шлях. Оця дорога, що веде від брами понад лівим берегом річки, мабуть, чи не вся розбита. Але гляньте отуди! Річка там несподівано робить петлю в долині перед зруйнованим містом. У тім місці колись був міст, яким можна було перейти до крутих східців, що виводили на правий берег і далі на дорогу, що збігає до Крукового бескиду. Там є (чи була?) стежка, що відходила від дороги й вела до поста. Нелегкий там буде підйом, навіть якщо збереглися старі сходинки.

– Леле! – заремствував гобіт. – Ще стільки йти й дертися по горах без сніданку! Хотів би я знати, скільки сніданків, обідів і вечер ми пропустили в цій остогидлій дірі, що не знає ні часу, ні годинників?

Насправді збігло дві ночі й один день, відколи дракон зруйнував таємні двері (а тим часом шукачі пригод щось та жували), але Більбо втратив відчуття часу й не знав, минула одна ніч а чи сім ночей.

– Ну годі, годі! – сміючись і побрязкуючи самоцвітами в кишенях, мовив Торін – йому вже вертався добрий гумор. – Не називай мого палацу остогидлою дірою! Стривай, хай-но ми його приберемо та прикрасимо знову!

– Цьому не бути, поки живий Смауг, – похмуро зауважив Більбо. – А втім, де ж це він? Я віддав би добрий сніданок за звістку про нього. Сподіваюся, він не сидить на горі й не дивиться на нас!

Таке припущення дуже стривожило гномів, і вони швидко дійшли згоди, що гобіт з Баліном слухне пропонують.

– Так, нам треба забиратися звідсіля, – сказав Дорі. – Я ніби чую, як його очі пропікають мені потилицю.

– Тут холодно й незатишно, – притакнув Бомбур. – Хоч ієщо пити, але я не бачу ніде й признаки їжі. В такій місцині дракон завжди буде голодний.

– Ходімо! Ходімо! – загомоніла решта. – До Балінової стежки!

Тож вони й почвалали поміж каміння лівим берегом річки – на високій кам'яній стіні правого берега не було стежки, нічого не було. Місцевість довкіл була така гола й спустошена, що навіть Торін протверезів знову. Місток, про який говорив Балін, давним-давно завалився, і його опори були тепер звичайними валунами посеред мілкого, шумливого потоку. Але мандрівники без великих труднощів перейшли воду вбхід, відшукали прадавні сідці й піднялися на високий берег. Пройшовши ще трохи, вийшли на стару дорогу, яка скоро заповзла в глибокий видолонок, загублений серед скель. Тут вони перепочили хвильку й підснідали, що мали, а мали здебільшого корм і воду. (Якщо ви хочете знати, що воно таке той корм, то я тільки скажу, що не знаю рецепта; але воно схоже на коржики, не псується хтозна-скільки часу, нібито тривне, хоч, звичайно, не смачне й вельми нецікаве – ото хіба ним, поки розжуєш, добре розпрацюєш щелепи. Корм придумали озеряни для далеких мандрівок.)

Тоді подалися далі. Дорога тут повертала від річки на захід, усе наближаючись до великого кряжа південної відноги. Нарешті дійшли до стежки, що вела на Круків бескид. Підйом був крутий; один за одним повільно й важко ступали вони, аж поки надвечір добулися на вершину кряжа й побачили зимне сонце, що скочувалося до заходу.

Тут гноми знайшли площинку, відкриту з трьох боків і тільки з півночі захищену стіною, в якій з'яв отвір – щось ніби двері. Тому, хто стояв у цих дверях, відкривався широкий круговид на схід, південь і на захід.

– Тут, – пояснив Балін, – ми в давнину виставляли чатових, а ці двері ведуть до вирубаной в скелі вартівні. Навколо гори було кілька таких місць. Але в ті щасливі дні здавалося, нібито нема від кого особливо стерегтися, і чатові, мабуть, не дуже пильнували, а то б ми були, можливо, заздалегідь попереджені про наближення дракона, і все могло б скластися інакше. А проте нині ми можемо переховатися в цій вартівні якийсь час. Нас тут ніхто не побачить, зате нам видно багато.

– Небагато пуття з того, якщо дракон бачив нас, коли ми сюди йшли, – пробурчав Дорі, що все оглядався на вершину гори, от ніби сподівався побачити там Смауга, мов пташку на дзвіниці.

– Іншого вибору ми не маємо, – сказав Торін. – Сьогодні ми не здатні йти далі.

– Правда, правда! – вигукнув Більбо і впав на землю опукою.

У вартівні вистачило б місця й для ста гномів, але далі була видовбана ще одна, менша кімнатка, де не так доткав холод. У кімнатці було зовсім порожньо; напевне, за весь час Смаугового панування сюди не забігали навіть дикі звірі. Тут гноми посклали свої речі. Хто зразу простягся на долівці й заснув, а хто, посідавши біля зовнішніх дверей, заходився обговорювати, як бути далі. Та впродовж усієї розмови знов і знов поверталися до єдиного запитання: де Смауг? Гноми дивилися на захід і не бачили там нічого, й на сході нічого, і на

півдні не видно було й признаки дракона – тільки без ліку птаства кружляло в повітрі. На те птаство дивилися вони й дивилися, чудуючись: що за причина, що його там зібралось так багато? Та коли на небі засвітилися перші холодні зорі, гноми все так само нічого не знали й не розуміли.

Розділ чотирнадцятий ВОГОНЬ І ВОДА

А зараз, коли й ви, як гноми, хочете почути новини про Смауга, ви мусите повернутися на два дні назад, до того вечора, коли дракон розтרוшив таємні двері й полетів, лютуючи, до озера.

Жителі міста Озерного, чи то Есгарота, сиділи здебільшого вдома, бо з потемнілого сходу повіяв холодний вітер, але декотрі походжали по пристанях, милуючись зорями, що, засвічуючись у небі, виринали водночас і з озерної гладіні. Більшої частини Самітної гори з міста не було видно – її майже всю затуляли низькі пагорби на далекому краї озера, і з-поміж тих північних пагорбів виривалася на волю річка Бистра. Тільки в ясну годину озеряни бачили високу вершину гори, але дивилися на неї рідко, така лиховісна й похмура височіла вона навіть при світлі ранку. А в цей вечірній час вершина Самітної гори вже поринула в п'ятьму.

Раптом вона завидніла знову – на мить її освітив якийсь вогник і погас.

– Гляньте! – сказав один. – Вогні знову! І минулої ночі сторожа бачила їх – то загоряться, то погаснуть, – і так від опівночі до світанку. Щось там діється!

– Либонь, король гори кує золото, – відгукнувся інший. – Це вже давненько подався він на північ. Пора вже збуватися пророцтвам наших пісень.

– Який там король? – пролунав суворий голос. – Скоріш за все, то дракон зі своїм спустошливим полум'ям – єдиний король гори, якого ми знаємо здавен.

– Завжди ти зі своїми лихими призивітками! – обурилися перші двоє. – Як не про повені, то про отруйну рибу. Придумай щось веселіше!

Потім зненацька в долині між пагорбів спалахнуло яскраве світло, позолотивши північний край озера.

– Король гори Самітної! – закричали люди. – Мов сонце скарб – горою! Володар річки срібної і річки золотої! Золота річка тече від гори!

Так вони вигукували, й скрізь відчинялися вікна, тупотіли, поспішаючи, ноги.

Знов у місті запанувало величезне хвилювання й піднесення. Але чоловік із суворим голосом побіг щодуху до голови міста.

– Сюди летить дракон, якщо я не з'їхав з глузду! – закричав він. – Зруйнуймо мости! До зброї! До зброї!

Тоді сурми засурмили тривогу, й луна відгукнулася на скелястих берегах. Веселощі припинилися, радість поступилася місцем страхом. Отак воно і вийшло, що дракон не застав міста зненацька.

Мчав він так швидко, що скоро люди вже й побачили його, – неначе головешка летіла і все росла й розгорялася яскравіше. Тепер і найбільші простаки переконалися: пророцтва були брехливі! І все-таки люди ще мали трохи часу. Кожну посудину в місті наповнили водою, кожен воїн озброївся, кожна стріла, кожен спис були наготовлені, а мости, що вели на берег, – зруйновані. Та ось жахливий рев чудовиська почувся зовсім близько; червоні, мов полум'я, хвилі заходили по озеру від биття страхітливих крил.

Понад людьми, що ойкали, лементували, гукали, Смауг розвернувся й кинувся до мостів, але там на нього чекало розчарування. Мостів не було, а його вороги сиділи на острові посеред глибокої води – надто глибокої, темної та холодної, як на його смак. Якщо він пірне, здійметься стільки пари, що вся околиця вкриється туманом на багато днів; але озеро було дужче за Смауга – воно погасило б його вогонь швидше, ніж він пройшов би по дну до міста.

З ревом налетів він знову. Град стріл пороснув угору йому навперейми, заторохтів, задзенькав по його крицевій лусці й самоцвітах, але багато їх спалахувало від його подиху, падаючи з сичанням у воду. Ніякі фейєрверки не зрівняються з вогненным видовищем тієї ночі. Від співу тятив і пронизливих суремних кличів Смауг розлютився до сліпої нестями. За стільки віків ніхто не посмів дати драконові бій, і нині озеряни не посміли б, якби не той чоловік із суворим голосом, Бард на ім'я, що встигав повсюди, підбадьорюючи лучників і закликаючи голову міста дати наказ, щоб билися до останньої стріли.

Вогонь вивергався з драконової пащеки. Якусь хвилину Смауг покружляв угорі над містом, осяваючи все озеро; дерева на берегах яріли міддю і кривавою червінню, відкидаючи стрибучі густо-чорні тіні. І тоді він канув униз – просто крізь хмару стріл, забувши від лютої про всяку обачність, не намагаючись навіть повертатися до ворога броньованими боками й жадаючи єдиного: підпалити Озерне місто.

Дарма що до драконового наскоку всі будинки були облиті водою, а він дихнув, упавши з неба, – і зайнялися очеретяні дахи й дерев'яні балки. А Смауг уже пролетів і розвертався, щоб налетіти знову. Сотні рук плеснули воду туди, де спалахнула хоч би іскра. А дракон уже звивався над головою. Удар хвостом – і дах Великого дому розсипався. Непогасне полум'я знялося високо в ніч. Ще один напад, і ще один – і один будинок, потім другий запалав і розвалився. І жодна стріла не зупинила Смауга, не дошкулила йому більше, ніж яка мушка з болота.

Вже тут і там воїни стрибали у воду. Жінок і дітей садовили в човни, що стояли на ринковому плесі. То один воїн, то другий кидав зброю додолу. Там, де зовсім недавно лунали старовинні пісні про майбутню радість, про гномів, нині стояв плач і лемент. Чоловіки проклинали гномів. Сам міський голова рушив до свого великого позолоченого човна, сподіваючись відпливти серед сум'яття і врятуватись. Ось-ось озеряни всі покинуть своє місто, і воно згорить – не зостанеться й сліду на водах...

Саме цього й хотів дракон. Як на нього, то хай би вони всі посідали в човни. Славно він пополює озерян потім! Хто залишиться живий, хай поплаває, поголодує. А тоді хай-но наблизиться до берега – там на них чекатиме Смауг. Скоро він підпалить усі прибережні ліси, засушить усі їхні лани й пасовиська. А поки що він тішився руйнуванням міста, як не тішився нічим іншим уже багато літ.

Але серед охоплених полум'ям будинків ще тримався останній гурт лучників. Ватажком їхнім був Бард, чоловік із суворим голосом і похмурим обличчям, кого товариші звинувачували у віщуванні повеней та отруйної риби, хоч і знали йому ціну, шанували його за відвагу. Він доводився далеким нащадком Гіріонові, володарю Долу, дружина й дитина якого в той давній час утекли із зруйнованого міста по річці Бистрій. Бард стріляв з великого тисового лука, поки витратив усі свої стріли, крім однієї. Полум'я підступало все ближче. Товариші покидали його. Бард нап'яв тятиву востаннє.

Несподівано з п'єтми щось пурхнуло до нього на плече. Бард сахнувся – але то був лишень старий дрізд. Безстрашно вмовився він біля вуха воїна й почав розповідати йому новини. Зачудований сміливець завмер – він-бо розумів дроздову мову, адже походив з Долу.

– Стривай! Стривай! – співав дрізд. – Хай зійде місяць. Гляди – цілься в незахищене місце з лівого боку грудей, коли він летітиме й повертатиметься над тобою!

І швидко переповів ураженому Бардові, що сталося в Самітній горі і все, що він там почув.

Тоді Бард нап'яв тятиву до самого свого вуха. Дракон якраз повертав назад, летячи низько, і в цю хвилину над східним берегом зійшов місяць, посрібливши Смаугові величезні крила.

– Стріло! – мовив лучник. – Чорна стріло! Я беріг тебе до останку. Ти досі не зраджувала мене, щоразу верталася до мене. Ти дісталася мені від мого батька, а батькові – од його батька. Якщо тебе викували в кузні справжнього короля Самітної гори, полети швидко, не загайся!

Дракон цього разу шугнув зовсім низько, і, коли він вирівнював свій політ, його черево

й груди заблискотіли проти місяця білими іскрами самоцвітів. Тільки одна латка темніла. Забриніла тятива великого лука. Прямо, прямо помчала чорна стріла – просто в западину з лівого боку Смаугових грудей, де він відкинув розчепірену передню лапу, і ввігналася туди вся – вістря, стрижень і оперення, – з такою силою була пущена. З вереском, що глушив людей, валив дерева й розколював скелі, Смауг звився в повітрі, вивергнувши полум'я, перевернувся і мов підкошений упав додолу.

Звалився він просто на місто. У своїх передсмертних корчах дракон зруйнував його вщент – тільки іскри й головешки посипалися. Заревіло, завирувало озеро. Величезна хмара пари знялася вгору, біла в місячному сяйві. Засичав, забулькотів водокрут, і все стихло. І то був кінець Смауга й Есгарота – але не Барда.

Місяць брався вище й вище, і вітер віяв дедалі дужчий та холодніший. Той білий туман він розбив на хисткі колони, порвав на біжучі хмарки й погнав на захід, де вони розсіються кошлатими пасмами над болотами побіля Чорного лісу. Тоді темними цятками завидніло багато човнів на озерному плесі, й вітер поніс голоси есгаротян, що оплакували своє загибле місто, свої втрачені статки й зруйновані домівки. Як по правді, їм було за що й дякувати долі, коли б вони про те подумали, але хто б від них того сподівався в таку хвилину! Щонайменше три чверті людності лишилися живі; цілі zostалися їхні ліси, лани, пасовиська й майже всі човни. І дракон був мертвий! Вони ще й не втямили гаразд, що це значить.

Сумними юрбами збиралися вони на західному березі, тремтячи на холодному вітрі. Найбільше гнівних нарікань було на голову, що покинув місто так рано, в той час як ще були стрільці, ладні захищати Есгарот до останку.

– Може, він і має кебету для буденних справ – особливо для своїх справ, – гомоніли декотрі, – але нікудишній він голова, коли приходить біда!

І голосно славили відвагу Барда та його останній переможний постріл.

– Коли б він не загинув, – казали всі, – ми обрали б його королем. Бард-Драконобійця, з роду Гіріона! Як жаль, що він мертвий!

Якраз посеред тієї їхньої розмови з мороку підійшов високий чоловік. На ньому не було сухого рубця, мокре чорне волосся спадало йому на чоло й на плечі, його очі палали.

– Бард не загинув! – вигукнув він. – Убивши ворога, він кинувся у воду. Я – Бард, із роду Гіріона, я вбив дракона!

– Король Бард! Король Бард! – загукали есга-ротяни, але голова скреготнув зубами.

– Гіріон був володарем Долу, а не Есгарота, – заявив він. – Ми в Озерному завжди обирали голів з-поміж старих і мудрих, ніколи не терпіли верховодства простих воїнів, які тільки й уміють битися. Нехай «король Бард» іде собі до свого королівства – Діл тепер визволений його доблестю, і нині ніщо не завадить його поверненню. І всі, хто бажає, можуть забиратися з ним, якщо їм миліше холодне каміняччя в затінку гори, ніж зелені береги озера. Хто має розум, зостанеться тут – із надією відбудувати наше місто й захити згодом у мирі й достатку.

– Ми воліємо короля Барда! – закричали у відповідь люди, що були поруч. – Обридла нам влада старих дідів та грошолюбів!

І ті, що були далі, підхопили:

– Хай живе наш Стрілець, геть багачів! Гамір знявся на весь берег.

– Чи ж я не оцінив належно Барда-стрільця? – обережно заговорив голова (адже Бард стояв поруч нього). – Цієї ночі він заслужив собі почесне місце серед благодійників нашого міста; він гідний здобути безсмертя в багатьох хвалебних піснях. Але чому, о люди? – голова звівся на ноги й заговорив голосно, виразно: – Чому всю вину ви складаєте на мене? Хто пробудив дракона з його дрімоти, хотів би я спитати? Хто дістав від нас багаті подарунки й щедру допомогу, хто змусив нас повірити, нібито збудуться пророцтва стародавніх пісень? Хто зіграв на доброті наших сердець і на наших милих мріях? Яке ж золото прислали вони в подяку нам по річці? Драконів вогонь та руїну! Від кого ж нам вимагати відшкодування за наші збитки, допомоги вдовам і сиротам?

Як бачите, голова не дарма обіймав свою посаду. Цими своїми словами він добився

того, що люди на час зовсім забули про своє бажання обрати нового короля, а спрямували свій гнів на Торіна з його товариством. Гіркі слова, жорстокі звинувачення лунали зусбіч, і дехто з тих, що раніше найзавзятіш виспівували давніх пісень, тепер так само завзято кричали, нібито гноми зумисне підбурили дракона проти них!

– Дурні! – сказав їм Бард. – Навіщо витрачаєте гнівні слова на тих нещасливців? Не сумніваюся, що вони перші загинули у вогні, а вже тоді дракон полетів до нас.

Промовляючи ці слова, він раптом подумав про казковий скарб Самітної гори, що лежав тепер нічий – без сторожа чи господаря, – і враз замовк. А ще він подумав про головині слова, про відбудований Діл, де задзвонять золоті дзвони, – аби тільки знайти людей...

Та ось він заговорив знову:

– Не час нині, голово, обмінюватися лихими словами чи обговорювати плани великих перемін. Нас чекає робота. Я ще послужу тобі, хоча згодом я, може, й подумаю про твої слова й піду на північ із тими, хто захоче піти за мною.

І відійшов – треба було допомогти будувати тимчасовий табір і подбати про хворих та поранених. Але голова тільки провів Барда недобрим поглядом і не підвівся з землі. Він думав багато, а говорив мало – хіба гукне, щоб принесли вогню та їжі.

А Бард ішов поміж людей і чув: мов пожежа, ширилася мова про незмірний скарб, що зостався без сторожа. Люди гомоніли, що скоро буде їм з того скарбу відшкодування за всі їхні страждання і втрати, ще й багатства прибуде стільки, що можна буде купувати розкішні речі з півдня, і ці мрії неабияк утішали знедолених. І то добре було – такої холодної, бездомної ночі. Дах дістався небагатьом (одну з кількох хатин, що стояли на березі, забрав собі голова), і їжі було мало (навіть голова недоїдав). Багато людей похворіло, переживши студену купіль, холод і жахи тієї ночі, й померло згодом, дарма що вибралися неушкоджені із зруйнованого міста. І в наступні дні було ще більше хворості й голодували дуже.

Тим часом Бард узяв провідирство на себе й порядкував, як сам уважав за краще, хоча завжди від імені голови. Нелегке то було завдання: зібрати змучених людей і змусити їх робити все, щоб мали вони дім і захист. Напевне, більшість їх погинула б тієї зими, що поспішала слідом за осінню, коли б не було близької помочі. І поміч надійшла швидко – адже Бард відразу послав гінців угору по річці, до Чорного лісу: просити допомоги в короля лісових ельфів. А гінці ще в дорозі натрапили на ельфійську потугу, що вже йшли до Самітної гори, хоча був лише третій день після погибелі Смауга.

Король ельфів отримав вісті від своїх власних гінців та від птахів, що любили його люд, і вже знав чимало про те, що сталося. І справді, велике хвилювання охопило всіх пернатих, які жили в околицях Драконової пустки. Скрізь у повітрі кружляли зграї, і їхні бистрокрили посланці мчали попід хмарами у всі усюди. Над узліссям Чорного лісу стільки було того тьохкання, свисту, писку! Далеко за Чорний ліс перелетіла новина: «Згинув Смауг!» Листя шаруділо, і злякано нашорошувались вухка. Король ельфів ще не вирушив у дорогу, а вісті, ширячись на захід, дійшли до борів у підгір'ях Імлистих гір; Беорн почув їх у своєму дерев'яному домі, й гобліни радилися в печерах.

– Боюся, це ми востаннє чули про Торіна Дубошита, – мовив король. – Краще б він був лишився моїм гостем. Так чи так, а це лихий вітер, який нікому не навіє нічого доброго.

Бачите, король ельфів теж не забув про казкове багатство Трора. Тож так і сталося, що Бардові гінці зустріли його, коли він ішов з військом списоносців і лучників, а вгорі над ними кружляло вороння, гадаючи, що заходиться на війну, якої давно не бувало в цих краях.

Але король, почувши слізні благання Барда, пройнявся жалем до озерян, бо ж він був повелителем доброго, смирного люду, і замість простувати до Самітної гори, як був надумав спочатку, поспішив униз річкою до Довгого озера. Все його військо не могло сісти в човни й на плоти й мусило добиратися забарнішим, пішим шляхом, але король послав водою чимало харчів та одежі. Проте ельфи – легконоге плем'я, і, дарма що в ті часи вони не звиклі були до далеких переходів і небезпечних земель між лісом та озером, посувалися дуже швидко. Минав лише п'ятий день після погибелі дракона, коли вони вийшли на береги озера й

побачили рештки зруйнованого міста. Як і слід гадати, зустріли їх з радістю; міський голова і всі озеряни ладні були укласти з ельфами яку завгодно угоду на майбутнє, аби тільки дістати нині від них допомогу.

Скоро ельфи й люди склали спільний план дій. Голова лишався з жінками, дітьми, старими й недужими; з ними зоставалися також майстри-озеряни й чимало умільців-ельфів. Спочатку рубали дерева й збирали сплав, що його ельфи посиляли з лісу. Тоді почали ставити численні хатини на березі, щоб озерянам було де перебути зиму. А ще під головиним наглядом зайнялися плануванням нового міста, яке мало бути ще гарніше й більше за колишнє. Але збудували його в іншому місці, на високому північному березі – відтоді й навіки озеряни мали страх перед водою, де лежав дракон. Не вернувся він до свого золотого ложа – так і заліг скорчений, холодний, мов брила, на озерній мілізні. Там протягом віків, коли плесо було спокійне, крізь воду видніли його величезні кості серед поламаних паль давнього міста. Але мало хто зважувався попливти через те прокляте місце, й ніхто не смів пірнути в студену воду, щоб набрати самоцвітів, які осипалися з його загнилого трупа...

Тим часом усі чоловіки, здатні носити зброю, і чи не вся потуга лісового короля наготувалися до переходу на північ, до Самітної гори. Тож на одинадцятий день після зруйнування міста чільні лави об'єднаного війська людей та ельфів пройшли в скельні ворота на північному краї озера і вступили в сплюндровані землі.

Розділ п'ятнадцятий НАСУВАЮТЬ ХМАРИ

А нині повернімося до Більбо з гномами. Цілу ніч вони змінювали один одного на чатах, але не чути й не видно було нічого небезпечного. Так і ранок настав. Лише птахів у небі збиралося дедалі більше. Великі зграї летіли з півдня, а вороння, що досі гніздилося довкола гори, безперестану кружляло й каркало вгорі.

– Діється щось дивне, – сказав Торін. – Час осіннього перельоту минув, та й птахи ці не літають у вирій. Найбільше серед них шпаків і зябликів, а вдалині літає чимало стерв'ятників, наче перед битвою!

– Он знову летить той самий старий дрізд! – зненацька закричав Більбо, показуючи рукою. – Мабуть, він таки втік того вечора, коли Смауг трощив схил гори, але слимаки навряд чи врятувалися!

Авжеж, то був старий дрізд, і коли Більбо показав на нього рукою, він підлетів до гномів і сів на камінь.

Тоді затріпотів крильми й заспівав, а потім схилив голівку набік, от ніби прислухався; і знову заспівав, і знову прислухався.

– Думаю, він намагається щось нам розповісти, – сказав Балін. – Але мені не вловити мови цих птахів, така вона шпарка й трудна. Ти розумієш, Злоткінсе?

– Не дуже добре, – відповів Більбо (насправді він нічого з дроздової мови не втямив). – Але старий начебто чимось дуже схвилюваний.

– Як жаль, що він не крук! – мовив Балін.

– А я думав, ви їх не любите! – здивувався гобіт. – Коли минулого разу ми проходили тут, ви їм не дуже раділи.

– Таж то були ворони! Бридке, підступне, нечемне вороння. Ти б чув, як вони нас тоді узивали. Але круки не такі. Здавна велася велика дружба між ними й плем'ям Трора. Круки часто приносили нам таємні вісті, а ми їх винагороджували всякими блискучими речами, що їх вони ховали у своїх гніздах. Живуть круки довго, мають добру пам'ять і набули мудрість передають своїм нащадкам. Коли я був малим гноменям, я знався з багатьма круками, що жили на скелях. Ось і цей бескид називався колись Круковим, бо тут, над вартівнею, жили старий Карк і його дружина – мудре й славне подружжя. Та навряд чи тут іще живе хто з того давнього роду.

Гном ще й не договорив, як старий дрізд проспівав голосну трель і полетів геть.

– Хоч ми його не розуміємо, але я певен, що він розуміє нас, – зауважив Балін. – Тепер пильнуйте, що буде!

Скоро гноми зачули лопотіння крил, і повернувся дрізд, а з ним ще один птах – старий-престарий. Підсліпуватий, він насилу підлітав, а на тім'ячку мав лисину. Це був великий старезний крук. Важко приземлившись перед гномами, він спроквола махнув крильми й перевальцем підійшов до Торіна.

– О Торіне, сину Траїна, і ти, Баліне, сину Фундіна! – заговорив крук (і гобіт зрозумів птаха,

бо той розмовляв звичайною, а не пташиною мовою). – Я – Роак, син Карка. Карк, якого колись ви добре знали, помер. Минуло сто п'ятдесят три літа, відколи я вилупився з яйця, але я не забув того, що казав мені батько. Нині я ватажок великих круків Самітної гори. Нас небагато, але ми досі пам'ятаємо колишнього короля. Майже всі мої круки літають десь, адже є чимало новин з півдня – декотрі вас звеселять, а декотрі й засмутять. Дивіться! Птахи знову повертаються в Діл і до Самітної гори, бо пішла чутка, що згинув Смауг!

– Згинув? Згинув! – загукали гноми. – Згинув! То ми даремно боялися... і скарб наш!

Усі зірвалися на рівні й застрибали радесенькі.

– Атож, згинув, – підтвердив Роак. – Дрізд – хай ніколи не повипадає його пір'ячко! – бачив його погибель, і ми можемо повірити йому на слово. Він бачив, як дракон згинув у битві з людьми Есгарота третьої ночі тому, коли сходив місяць.

Довго Торін не міг угамувати гномів, щоб вислухати до кінця крукові новини. Нарешті, розповівши докладно про всю ту битву, Роак знову звернувся до Торіна:

– Оце стільки радісного, Торіне Дубощите! Ви можете спокійно вернутися до вашого палацу, весь скарб ваш – поки що. Але, окрім птахів, багато хто добирається сюди. Звістка про смерть сторожа скарбу рознеслася по всіх усюдах, а легенда про багатство Трора не забулася з роками, – отже всяк хотів би урвати собі частку багатой здобичі. Вже йде сюди потуга ельфів, а за ними летять стерв'ятники, що сподіваються на скору битву й кровопролиття. Озеряни гомонять, що через гномів їх спіткало лихо, бо Смауг зруйнував їхнє місто, і нині вони zostалися без притулку, й чимало їх погинуло. Вони теж гадають відшкодувати свої збитки вашим скарбом, байдуже, лишилися ви живі чи загинули. Вам вирішувати своїм розумом, як вам бути далі. Але тринадцятеро – невеликий залишок численного племені Дуріна, що жило колись тут, а нині розкидане по світу. Як хочете послухати моєї ради, то не довіряйте голові озерян, а майте діло з тим, хто своєю стрілою вбив дракона. Звати його Бард, він нащадок Гіріона з Долу; це суворий з виду, але чесний чоловік. Хай знову після довгого лихоліття запанує мир поміж гномами, людьми й ельфами, але за цей мир вам доведеться заплатити золотом. Я все сказав!

Тоді гнівно заговорив Торін:

– Ми красно дякуємо тобі, Роаку, сину Карка! Ти й твої кривні не будуть забуті. Але, поки ми живі, жоден злодій чи насильник не візьме й крупинки нашого золота! Якщо ти хочеш, щоб ми тобі ще більше були вдячні, сповіщай нас про всіх, що наближаються сюди. А ще я прошу тебе, якщо є серед вас молоді круки з дужими крильми, послати їх до нашої рідні в гори півночі, на захід звідсіля і на схід, щоб розповіли їм про нашу скруту. Але найбистрішого гінця пошли до мого двоюрідного брата Даїна в Залізні гори, бо той має добре озброєне військо і живе найближче. Хай він поспішає сюди!

– Я не буду казати, добра це ухвала чи ні, – прокаркав Роак, – але зроблю, що можу. І поволі полетів геть.

– А зараз – назад, до гори! – наказав Торін. – У нас обмаль часу.

– І припасу! – докинув Більбо, що завжди був практичний у питаннях забезпечення. Він гадав, що зі смертю дракона пригода, власне, й скінчилася (це була вельми хибна гадка), і волів відступити більшу частку свого здобутку, аби мирно вирішилася спірка.

– Назад, до гори! – підхопили гноми, ніби й не чули гобітових слів, і той, хоч-не-хоч, мусив іти з ними.

Отже, ви вже знаєте про деякі події, то й розумієте, що гноми ще мали кілька вільних

днів на всякі приготування. Вони ще раз оглянули всі підземелля і з'ясували, що відкритою лишалася тільки передня брама; всі інші брами (окрім, звісно, малих таємних дверей) давно потрощив, завалив камінням Смауг, і від них не лишилося й сліду. Тож гноми заходилися щосили укріплювати головний вхід до підземного палацу та переробляти дорогу, що вела до нього. Вони познаходили багато всякого знаряддя, що ним користувалися давні рудокопи, каменярі та будівельники, а до такої роботи тринадцятеро гномів були теж зугарні.

Вони працювали, а круки безперестанку приносили їм вісті. Так гноми довідалися, що король ельфів звернув до озера, і їм випадало ще трохи передиху. А друга добра звістка була, що троє їхніх коненят урятувалися від дракона і нині блукають по берегах річки Бистої, неподалечку від того місця, де гноми були залишили частину своїх припасів. Тож Філі й Кілі, поки їхні товариші далі трудилися над укріпленнями, подалися за круком-провідником на розшуки поні, щоб привезти якомога більше з тих припасів до Самітної гори.

Минуло чотири дні, відколи вони вернулися до своїх підземель, і надійшла звістка про те, що об'єднані війська озерян та ельфів спішно вирушили на північ. Але надії гномів зросли: у них тепер було припасів на кілька тижнів ощадливого харчування – здебільшого, звісно, корм, від якого в них давно боліли зуби, але краще вже той корм, ніж нічого; до того вхід був уже закладений високим і товстим муром, змурованим насухо з широких кам'яних плит. В мурі було чимало отворів, крізь які гноми могли дивитися чи й стріляти, але ніяких дверей. Перелазили туди-сюди через мур з допомогою драбин, а все необхідне піднімали мотузками. В підніжжі нового муру залишили невисоку арку, щоб дати вихід річці Бистрій, але далі, перед брамою, так переробили вузьке річище, що нині широке плесо розливалось від муру до крутого схилу, по якому річка збігала в долину. До брами тепер можна було дістатися коли не плавом, то тільки вузькою стежкою попід скелею з правого боку (якщо дивитися на браму від долини). Коненят Філі й Кілі довели до підніжжя східців над колишнім містком, розв'ючили там і, звелівши вертатися до своїх господарів, відіслали самих на південь...

Якогось вечора на півдні, в Долі, несподівано спалахнуло багато вогнів – начебто багаття й смолоскипи.

– Вони прийшли! – вигукнув Балін.- І табір їхній дуже великий. Певне, пройшли в долину смерком, по обох берегах річки.

Тієї ночі гноми майже не спали. Лець засірів світанок, як побачили загін, що наближався від Долу. З-над муру вони спостерігали, як ті дійшли до початку долини й поволі почали сходити нагору. Ось уже й розгледіли прибульців: то були чоловіки, озброєні, як для війни, й лучники-ельфи. Нарешті передні видерлися по камінню на схил, звідки ринула вниз річка. І які ж вони були вражені, коли побачили розлите плесо перед себе і браму, закладену муром із свіжотесаних кам'яних плит!

Люди й ельфи стояли, показуючи руками й перемовляючись, коли до них голосно заговорив Торін:

– Хто ви, що прийшли озброєні, неначе для війни, до брами Торіна, сина Траїна, короля Самітної гори, і що вам треба?

Але ті не відповіли. Дехто з воїнів швидко повернув назад, а решта, постоявши трохи й подивившись на браму та її укріплення, теж пішла назад за своїми товаришами. Того дня озеряни й ельфи перенесли свій табір ближче – туди, де розходилися від гори дві її відноги. І тоді між скель залунали голоси, задзвеніла пісня – такого ті скелі давно вже не чули! Долинали й ніжні звуки ельфійських арф, і від тієї музики ніби тепло розливалось в холодному повітрі, лець чулися пахощі лісових квітів, що цвітуть навесні.

Гобітові так закортіло втекти з цієї темної твердині – спуститися в долину, щоб разом з ельфами повеселитися й побенкетувати біля вогнищ! Молодші гноми теж були зворушені в душі й нарікали стиха: вони, мовляв, сподівалися, що все складеться інакше й що вони дружитимуть з ельфами й людьми, – але Торін тільки зиркнув на них сердито.

Тоді гноми самі принесли арфи та інші інструменти, знайдені серед скарбу, й замузичили, щоб роздобрити ватажка, але пісня їхня була не така, як у ельфів, а дуже схожа

на ту, якої вони співали давно колись у затишній гобітовій норі.

Прийди, королю, в щасну пору,
В свої палати попід Гору!
Як згинув Змій, суперник твій, –
Всі вороги погинуть скоро.
З мечами гострими й списами,
Під захистом міцної брами, –
Нема журби, як є скарби, –
Не бути гномам знов рабами!
Здавен закляття знали гноми,
Як били молоти без втоми
У глибині, у темнині,
Де підземельні снять хороми.
В намиста сріберні низали
Блискучі зорі, ще й чіпляли
Вогонь дракона на корону,
Із арфи пісню добували.
І знов палац підземний вільний!
Блукачу! Кинь свій шлях окільний
І навпрошки через піски
Прийди, щоб жить в оселі спільній!
Через холодні кличем гори:
– Прийдіть у предковічні створи! –
Король вас жде – він покладе
До рук вам золото комори.
В свої палати попід Гору
Прийди, королю, в щасну пору!
Як згинув Змій, суперник твій, –
Всі вороги погинуть скоро!

Цією піснею вони таки догодили Торінові, бо ватажок заусміхався, звеселився знову – й почав прикидати, яка відстань до Залізних гір та як скоро зможе Даїн досягти Самітної гори, хай-но вийшов відразу по отриманні звістки. Але гобітове серденько засмутилося – і від тієї пісні, й від Торінової мови: надто войовниче все це звучало.

Назавтра вранці-рано загін списоносців перейшов річку й піднявся вгору долиною. Вони несли зелений прапор лісового короля й голубий прапор озерян і підступили під самий мур перед брамою.

Знову Торін голосно їх окликнув:

– Хто ви, що прийшли озброєні, як для війни, до брами Торіна, сина Траїна, короля Самітної гори?

Цього разу йому відповіли.

Високий чоловік, чорночубий і суворий з лиця, виступив наперед і проголосив:

– Вітаю, Торіне! Чого це ти обмурувався, наче злодій у своєму притулку? Ми ще не стали вашими ворогами і радіємо, що ви zostалися живі. Коли ми вирушали, то й не сподівалися, що застанемо тут хоч одну живу душу. Але ми зустрілися з вами, то нам є про що переговорити й порадитися.

– Хто ти і про що хочеш вести переговори?

– Я – Бард, і моєю рукою вбито дракона й звільнено ваш скарб. Невже це не стосується вас? До того ж я нащадок і спадкоємець Гіріона з Долю, а серед вашого скарбу є чимало багатства з його палат і міста – багатства, яке вкрав колись Смауг. Невже про це ми не повинні переговорити з вами? Далі: своїм останнім наскоком Смауг поруйнував оселі людей

Есгарота, а я досі служу їхньому голові. Я говорю від його імені й хочу спитати вас: чи не зважите ви на бідування його люду, на лихо, що їх спіткало? Вони допомогли вам у вашій біді, а ви на віддяку наслали на них саму смерть і руїну, хоч, звичайно, і незумисне.

Щирі й правдиві були ті слова, дарма що мовлені суворим, гордовитим тоном, і гобітові здалося, що Торін зразу визнає, які вони справедливі. Більбо, звісна річ, і не сподівався, щоб хоч хтось згадав, що то гобіт сам-один вивідав драконове вразливе місце, то й не розчарувався, бо такі ніхто не згадав. Але він не подумав, які лихі чари насилає золото, що на ньому довго лежав дракон, ані які злотолюбні гном'ячі серця. В ті кілька днів, що минули, Торін не одну годину пробув у скарбниці, й ним цілком заволоділа пристрасть до скарбу. Дарма що найдужче він тужив за Гори-каменем і все шукав його, але око йому тішили й численні інші чудовні речі, які там лежали і які будили в ньому стільки спогадів про давні труди й печалі його племені.

– Свій найслабший доказ ти навів наприкінці й зробив його найголовнішим, – відказав Торін. – Ніхто з людей не має права зазіхати на багатство мого племені тільки тому, що Смауг, укравши його в нас, позбавив також домівки чи життя його кривних. Не його був скарб, щоб часткою того скарбу відшкодовувати його лихі діла. Вартість харчів і поміч, яку ми дістали від озерян, ми належно відшкодуємо – у свій час. Але ми нічого не дамо – ані крупинки золота, поки нам погрожують силою. Поки перед нашими ворітьми стоїть озброєне військо, ми дивимося на вас як на ворогів і злодіїв. І ще хотів би я спитати вас: яку частку спадщини виплатили б ви нашим кривним, коли б ми загинули й скарб лишився без господарів?

– Справедливе запитання, – визнав Бард. – Але ви не погинули, а ми не грабіжники. До того ж багаті повинні б, як не з обов'язку, то з жалю допомогти знедоленим, що прихистили їх, коли вони були в біді. А ще я не дістав відповіді на інші мої вимоги.

– Як я вже сказав, я не вестиму переговорів з озброєними людьми, що стоять перед моєю брамою. І вже ж ні в якому разі не говоритиму з ельфами лісового короля – про нього у мене лишилися не вельми приємні спогади. В цих перемовинах їм немає місця. А зараз ідіть геть, поки не полетіли наші стріли! Якщо ж ти схочеш говорити зі мною знову, то спершу відішли військо ельфів до лісу, де їм і годиться бути, а тоді вертайся, склавши зброю чимдалі від нашого порога.

– Король ельфів – мій друг, – відповів Бард. – Він прийшов на поміч потерпілим озерянам, хоч ті не мали до нього ніяких вимог, а тільки дружні почуття. Ми дамо тобі час, щоб ти пошкодував за свої слова. Помудрішай, поки ми вернемося!

І разом зі своїм загоном пішов назад до табору.

Минуло всього кілька годин, і знову прийшли прапороносці; наперед виступили сурмачі й просурмили сигнал.

- Ім'ям Есгароту й Лісу, – виголосив один з них, – ми промовляємо до Торіна, Траїнового сина Дубошита, хто називає себе королем Самітної гори, і пропонуємо добре обдумати вимоги, недавно висловлені, або ж у протилежному разі проголошуємо його нашим ворогом. Щонайменше він повинен відступити одну дванадцятку частину скарбу Бардові – як переможцеві дракона і як спадкоємцеві Гіріона. З тієї частини Бард сам виділить пожертву Есгаротові; та якщо Торін хоче мати дружбу й шану довколишніх земель, подібно до його дідів і прадідів, він дасть також дещо із своєї частки на підтримку озерян.

Тоді Торін схопив рогового лука й послав стрілу в окличника. Стріла влучила в його щит і застрягла там, тріпочучи.

– А що така твоя відповідь, – голосно мовив той, – я проголошую Самітну гору обложеною. Ви не зможете нікуди піти з неї, поки зі свого боку не попросите перемир'я і переговорів. Ми не застосуємо проти вас зброї, але залишимо вас на самоті з вашим золотом. Можете їсти його, коли така ваша воля!

З тим посланці й відійшли незагадно, лишивши гномам обдумувати своє становище. Торін зробився такий похмурий, що коли б хто з них і хотів щось йому закинути, то не посмів би. Але більшість гномів мабуть-таки поділяла його думку – окрім хіба старого

товстуна Бомбура та Філі й Кілі. Більбо, звісно, не схвалював такого повороту справ. Гора й так у печінках йому сиділа, і зовсім не до вподоби йому було скіти в ній, витримуючи облогу.

– Вся ця нора досі смердить драконом, – пробурчав він сам до себе, – й мене від неї аж нудить. А корм уже просто застрягає мені в горлянці.

Розділ шістнадцятий НІЧНИЙ ЗЛОДІЙ

Повільно й стомливо збігали дні. Гноми збували свій час, розбираючи скарб та складаючи на окремі купки. І тут Торін заговорив про Траїнів Гори-камінь і настійно попросив їх шукати самоцвіт по всіх закапелках.

– Бо Гори-камінь мого батька, – сказав він, – сам собою вартий річки золота, а для мене він – понад усяку ціну. З усього скарбу я беру собі лише той камінь, і я помщуся кожному, хто його знайде й залишить собі.

Почувши ці слова, Більбо злякався й почав гадати, що станеться, коли знайдуть Гори-камінь, – а славетний самоцвіт був загорнутий в купку всякого дрантя, яке правило гобітові за подушку. Але все-таки він не признався, бо одного з тих нескінченно довгих, стомливих днів у його маленькій голові замрів ніби план.

Якийсь час усе так і тривало, коли це круки сповістили, що Даїн із більш ніж п'ятьмастами гномів, спішно вирушивши від Залізних гір, перебуває на відстані дводенного переходу від Самітної гори.

– Але вони не зможуть підійти до гори непоміченими, – зауважив Роак, – і я боюся, що буде битва в долині. А від того не буде добра. Даїнові гноми відважні й добре озброєні, але навряд чи вони переможуть військо, що вас облягло. А якщо й переможуть, що ви матимете з того? По п'ятах за Даїном ідуть, зима й сніг. Як ви прогудуетесь, не маючи дружби й підтримки сусідніх земель? Дарма що немає дракона – сам скарб може стати вашою погібеллю!

Але Торін лишався незворушний.

– Зима й сніг насядуть і на людей та ельфів, – сказав він, – і непереливки їм стане в тому таборі серед пустки. Коли вдарять на них із тилу мої друзі, та ще зима з морозами, вони, може, й лагідніше заговорять.

Того вечора Більбо надумав здійснити свій план. Небо було темне, безмісячне. Коли споночило, він подався до свого куточка в комірчині біля самої брами, дістав із клуночка мотузку, а також Гори-камінь, загорнутий у ганчірку. Тоді видряпався на мур. Там був сам Бомбур – відбував своє чатування, оскільки гноми чатували по одному.

– Та й холодно ж! – поскаржився Бомбур. – Як жаль, що ми не можемо розпалити вогнище, як оті у своєму таборі в долині!

– Всередині тепліше, – сказав Більбо.

– Авжеж, тепліше, та я мушу стовбичити тут до опівночі, – пробурчав гладкий гном. – І взагалі кепські справи. Не те, щоб я смів виступати проти Торіна – хай борода його росте все довша й довша, – але він завжди був твердолобий гном.

– Та, мабуть, не такий твердолобий, як я став твердоногий, – поскаржився й гобіт. – Ноги мої гудуть від ходіння по сходах і кам'яних переходах. Багато я віддав би, аби відчути під подошвами м'якеньку травицю.

– А я багато віддав би, аби відчути горлянкою міцний трунок, а повечерявши добре, лягти в м'яку постіль.

– Нічого такого я не можу тобі дати, поки триває ця облога. Але це вже давненько я не чатував, то початую за тебе, якщо хочеш. Бо мені чогось не спиться.

– Ти просто золотко, Злоткінсе, і я залюбки приймаю цю твою послугу. Коли щось запримітиш, гляди розбуди мене першого! Я ляжу в тій комірчині, що ліворуч, недалеко звідси.

– Та йди вже! – вирядив товстуна Більбо. – Я розбуджу тебе опівночі, а ти буди того, хто тебе змінить.

Як тільки Бомбур спустився з муру, Більбо надягнув свого перстеника, прив'язав мотузку, ковзнув з муру додола й рушив. Часу в нього було близько п'яти годин. Він знав, що Бомбур спатиме (товстун міг спати коли завгодно, а відколи з ним трапилася та лісова пригода, завжди намагався вловити знову чудові сни, які йому тоді снилися); а решта всі клопоталися коло Торіна. Навряд чи хто-небудь з гномів, навіть Філі чи Кілі, надумав би дертися на мур, поки не настане його черга.

Було дуже темно. Гобіт ішов упевнено, поки позаду лишилася стежка, що огинала недавно утворене плесо, а далі почав навпомацки спускатися в долину. Добувся нарешті до закруту, де треба було брести через воду. Річище Бистої тут було мілке, але досить широке, й малому гобітові нелегко було перейти її вбід. Він був уже біля самого протилежного берега, коли підсковзнувся на круглому камінці й з плюскотом упав у холодну воду. Більбо ледве видряпався на крутий берег, обтрушуючись і ловлячи дрижаки, як із мороку наспіли ельфи з яскравими ліхтарями – вони хотіли з'ясувати, що то був за плюскіт.

– Ні, то була не риба! – сказав один. – Тут шпиг бродить. Захуйте світло! Воно допоможе йому більше, ніж нам. Це ж, мабуть, оте чудне створіннячко, яке буцімто у них за слугу.

сповістили, що Даїн із більш ніж п'ятьмастами гномів, спішно вирушивши від Залізних гір, перебуває на відстані дводенного переходу від Самітної гори.

– Але вони не зможуть підійти до гори непоміченими, – зауважив Роак, – і я боюся, що буде битва в долині. А від того не буде добра. Даїнові гноми відважні й добре озброєні, але навряд чи вони переможуть військо, що вас облягло. А якщо й переможуть, що ви матимете з того? По п'ятах за Даїном ідуть, зима й сніг. Як ви прогудетеся, не маючи дружби й підтримки сусідніх земель? Дарма що немає дракона – сам скарб може стати вашою погібеллю!

Але Торін лишався незворушний.

– Зима й сніг насядуть і на людей та ельфів, – сказав він, – і непереливки їм стане в тому таборі серед пустки. Коли вдарять на них із тилу мої друзі, та ще зима з морозами, вони, може, й лагідніше заговорять.

Того вечора Більбо надумав здійснити свій план. Небо було темне, безмісячне. Коли споночило, він подався до свого куточка в комірчині біля самої брами, дістав із клуночка мотузку, а також Гори-камінь, загорнутий у ганчірку. Тоді видряпався на мур. Там був сам Бомбур – відбував своє чатування, оскільки гноми чатували по одному.

– Та й холодно ж! – поскаржився Бомбур. Як жаль, що ми не можемо розпалити вогнище. як оті у своєму таборі в долині!

– Всередині тепліше, – сказав Більбо.

– Авжеж, тепліше, та я мушу стовбичити тут до опівночі, – пробурчав гладкий гном. – І взагалі кепські справи. Не те, щоб я смів виступати проти Торіна – хай борода його росте все довша й довша, – але він завжди був твердолобий гном.

– Та, мабуть, не такий твердолобий, як я став твердоногий, – поскаржився й гобіт. – Ноги мої гудуть від ходіння по сходах і кам'яних переходах. Багато я віддав би, аби відчути під подошвами м'якеньку травицю.

– А я багато віддав би, аби відчути горляною міцний трунок, а повечерявши добре, лягти в м'яку постіль.

– Нічого такого я не можу тобі дати, поки триває ця облога. Але це вже давненько я не чатував, то початую за тебе, якщо хочеш. Бо мені чогось не спиться.

– Ти просто золотко, Злоткінсе, і я залюбки приймаю цю твою послугу. Коли щось запримітиш, гляди розбуди мене першого! Я ляжу в тій комірчині, що ліворуч, недалеко звідси.

– Та йди вже! – вирядив товстуна Більбо. – Я розбуджу тебе опівночі, а ти буди того, хто тебе змінить.

Як тільки Бомбур спустився з муру, Більбо надягнув свого перстеника, прив'язав мотузку, ковзнув з муру додола й рушив. Часу в нього було близько п'яти годин. Він знав, що Бомбур спатиме (товстун міг спати коли завгодно, а відколи з ним трапилася та лісова пригода, завжди намагався вловити знову чудові сни, які йому тоді снилися); а решта всі клопоталися коло Торіна. Навряд чи хто-небудь з гномів, навіть Філі чи Кілі, надумав би дертися на мур, поки не настане його черга.

Було дуже темно. Гобіт ішов упевнено, поки позаду лишилася стежка, що огинала недавно утворене плесо, а далі почав навпомацки спускатися в долину. Добувся нарешті до закруту, де треба було брести через воду. Річище Бистої тут було мілке, але досить широке, й малому гобітові нелегко було перейти її вброд. Він був уже біля самого протилежного берега, коли підсковзнувся на круглomu камінці й з плюскотом упав у холодну воду. Більбо ледве видряпався на крутий берег, обтрушуючись і ловлячи дрижаки, як із мороку наспіли ельфи з яскравими ліхтарями – вони хотіли з'ясувати, що то був за плюскіт.

– Ні, то була не риба! – сказав один. – Тут шпиг бродить. Захуйте світло! Воно допоможе йому більше, ніж нам. Це ж, мабуть, оте чудне створіннячко, яке буцімто у них за слугу.

– За слугу, аякже! – пирхнув Більбо, та ще посеред того пирхання гучно чхнув, і ельфи враз прибігли на звук.

– Посвітїть лишень! – озвався до них. – Я тут, якщо ви мене шукаєте!

І, скинувши перстеника, вийшов з-за скелі. Ельфи, хоч і вражені були, зараз же його схопили.

– Хто ти? Той гобіт, що в гномів? Що ти тут робиш? І як ти зайшов так далеко повз наших вартових? – сипонули вони запитаннями.

– Якщо ви хочете знати, я – пан Більбо Злоткінс, Торінів товариш, – відказав він. – Я знаю вашого короля в обличчя, хоча він навряд щоб знав мене. Але Бард мене пам'ятає, і я, власне, саме Барда й хочу бачити.

– Он як! – мовили ельфи. – І яка ж у тебе до нього справа?

– Хоч яка, та моя власна, добрі мої ельфи. Але якщо ви хочете коли-небудь вибратися з цього холодного, моторошного місця й вернутися до свого лісу, – відповів він, тремтячи, – то відведіть мене хутчій до вогнища, де б я обсушився, а тоді якомога швидше допустіть мене до ваших проводирів. У мене години дві часу – не більше.

Отак за дві години після своєї втечі з Торінової твердині Більбо опинився біля великого вогнища перед великим наметом, і тут-таки сиділи, допитливо його розглядаючи, Бард і лісовий король. Гобіт в ельфійському обладунку, закутаний в стару ковдру, був для них обох неабиякою цікавинкою.

– Ви ж самі розумієте, – промовляв Більбо своєю найвишуканішою діловою мовою, – це не може тривати довго. Мені особисто вся ця справа давно обридла. Хотів би я скоріше потрапити додому, на захід, де розважніший люд. Але я маю інтерес у цьому ділі – чотирнадцяту частку, якщо говорити точніше, згідно з листом, якого я, на щастя, зберіг, здається.

І він видобув з кишені свого старого плащика (якого досі носив, накинувши поверх обладунку) перегнутого багато разів і пожмаканого Торінового листа, що його ватажок гномів поклав під гобітів годинник на полиці каміна ще в кінці квітня!

– Частку прибутків, розумієте? – провадив він. – Я це усвідомлюю. Особисто я ладен негайно розглянути уважно всі ваші вимоги, виділивши те, що в них є справедливого, а вже тоді домагатися своїх власних прав. Одначе ви не знаєте Торіна Дубощита так добре, як я його знаю. Запевняю вас, він сповнений рішучості сидіти на своїй купі золота й голодувати стільки часу, скільки ви просидите тут.

– Що ж, хай голодує! – мовив Бард. – Так йому, дурневі, й треба.

– Авжеж, – погодився Більбо. – Я розумію ваш погляд на цю справу. Але тим часом швидко насувається зима. Скоро все покриється снігом, ударять морози, й стане сутужно з харчами – навіть ельфам, як я гадаю. Виникнуть ще й інші труднощі. Ви не чули про Даїна й

гномів із Залізних гір?

– Чули, і давно, – відповів король ельфів. – Але що йому до нас?

– Так я і думав. Бачу, я маю відомості, яких ви не маєте. Даїн, скажу я вам, нині за два дні дороги звідсіля, а з ним іде щонайменше п'ятсот відважних гномів – більшість із них мають досвід жакливої гномо-гоблінської війни, про яку ви, безперечно, чули. Коли вони прибудуть, може вийти чимала халепа.

– Навіщо ти нам це говориш? Ти зраджуєш своїх друзів чи погрожуєш нам? – похмуро спитав Бард.

– Мій дорогий Барде! – схвилювано писнув Більбо. – Не будьте такі квапливі! Я ще не зустрів такого підозріливого люду! Просто я намагаюся відвернути біду від усіх нас. І тому хочу дещо запропонувати.

– Послухаймо! – сказали Бард і король.

– Ні – подивіться! – сказав Більбо. – Ось воно! І, діставши Гори-камінь, відкинув ганчірку, в яку був загорнутий самоцвіт.

Навіть король ельфів, чиї очі звикли бачити чудовні й прекрасні речі, підвівся вражений. Мовчки, зачудовано дивився на незрівнянний самоцвіт Бард. Мовби куля, повна місячного сяйва, повисла перед ними в сітці, сплетеній з блиску холодних зір.

– Це – Гори-камінь Траїна, – пояснив Більбо, – серце Самітної гори, а також серце Торіна. Він оцінює цей самоцвіт понад річку золота. Я даю цей камінь вам. Він допоможе вам досягти угоди.

І, з зусиллям відірвавши погляд від самоцвіта, тремтячою рукою подав його Бардові. Той добру хвилину, мовби приголомшений, тримав Гори-камінь на долоні.

– Але як цей камінь став твоїм, що ти його нам даєш? – нарешті запитав він, схаменувшись.

– Ну, він не зовсім мій, – знітився гобіт. – Але, знаєте, я волю заставити його проти всієї моєї частки. Може, я і Викрадач, як вони кажуть (хоча особисто мене ніколи не тягло красти), та, сподіваюся, Викрадач із мене більш-менш чесний. Так чи так, а нині я вертаюся назад, і нехай гноми що хочуть, те зі мною і зроблять. Сподіваюся, що Гори-камінь принесе вам користь.

Лісовий король вражено подивився на Більбо.

– Більбо Злоткінсе! – сказав він. – Ти достойніший носити обладунок ельфійських принців, ніж багато хто, кому він більше був би до лиця. Але навряд чи й Торін Дубоцит буде такої думки. Я, мабуть, краще знаю гномів, ніж ти. Раджу тобі лишитися з нами – будеш нашим дорогим і шанованим гостем.

– Я, звісно, дуже вам дякую, – відповів Більбо з поклоном. – Але я не зможу покинути отак моїх друзів – після всього, що ми зазнали разом. До того ж я пообіцяв старому Бомбурові, що розбуджу його опівночі! Мені справді треба йти, і якнайхутчіш.

Ніякі їхні умовляння не могли його затримати; отож, доручивши кільком – воїнам провести гобіта, Бард і король шанобливо з ним попрощалися. Коли проходили через табір, якийсь дідусь, закутаний у темний плащ, підвівся з порога одного з наметів і підійшов до них.

– Молодець, Злоткінсе! – мовив старий, поплескавши гобіта по плечах. – Ти, як завжди, перевершуєш усі сподівання!

То був Гандальф.

Уперше за стільки днів Більбо зрадив по-справжньому. Та не було часу для всіх тих запитань, що зринули одразу йому в голову.

– Май терпець і дізнаєшся про все помалу! – заспокоїв його Гандальф. – Події наближаються нині до загальної розв'язки, якщо я не помиляюся. На тебе чекають прикрощі, але ти не занепадай духом! Цілком може бути, що тобі все минеться щасливо. Заповідаються вісті, про які й круки не чули. На добраніч!

Спантеличений, але й підбадьорений, гобіт поспішив далі. Ельфи провели його до безпечного броду й, не намочивши, переправили на другий берег. Там він попрощався зі

своїми провідниками й подався обережно назад до брами. Відчуваючи дедалі більшу втому, встиг усе-таки задовго до півночі видертися на мур по мотузці – вона висіла там, де він її залишив. Тоді відв'язав мотузку й сховав і, сівши на мурі, став гадати тривожно, що ж то воно буде.

Опівночі Більбо розбудив Бомбура й собі скрутився калачиком у своєму куточку, не слухаючи, як старий гном дякує не надякується, – розумів, що навряд чи заслуговував на подяку. Скоро й заснув міцним сном, забувши до ранку всі свої гризоти. І знаєте, що йому снилося? Яечня з шинкою.

Розділ сімнадцятий БУРЯ

Наступного дня рано-вранці заграли сурми в таборі людей та ельфів. Незабаром гноми побачили гінця, що сам-один поспішав вузькою стежкою. Зупинившись віддалік, він окликнув гномів і спитав, чи вислухає Торін нове посольство, оскільки надійшли свіжі вісті, які міняли становище.

– Напевне, почули про Даїна, – сказав, почувши ці слова, Торін. – Дійшли й до них вісті про його наближення. Я так і знав, що вони стануть лагідніші від цього.- І крикнув гінцеві:-Нехай прийдуть невеликим гуртом, та без зброї, і я вислухаю їх!

Близько полудня знову замайоріли, винесені наперед, знамена Лісу й Озера. Потім показався загін із двадцятьох воїнів. Там, де починалася вузька стежка, загін склав на землю мечі й списи й підійшов до брами. Вражені гноми побачили серед посланців Барда й короля ельфів, а попереду виступав якийсь дідок: закутаний у плащ, із насунутим на чоло каптуром, він ніс в руках важкеньку дерев'яну скриньку, окуту залізом.

– Вітаю, Торіне! – гукнув Бард. – Ти досі не змінив свого рішення?

– Моє рішення не міняється від того, що зійшло й зайшло кілька разів сонце, – відказав Торін. – Невже ти прийшов, щоб ставити пусті запитання? І військо ельфів досі не відійшло, як я бажав! Поки цього не буде, ти марно ходиш на переговори до мене.

- І немає нічого, за що ти відступив би частину свого золота?

– Нічого, що ти чи твої друзі можуть запропонувати.

– А що ти скажеш про Гори-камінь Траїна? – спитав Бард, і тієї самої миті старий відчинив скриньку й підніс самоцвіт угору. З його долоні бризнуло навсібіч сяйво, біле та яскраве навіть при світлі дня.

Вражений і спантеличений, Торін онімів. Довго ніхто не порушував мовчанки.

Нарешті Торін заговорив, і голос його був здушений від гніву.

– Той камінь належав моєму батькові, отже він мій. Чому це я маю купувати свою власність? – Але подив охопив ватажка гномів, і він додав: – Але як ви добралися до цієї спадщини мого роду – коли варто взагалі питати про те, про що питають злодіїв?

– Ми не злодії,- відказав Бард. – Твоя власність буде віддана тобі за те, що належить нам.

– Як ви добралися до нього? – закричав Торін, якого вже охоплювала лютя.

– Це я віддав їм камінь! – писнув Більбо, що визирав через мур і на ту хвилину був уже страшенно переляканий.

– Ти! Ти! – заgrimів Торін, обертаючись до гобіта й хапаючи його обома руками. – Ти, жалюгідний гобіте! Ти, куций... злодію!

Ватажкові гномів забракло слів, і він трусив бідолашного Більбо, мов кролика.

– Клянуся Дуріновою бородою! Хотів би я, щоб тут був Гандальф! Хай він буде проклятий, що вибрав тебе! Хай йому борода вилізе! А тебе я скину вниз на каміння! – закричав він і високо підняв гобіта.

– Стривай! Твою волю уволено! – мовив голос. Старий, що ніс скриньку, відкинув геть свого плаща з каптуром. – Ось Гандальф! І, як видно, прийшов я саме вчасно. Якщо тобі не подобається мій Викрадач, то, прошу тебе, не завдавай йому шкоди. Постав його на землю й

вислухай, що він має сказати!

– Ви, бачу, всі в спілці проти мене! – сказав Торін, впустивши гобіта на верх муру. – Щоб я ще коли мав справу з яким чарівником чи його друзями! Ну, то що ти маєш сказати, пацючий нащадку?

– Леле! Леле! – мовив Більбо. – Я певен, усе це дуже прикра історія. Може, ви пам'ятаєте, як казали, що я можу вибрати сам свою чотирнадцяту частку? Можливо, я зрозумів вас надто дослівно – чував я, що гноми бувають чемніші на словах, ніж на ділі. А проте був же час, коли ви нібито вважали, що я вам даю якусь користь. Пацючий нащадок – отак! Оце й є всі ті послуги ваші й вашої рідні, що їх ви обіцяли мені, Торіне? Вважайте, що я розпорядився своєю часткою, як хотів, та й ділу кінець!

– Я так і вважатиму, – похмуро відказав Торін. – З тим я тебе й відпущу – і хай ми більш ніколи не здибаємося з тобою! – Тоді одвернувся й заговорив через мур: – Мене зраджено! Ви добре вгадали, що я не знесу втрати Гори-каменя, що викуплю цей скарб мого дому. За нього я віддам чотирнадцяту частку всього багатства сріблом і золотом, не рахуючи коштовних каменів. Але все це буде в рахунок частки, обіцяної цьому зрадникові, і з тим він і піде, а ви розподілите одержане, як захочете! Не сумніваюся, що він дістане мізерію.

Забирайте його, коли бажаєте, щоб він жив, – віднині він мені не друг, а ворог.

– Спускайся до своїх приятелів! – обернувся він до Більбо. – А то я скину тебе додолу.

– А як же золото й срібло? – спитав Більбо.

– Видамо тоді, як усе розподілимо, – заявив Торін. – Злазь!

– А доти ми затримуємо Гори-камінь у себе! – крикнув Бард.

– Не вельми гарним показуєш ти себе королем Самітної гори, – сказав Гандальф. – Та все ще може змінитися.

– А може, – відгукнувся Торін. Скарб так затуманив йому голову, що вже цієї хвилини він прикидав, чи не вдасться з Даїною допомогою відвоювати Гори-камінь, щоб не віддавати обіцяної винагороди.

Тож гноми спустили Більбо на мотузці з муру, й гобіт пішов собі, не доставши нічогісінько за свої заслуги. Ото тільки, що зостався на ньому обладунок, якого Торін подарував раніше. Не один із гномів відчував сором і жаль від того, що так повівся з гобітом їхній ватажок.

– Прощайте! – гукнув їм Більбо. – Може, ще зустрінемося друзями.

– Вшивайся! – крикнув Торін. – На тобі обладунок, зроблений руками гномів, і ти його недостойний. Його не пробити стрілою, але, якщо ти не поквапишся, я понижу тобі нікчемні твої ноги.

– Не жени так! – порадив йому Бард. – Ми дамо тобі час до завтра. Опівдні повернемося і подивимося, чи виніс ти ту частину скарбу, яку пообіцяв віддати за свій камінь. Якщо це буде зроблено без обману, тоді ми підемо звідси, а військо ельфів повернеться назад до лісу.

Тим перемовини й скінчилися, і люди з ельфами вернулися до свого табору. Але Торін негайно через Роака послав гінців до Даїна – із звісткою про те, що сталося, і з проханням прийти якомога швидше. Минув той день і ніч. Назавтра вітер перемінився – повіяв із заходу, і небо спохмурніло. Ще був ранній ранок, коли в таборі почувся гамір. Прибігли гінці із звісткою, що потуга гномів обійшла східну відногу Самітної гори й швидко наближається до Долу. Прийшов Даїн. Він ішов, не зупиняючись, цілу ніч і тому наспів швидше, ніж сподівалися люди й ельфи. Воїни його були в довгих, до колін, кольчугах із сталевих кілець, а на ногах мали панчохи з тонкої і гнучкої металевої сітки, таємницю виготовлення якої знали тільки Даїнові зброярі. Гноми взагалі неймовірно дужі, як на їхній невисокий зріст, але ці здебільшого були ще дужчі за гномів з інших племен. Звичайним їхнім озброєнням були важкі кайла з двома гостряками, але кожен з них мав також короткого широкого меча при боці й круглого щита, перевішеного через плече. Бороди, роздвоєні й заплетені в коси, були запхані за пояси. Шапки в них були залізні й черевики залізні, а обличчя випромінювали суворість і рішучість.

Залунали сурми, кличучи людей та ельфів до зброї. Скоро й показалися гноми, що швидко бралися вгору долиною. Ось вони зупинилися між річкою і східною відногою, але декілька гномів пішли далі й, перебрівши річку, наблизилися до табору; тут вони покладали свою зброю на землю й піднесли руки догори на знак миру. Назустріч їм вийшов Бард і з ним Більбо.

– Нас послав Даїн, син Наїна, – відповіли посланці, коли Бард запитав, хто вони й чого їм треба. – Ми поспішаємо до наших родичів, що сидять у Самітній горі, бо почули, що відвойовано наші давні володіння. А хто ви такі, що, як вороги, облягли захищені мури?

Ця чемна й трохи старомодна мова, якої вживали на переговорах, означала, звичайно: «Нічого вам тут робити. Ми йдемо далі, тож дайте дорогу, а то ми вдаримо на вас!» Гноми гадали пробитися між відногою гори й коліном річки – по тій вузькій смужці землі, де, як їм здавалося, заслін був не дуже сильний.

Бард, звісна річ, відмовився пропустити Даїнове військо. Спочатку він хотів дочекатися, поки з гори буде винесено золото й срібло в обмін на Гори-камінь, бо не вірив, що Торін дотримає обіцянки, хай-но зміцнить свою фортецю такою численною і войовничою залогою. Даїнове плем'я принесло чимало припасів: чи не кожен воїн, окрім зброї, ніс ще й великого клунка за плечима – гноми можуть переносити дуже важкі тягарі. Тоді б вони витримали облогу не одного тижня, а на той час надійшло б іще й ще більше гномів: адже Торін мав багато родичів. А ще обложені могли відкрити знову інші брами, тож людям і ельфам довелося б тоді облягати цілу гору, для чого вони мали замало війська.

І справді – саме такі, точнісінько, й були плани гномів (бо ж круки-гінці безперестанку снували поміж Торіном і Даїном); але поки що дорога була заслонена, й гноми-посланці, обмінявшись з Бардом сердитими словами, вернулися назад, буркочучи собі в бороди. А Бард негайно послав людей до брами, але там не було ні золота, ні якої іншої плати. Стріли полетіли в озеря, коли ті підійшли на відстань пострілу; налякані посланці поспішили назад до табору. А там уже все заворушилося, мов перед битвою; адже Даїнові гноми рушили далі понад східним берегом.

– Дурні! – засміявся Бард. – Підійшли під саму відногу! Може, вони й тямлять щось у підземних битвах, але не знають, як воювати на поверхні землі. Серед скель заховано багато наших лучників і списоносців, і вони щомиті готові ударити в їхній правий фланг. Може, й міцні гномівські кольчуги, але й вони їх не порятують. Нападимо на них з обох боків, поки вони стомлені з дороги!

Але король ельфів заявив:

– Я зволікатиму до останку, перш ніж почну цю війну за золото. Гноми все одно не пройдуть, дюки ми не захочемо їх пропустити, і не зроблять нічого такого, чого б ми не помітили. Ще сподіваймося – може, щось та принесе замирення. За нами чисельна перевага, тож, коли все-таки дійде до лиха й почнеться бій, ми однаково переможемо.

Але він не врахував бойового запалу гномів.

Думка про те, що Гори-камінь перебуває в руках у обложників, просто не давала їм спокою. А ще вони здогадувалися про вагання Барда і його союзників – тож і вирішили напасти, поки ті радяться.

Несподівано, без ніякого сигналу до бою, вони кинулися вперед. Забриніли тятиви, засвистіли стріли – ось-ось мала початися битва.

Та ще несподіваніше, з жажливою швидкістю, насунула пільма! Небом котилася чорна хмара. Налетів вихор, загримів грім, озвавшись луною в підземеллях гори, і блискавка осяяла вершину. Але попід хмарою клубочилася інша чорнота, і не вітер її гнав – з півночі, мов неосяжна пташина зграя, мчала вона, така щільна, що крізь неї не прозірав жоден промінчик світла.

– Стійте! – крикнув Гандальф, що зненацька з'явився і став з піднесеними руками – поміж гномами, які наступали, й супротивними їм лавами.

– Стійте! – гукнув він громовим голосом, і його патериця спалахнула ніби блискавкою. – Страшна небезпека спіткала вас усіх! Лихо вам! І прийшло воно швидше, ніж

я передбачав. Гобліни сунуть на вас! Болг іде з півночі, о Даїне! Той Болг, чийого батька ти вбив у Морії. Гляньте! Кажани летять над його полчищами, як море сарани. Гобліни їдуть на вовках, і за ними теж мчать вовчі зграї!

Подив і сум'яття охопили три війська. Поки промовляв Гандальф, п'ятьма ставала все чорніша. Гноми зупинились і задивилися на небо. Багатого-лосо закричали ельфи.

– Прийдіть! – закликав Гандальф. – Ще є час для ради. Хай Даїн, син Наїна, негайно прийде до нас!..

Отак розпочалася битва, якої ніхто не сподівався; дістала вона назву Битви п'яти військ, і дуже була вона жаклива. З одного боку були гобліни й дикі уорги, а з другого – ельфи, люди і гноми. Ось як воно все склалося. Відколи загинув Великий Гоблін з Імлистих гір, одвічна ненависть тих потороч до гномів спалахнула знову з небувалою силою – вони аж казилися з люті. Туди-сюди забігали гінці між усіма їхніми містами, селищами й твердинями, бо ж надумали гобліни заволодіти всіма північними землями. Таємно збирали вони відомості й скрізь по всіх горах кували зброю та озброювались. Далі почали гуртуватися в єдине військо, їхні загони йшли по горах, збиралися в долинах і все тунелями чи під покриттям ночі, аж поки довкола Гундабада, великої гори півночі, де була гоблінська столиця, скупчилося незліченне військо, готове з першою бурею навалитися на південний край. Тут вони довідалися про смерть Смауга, і серця їхні переповнилися радістю. З ночі в ніч поспішали вони горами, й зненацька вигулькнули з півночі, мало не наздогнавши Даїна. Навіть круки не знали про їхнє наближення, поки гобліни не виринули в горбистій місцевості, яка відділяла Самітну гору від північних гір. Не можу сказати, скільки про це знав Гандальф, але зрозуміло, що й він не сподівався такого раптового нападу.

Ось який план запропонував чарівник на раді, де були Бард і лісовий король, а також Даїн, бо проводир гномів нині пристав до них: гобліни були спільним ворогом ельфів, людей і гномів, і з їхньою появою всі чвари було забуто. Єдиною надією союзників було заманити гоблінів у долину поміж двох відног Самітної гори, а вони самі мали зайняти великі південну й східну відноги. Цей план мав одну слабину: якщо потороч дуже-дуже багато, вони можуть видертися й на гору і, отже, напасти на союзників ззаду і згори. Але ніколи було придумувати інші плани чи кликати ще когось на допомогу.

Гроза скоро відгриміла, покотилася на південний схід, але кажаняча хмара перелетіла через схил гори й, спустившись нижче, завихрилася над головами воїнів, затуливши світло й сповнивши жахом серця.

– До гори! – закричав Бард. – До гори! Всі хай займуть свої місця, поки ще є час!

На південній віднозі, по її нижчих схилах і поміж скель при долині стали ельфи; на східній віднозі були озеряни й гноми. Бард і ще дехто з найметкіших людей та ельфів вилізли на вершину східної відноги, щоб глянути на північ. Там щось чорне, покриваючи всю землю біля підніжжя Самітної гори, нестримно котилося вперед. Скоро передні лави обтекли край відноги й ринули в Діл. То мчали найзавзятіші гобліни на найпрудкіших вовках-уоргах, і їхнє гейкання й виття роздирило повітря, лунало по всій долині. Жменька хоробрих воїнів-озерян розсипалася перед ними, щоб справити враження шаленого опору, і чимало з них там загинуло, поки решта відступила й розбіглася – хто до однієї відноги, хто до другої. Як і сподівався Гандальф, гоблінське військо скупчилося позад чільних лав, що наштотхнулися на опір, і нині в сліпій люті посунуло вперед, заповнюючи простір між відногами гори й шукаючи ворога. Незліченні були їхні чорно-багряні прапори. Безладна й несамовита, розкочувалась ворожа лавина.

Жаклива то була битва. Найстрахітніша з усіх гобітових пригод і найосоружніша йому в ті хвилини – а це означає, що нею він найдужче пишався і що про неї найбільше любив згодом розказувати, хоч сам він у тій січі не відіграв аніякісної ролі. Скажу лише, що він надягнув свого перстеника ще напочатку і сховався від усіх очей, – але не від усієї небезпеки. Такий перстень не може захистити повністю під час гоблінського наскоку, ані відвернути заблукану стрілу чи списа, що випадково летить у тебе, але він не дозволить якому-небудь рубаці-гобліняці вибрати твою голову ціллю для замашного удару мечем.

Перші вдарили на ворога ельфи, їхня ненависть до гоблінів люта й нещадна, їхні списи й мечі сяяли серед мороку холодним полум'ям, такий смертоносний гнів був у руках, що їх стискали. Коли від ворожого війська стало тісно в долині, ельфи послали в нього град стріл, і кожна з них миготіла в польоті жалючим вогнем. За стрілами в долину скочила тисяча списоносців і напала на гоблінів. Залунали оглушливі зойки потвор. Скелі поплямилися чорною гоблінячою кров'ю.

Гобліни ще тільки почали отямлюватись і стримувати натиск ельфів, коли з протилежного краю долини почувся горловий рев. З криками: «Морія!» і «Даїн, Даїн!»- в гущу ворогів уклинилися гноми із Залізних гір, завдаючи удари своїми кайлами; поруч них озеряни косили потороч довгими мечами.

Сум'яття пойняло гоблінів. Ледве обернулися, щоб відбити напад гномів і людей, як ельфи напосіли із свіжими силами. Уже чимало потвор тікало назад, униз за течією річки, щоб вислизнути з пастки, а їхні ж вовки-уорги накидалися на них, роздираючи і мертвих, і поранених. Близька вже нібито була перемога, коли це з висоти залунав крик.

Частина гоблінів видерлася на гору з другого боку, й чимало їх було вже на схилі над передньою брамою, а ззаду безтямно напірали на передніх, не звертаючи уваги на тих, що з вереском зривалися в урвище, – і потоками ринули вниз, щоб напасти на відноги згори. На кожен з тих кряжів можна було зійти згори стежками, що спускалися з головного громадища гори. Захисників там було надто мало, щоб вони могли довго стримувати ворога. Надія на перемогу розвіялась. Поки що вони вистояли тільки перший натиск чорної навали.

День почав хилитися до вечора. Гобліни знову згуртувалися в долині. Наперед вискочила, лютуючи, величезна згряя уоргів, а за ними – особиста охорона Болга, здоровезні гобліняки з кривими шаблями. Скоро буряне небо ще дужче стемніло, а великі кажани досі кружляли над головами, коло вух ельфів і людей, впивалися, як вампіри, в тіла загиблених. Бард тепер захищав східний кряж, поволі відступаючи, в той час як ельфи-ватажки скупчилися навколо свого короля, притиснуті до скель південної відноги, неподалік від Крукового бескиду.

Несподівано почувся гучний крик, і від брами долинув звук сурми. Всі забули про Торіна! Частина муру, підважена важелями, похилилася наперед і з гуркотом упала в плесо. Із брами вискочив король Самітної гори, а за ним вибігли його товариші. Ніяких тобі каптурів та плащів – нащадки Дуріна були в сяйливих обладунках, багряним полум'ям жаріли їхні очі. Серед мороку Торін виглядав таким величним і осяйним, неначе золото в меркнучому вогнищі.

Згори гобліни жбурляли в них камінням, але Торінові гноми не злякалися; ось вони збігли до підніжжя водоспаду і рвонулися до бою. Вовк і вовчий вершник падали або втікали перед ними. Торін завдавав могутніх ударів бойовою сокирою, і здавалося, ніщо не здатне зупинити чи уразити його.

– До мене! До мене, ельфи й люди! До мене, о мої родичі! – гукав він, і голос його розлягався в долині, мов гук ловецького рога.

Безладно сипонули вниз йому на поміч усі Даїнові гноми. Вниз, слідом за гномами, збігло чимало озерян, яких Бард не зміг утримати. А з другого боку долини до Торіна перейшло багато ельфів-списоносців. І ще раз купно вдарили на гоблінів посеред долини, й скоро Діл потемнів від огидних ворожих трупів. Уоржа згряя розбіглась, і Торін пішов просто на особисту охорону Болга. Але не здолав пробитися крізь той заслін.

Уже позад короля Самітної гори поміж забитих гоблінів лежало багато мертвих озерян, і чимало гномів, і не один гожий ельф, що мав би ще жити довго-довго й весело у своєму лісі. Долина далі ширшала, і Торінів наступ уповільнювався помалу. Надто нечисленний був його загін. Фланги його були не прикриті. Незабаром від наступу вони перейшли до оборони – до кругової оборони, бо зусібч їх тіснили гобліни й вовки-уорги. Завиваючи, налетіла на них Болгова особиста охорона, б'ючись об їхні лави, неначе хвилі об піщані пагорби. Друзі не могли прийти їм на поміч, адже з подвійною міццю вдарили знову гобліни зі схилу гори, і коло обох відног люди й ельфи помалу відступали, втрачаючи на силі.

З жалем дивився на все це Більбо. Він вибрав собі місце на Круковому бескиді серед ельфів – почасти тому, що з того поста легше було втекти, а почасти тому, що волів (туківською половиною серця) захищати лісового короля, коли дійде до останньої відчайдушної сутички. Гандальф теж був там – сидів на землі, ніби поринувши в глибоку задуму, й ладнав, певне, який-небудь останній чарівний спалах перед остаточною поразкою.

І здавалося, що та поразка, той кінець уже й недалеко.

«Скоро гобліни вдеруться до брами, а нас усіх переб'ють чи візьмуть у бран, – сумно думав Більбо. – Просто хоч сядь та й плач! І це після всього того, що довелося зазнати! Краще б уже старий Смауг лежав собі живий на своєму триклятому скарбі, аніж його загребуть оті підлі поторочі, а бідолашний старий Бомбур, а Балін, а Філі й Кілі і вся решта загинуть, і з ними Бард, і озеряни, й веселі елфи! Лихо мені! Я чув багато пісень про битви і знав з тих пісень, що поразка може бути славною. Д це ж так невтішно, так невесело! Хотів би я нічого цього не бачити й не чути...»

Раптом вітер розірвав запону хмар, і пурпурова заграва розтяла крайнебо на заході. Вражений тим раптовим проблиском серед мороку, Більбо роззирнувся і голосно скрикнув. Він побачив щось таке, від чого його серденько стрепенулося: темні обриси птахів, малі ще, але величні проти далекої заграви.

– Орли! Орли! – закричав він. – Орли летять!

Гобітові очі рідко помилялися. Орли летіли за вітром, ключ за ключем, і їх було так багато – мабуть, зібралися від усіх гнізд півночі.

– Орли! Орли! – вигукував Більбо, танцюючи й махаючи руками. Елфи не могли його бачити, але могли чути. Скоро й вони підхопили той крик, і луна полинула над долиною. Не один воїн звів очі до неба, але поки що благородних птахів можна було бачити лише від південної відноги Самітної гори.

– Орли! – ще раз вигукнув Більбо, але тієї миті камінь, кинутий згори, важко вдарив по його шоломі; гобіт гримнувся на землю і не пам'ятав більше нічого.

Розділ вісімнадцятий ПОВЕРНЕННЯ

Коли гобіт прийшов до тям, то побачив, що zostався один-однісінький. Він лежав на кам'яному майданчику Крукового бескиду, й поблизу не було нікого. Безхмарний, але холодний день саяв над ним. Більбо весь трусився і почувався нахололим, як камінець, от тільки голова горіла вогнем.

– Хотів би я знати, що скоїлося? – мовив він сам до себе. – Принаймні я не став полеглим героєм, але, гадаю, ще встигну ним стати!

З болісним зусиллям сів. Глянув у долину й не побачив там живих гоблінів. За хвилину голова йому трохи проясніла, й він начебто розгледів ельфів, що ходили поміж скель униз. Протер очі. Таки напевне досі стояв табір посеред рівнини трохи віддалік, і... що то за рух біля брами? Нібито гноми розбирали мур. Але ця мертва тиша довкола! Ніхто не гукав, не співав. Навіть повітря, здавалось, було напоєне скорботою.

– Мабуть, перемога все-таки! – сказав він, мацаючи болючу свою голову. – Ну, як на мене, то все це виглядає вельми невесело.

Раптом він помітив чоловіка, що видерся стежкою на бескид і прямував до нього.

– Гей там! – погукав він тремтливим голосом. – Агей! Які новини?

– Що за голос промовляє серед каменів? – здивувався чоловік і, ставши, почав розглядатися довкола неподалік від того місця, де сидів Більбо.

І тоді гобіт згадав про свого перстеника!

– Яке ж я дурне! – мовив сам до себе. – Не завжди й добре бути невидимим. Якби не це, може, цю ніч я спав би в теплому й вигідному ліжку!

– Це я, Більбо Злоткінс, товариш Торіна! – сказав він голосно, квапливо скидаючи персня.

– Добре, що я тебе знайшов, – зрадів чоловік, підходячи. – Ти дуже потрібен, і ми тебе довго шукали. Тебе замалим не порахували серед загиблих, яких багато, але чарівник Гандальф сказав, що востаннє чув твій голос у цьому місці. Це востаннє мене послано тебе шукати. Тяжка в тебе рана?

– Здається, добрячий удар по голові, – признався Більбо. – Та в мене шолом, і череп міцний. А проте я себе почуваю зле, і ноги наче солом'яні.

– Я віднесу тебе до табору в долину, – запевнив чоловік і легко взяв його на руки.

Чоловік ступав швидко і впевнено. Скоро він, поставив Більбо на землю перед наметом у Долі, а там стояв Гандальф із рукою на перев'язі. Навіть чарівник був поранений, і взагалі з усього війська мало хто лишився неушкоджений.

Побачивши Більбо, чарівник страшенно зрадів.

– Злоткінс! – вигукнув він. – Очам своїм не вірю! Живий після всього! Ти й не уявляєш, як я радий! Я вже й сам почав сумніватися, чи навіть твій талан пронесе тебе крізь це лихо. Жорстока була битва й трохи не скінчилася поразкою. Але всі ці розмови можуть почекаати. Увійди! – закликав він поважнішим голосом. – Тебе ждуть.

І завів гобіта в намет.

– Ось, Торіне, – сказав він, увійшовши. – Я привів його.

В наметі на ложі лежав Торін Дубощит, весь ізраний, а його порубана кольчуга й пощерблена бойова сокира були кинуті на долівку. Коли Більбо став поруч нього, ватажок гномів звів на нього очі.

– Прощавай, добрий злодію, – мовив він. – Нині я йду в покої чекання, де сидітиму поруч моїх предків, аж поки оновиться світ. А що полишаю все золото й срібло, бо йду туди, де воно нічого не варте, то хочу розлучитися з тобою в дружбі й забрати назад прикрі слова, які сказав тобі при брамі.

Більбо опустився на коліно, сповнений скорботи.

– Прощавай, королю Самітної гори! – сказав він. – Жорстокий кінець у цієї пригоди, й не викупиться він і горою золота. А проте я радий, що ділив з тобою твої небезпеки, – це більше, ніж заслуговує гобіт із родини Злоткінсів.

– Ні! – заперечив Торін. – Ти й сам не знаєш, дитя затишного краю, скільки в тобі хорошого. Ти маєш мужність і мудрість, сплавлені в щасливій мірі. Якби всі цінували радість, пісню і добру їжу понад купи золота, світ був би веселіший. Але сумний цей світ чи веселий, а я мушу залишити його нині. Прощавай!

І тоді Більбо пішов собі й, закутавшись у ковдру, сів на самоті, і – хочете вірте, хочете ні – заплакав, і плакав доти, доки очі почервоніли й голос захрип. Малий гобіт мав добру душу.

Не скоро опісля спромігся він знову пожартувати...

– Добре ще, – сказав він нарешті сам собі, – що я хоч прийшов до тям вчасно. Хотів би я, щоб Торін зостався живий, але я радий, що ми з ним розлучилися добрими друзями. Ти, Більбо Злоткінсе, дурень, що заварив таку кашу з отим каменем! Однаково скоїлася битва, попри всі твої зусилля купити мир і спокій, – але навряд чи в тому є твоя вина.

Про все, що сталося після того, як його оглушило, Більбо довідався згодом. Але та розповідь сповнила його не так радістю, як скорботою. Вся пригода стомила його до краю. Душею і серцем він поривався вирушити додому. Одначе вирушити негайно не зміг, то я тим часом перекажу події.

Орли давно завважили гоблінські муштрування і приготування; хоч як ховалися поторочі, а не змогли приховати всі свої дії від зірких орлиних очей. Тож орли й собі згуртувалися у велике військо, яке очолив повелитель орлів з Імлистих гір. Зачувши здаля, що заходиться на битву, вони поспішили слідом за бурею і прилетіли дуже вчасно. Саме вони звільнили схили від гоблінів; частину поскидали в урвища, а частину їх, спантеличених і верескливих, погнали просто на мечі й списи їхніх ворогів. Скоро жодного гобліна не зосталося на Самітній горі, і люди й ельфи з обох країв долини змогли нарешті втрутитися в битву, що точилася в низині.

Але навіть укупі з орлами сили були все одно нерівні. Останньої години наспів сам Беорн – ніхто й не знав як і звідкіля. Прийшов сам-один і в ведмежій подобі; його переповнювала така лють, що, здавалося, він виріс до гігантських розмірів.

Рев його розлягався, мов били барабани й гули гармати. Вовків та гоблінів він змітав зі свого шляху, наче то були соломинки й пір'їнки. Напосівши з тилу, блискавично прорвав гоблінське кільце, всередині якого на невисокому округлому пагорбі скупчилися довкола своїх ватажків гноми. Тоді Беорн нахилився, підняв Торіна, що впав, пронизаний списами, й виніс його з гущі бою.

Він швидко повернувся, і гнів його подвоївся, так що ніхто не міг устояти проти нього й ніяка зброя начебто його не брала. Розметавши Болгову особисту охорону, він схопив самого Болга, гримнув ним об землю й розтоптав його. Тоді невимовний страх поймав гоблінів, і вони сипонули врозтіч хто куди. Але з їхніх ворогів утому як рукою зняло – відродилася-бо надія на перемогу! – і вони кинулися переслідувати потвор по п'ятах. Мало який гоблін урятувався. Частина лихого війська потопилася в річці Бистрій, а тих, що втікали на південь чи на захід, переслідувачі загнали в болота обабіч Лісової річки. У тих болотах більшість утікачів і погинула, а хто все-таки виблукав на межі королівства лісових ельфів, того ельфи або вбивали, або заманювали на певну смерть у непрохідні темні нетрі Чорного лісу. Пісні твердили, що три чверті гоблінського воїнства погинуло того дня, і мир запанував у горах на багато років.

Ще до настання ночі була здобута цілковита перемога над гоблінами, але переслідування тривало й тоді, коли Більбо вернувся до табору; в долині були здебільшого самі тяжкопоранені.

– А де орли? – спитав він Гандальфа того вечора, залізши під кілька теплих ковдр.

– Декотрі переслідують ворога, – відповів чарівник, – але більшість полетіла назад до своїх гнізд. Вони не хотіли затримуватися тут і відлетіли на світанку. Даїн подарував їхньому ватажкові золоту корону й запрягся у вічній з ним дружбі.

– Жаль. Тобто я хотів би знову їх побачити, – мовив Більбо сонливим голосом. – Може, я побачуся з ними, коли мандруватиму додому. А скоро можна буде вирушити?

– Як тільки ти побажаєш, – запевнив чарівник.

Насправді минуло кілька днів, перш ніж гобіт вирушив у зворотню путь. Друзі поховали Торіна глибоко під Самітною горою; Бард поклав йому на груди Гори-камінь.

– Тут хай він лежить, поки гора впаде! – сказав він. – Нехай Гори-камінь приносить щастя всім, хто житиме тут віднині!

На Торіновій могилі король ельфів поклав Оркріс-та – ельфійського меча, відібраного в Торіна, коли ватажок гномів був його полоненим. І в піснях співалося, що Оркріст завжди палав у п'ятмі, коли наближався ворог, тож неможливо було зненацька опастися твердиню гномів. Володіння підземним палацом перейшло по праву до Даїна, сина Наїна, – він став королем Самітної гори, і з часом багато гномів звідусіль зібралось до його трону посеред стародавніх палат. Із дванадцятьох товаришів Торіна живими залишилося десять. Філі й Кілі полягли, захищаючи ватажка і щитом і тілом, бо ж він був старшим братом їхньої матері. Решта десятеро лишилися з Даїном, і Даїн справедливо розпорядився скарбом.

Звичайно, тепер не могло бути й мови, щоб ділити скарб так, як було задумано спочатку: поміж Баліном, Дваліном, Дорі, Норі, Орі, Оїном, Глоїном, Біфуром, Бофуром і Бомбуром – чи й Більбо. А проте Даїн дав Бардові чотирнадцяту частку всього золота й срібла, обробленого й необробленого, сказавши:

– Я хочу дотриматися обіцянки, яку дав небіжчик, – адже Гори-камінь належить тепер йому.

Навіть чотирнадцяту частку була неймовірним багатством, яке багатьом смертним королем і не снилося. Чимало того золота Бард відіслав голові Озерного міста й щедро винагородив своїх соратників і друзів. Лісовому королю він подарував смарагди Гіріона – найулюбленіші свої самоцвіти, які, окрім золота й срібла, дав йому Даїн.

А Злоткінсові Бард сказав:

– Це багатство настільки твоє, як і моє, хоча колишні угоди не мають чинності нині, адже право на нього мають усі, хто його здобував і захищав. А проте, хоч ти й сам відмовлявся від усієї своєї частки, я не хотів би, щоб справдилися Торінові слова, за якими він пошкодував: що ми тобі дамо мало. Я хотів би обдарувати тебе щедріше, ніж будь-кого іншого.

– Це дуже люб'язно з твого боку, – мовив Більбо. – Але у мене ніби гора з пліч завалилася, коли я відмовився від тієї частки. Не уявляю, як би я приставив увесь той скарб до себе додому, не спричиняючи ним по дорозі скрізь війну і насильство. І вже й не знаю, що я з ним робив би вдома. Я певен, що в твоїх руках він принесе більше користі.

Зрештою він погодився узяти лише дві невеличкі скриньки – одну, повну срібла, а другу із золотом, – саме стільки, скільки міг піднести один дужий поні.

– Цього мені буде більш ніж досить, – аби я дав йому раду, – сказав гобіт.

Нарешті настав час прощання з друзями.

– Прощай, Баліне! – мовив Більбо. – Прощай, Дваліне! Прощайте і ви, Дорі, Норі, Орі, Оїне, Глоїне, Біфуре, Бофуре й Бомбуре! Хай ваші бороди ніколи не стануть ріденькі!- І, повернувшись до Самітної гори, додав:- Прощай, Торіне Дубошите! Прощайте, Філі й Кілі! Хай пам'ять про вас ніколи не зів'яне!

Тоді гноми, постававши перед своєю брамою, вклонилися низенько, але слова застрягли їм у горлянках.

– Прощай! І щасливої мандрівки, де б ти не мандрував! – спромігся нарешті Балін на напутнє слово. – Завітай до нас, коли ми знову прикрасимо наші зали й палати, і ми на твою честь улаштуємо чудовий бенкет!

- І ви, коли йтимете повз мій дім, – сказав Більбо, – не топчіться на порозі, заходьте зразу! Чай о четвертій, але я радий кожному з вас в будь-який час!

І, відвернувшись, пішов геть.

Військо ельфів рушило у зворотну путь. Хоч і сумно було, що порідшали їхні лави, та вцілілі воїни-ельфи раділи, що віднині надовго веселіший стане північний світ. Дракон згинув, гобліни були розбиті – й гожі створіння мріяли про майбутню радісну весну.

Гандальф і гобіт їхали позад лісового короля, а поруч них великими кроками йшов Беорн, знов у людській подобі,- велетень сміявся і голосно співав пісень. Так вони й підійшли до Чорного лісу, північніше від того місця, де з лісу вибігала Лісова річка. Тут усі зупинилися, бо чарівник із Більбо не хотіли входити в ліс, хоч як король запрошував їх погостювати в його палаці. Вони намірялися їхати все попід узліссям, а тоді – навколо північного краю лісу, пустою, що лежала між ним і підгір'ями Сивих гір. Перед ними лежала довга, безвідрадна дорога, але нині, коли гобліни були приборкані, вона здавалася безпечнішою за жажливі стежки під чорними деревами. До того ж Беорн теж ішов з ними.

– Прощай, королю ельфів! – сказав Гандальф. – Хай тобі весело живеться серед зеленого листу, поки світ іще молодий. І нехай завжди веселі будуть твої підданці!

– Прощай, Гандальфе! – мовив король. – Щоб ти завжди з'являвся там, де тебе найдужче потребують і найменше сподіваються! Що частіше ти гостюватимеш у моїм палаці, то більше буде мені радості!

– А я прошу тебе, королю, – затинаючись і переступаючи з ноги на ногу, сказав Більбо, – прийняти цей подарунок!

І простяг намисто із срібла й перлин.

– Чим же, о гобіте, заслужив я на цей подарунок? – спитав король.

– Ну, знаєте, я думав, – ніяково провадив Більбо, – що, гм, треба б якось віддячити за вашу, гм, гостинність. Тобто я хотів сказати, що й злодії мають свою гідність. Я випив чимало твого вина і з'їв багато твого хліба.

– Я прийму твій подарунок, о Більбо Славний! – урочисто мовив король.- І я оголошую тебе другом ельфів і благословенним. Хай твоя тінь ніколи не стане коротша (а то красти буде надто легко)! Прощай!

Тут ельфи повернули до лісу, а Більбо – на свою довгу зворотну дорогу.

Скільки ще зазнав він випробувань і пригод, поки добувся додому! Дикий край був таки дикий, і, крім гоблінів, там водилося ще багато всяких лихих створінь. Але з гобітом були тепер он які два провідники й охоронці: чарівник – до самого дому, та Беорн – більшу частину дороги! Тож йому жодного разу не загрозувала велика небезпека. Так чи так, а до середини зими Гандальф і Злоткінс, обігнувши півлісу, опинилися перед дверима Беорнового дому. Тут вони трохи й підзимували. Якраз у всьому краї весело зустрічали Новий рік, і люди з усіх усюд плавом пливли до Беорна – він запрошував усіх. В Імлистих горах гоблінів зосталося мало, та й ті, нажахані, ховалися по найглибших норах. Вовків-уоргів зовсім не стало в лісах, і люди ходили скрізь без страху. Беорн, заживши великої шани в краї, став згодом правити всіма просторими землями, що лежали між Імлистими горами й Чорним лісом. І, як твердять легенди, його нащадки в багатьох наступних поколіннях зберігали здатність прибирати ведмежу подобу; декотрі з них були похмурі й лихі на вдачу, та більшість – душею схожі на Беорна, хоч, може, не такі великі й дужі. За їхніх часів останніх гоблінів вигнано з Імлистих гір, і запанував цілковитий мир і спокій за межею Дикого краю.

Настала весна – така погожа, лагідна й сонячна, коли Більбо й Гандальф розпрощалися нарешті з Беорном. Хоч як тужив гобіт за рідною домівкою, а Беорнів дім покидав з жалем, бо ж квіти в господаревім садочку квітували незгірш, ніж у розповні літа.

Довга була їхня дорога, поки вийшли на той самий перевал, де минулого разу їх спопали гобліни. Але якраз був ясний ранок, і, озирнувшись назад, чарівник і гобіт побачили біле сонце, що заливало сьйвом широкі простори. Вдалині синів Чорний ліс, але навіть нині, навесні, узлісся його було темно-зелене. А ще далі, куди ледь сягав зір, видніла Самітна гора. Біло блищав на її вершині ще не розталий сніг.

– Отак приходить сніг після вогню, і навіть драконам настає кінець! – вирік Більбо й повернувся спиною до своєї великої пригод. Туківська половинка в ньому дуже вже натомилася, зате злоткінсівська дужчала щодень. – Єдиного хочу: опинитися в своєму кріслі!

Розділ дев'ятнадцятий ОСТАННІ МИЛІ

Було перше травня, коли двоє подорожніх досягли нарешті долини Рівенделл, де стояв Останній (чи то Перший?) затишний дім. І цього разу вечоріло, коненята були зморені, особливо те, що везло поклажу, та й чарівник із гобітом жадали спочинку. З'їжджаючи вниз крутою стежкою, Більбо почув, як ельфи співають поміж дерев, от ніби співали безперестанку, відколи він вирушив звідсіля. Як тільки вершники поїхали через долішні галявинки, довкола них залунала пісня, дуже схожа на ту, що її вони чули майже рік тому. Слова були десь такі:

Дракон вгамувався,
Вже кості він склав, –
І панцер розпався,
І гнів одбував!
Поржавіє криця,
І трон упаде,
І сила відсниться,
І скарб відійде.
Трава зеленіє
І листя дерев,
І річка леліє
Й виспіває ельф:
Тра-ля! Тра-ля-лину!
Вертайте в долину!
Бо зірка ясніша

За всякий рубін,
Бо місяць біліший
За срібло скарбів;
Миліший-бо промінь
Затишних багать,
Ніж золото гномів, –
То нащо блукать?
Тра-ля! Тра-ля-лину!
Вертайте в долину.
Куди проти нічки
Йдете навпрошки?
Шумить собі річка,
Вже сяють зірки!
Дороги нерівні
І повні страхіть.
Тут ельфи, ельфівни
Вас раді зустріть
Із «Тра-ля-ля-лину».
Вертайте в долину!
Тра-ля-ля-лину,
Фа-ля-ля-лину,
Фа-ля!

Тоді ельфи Рівенделлу повиходили на стежку і, привітавши чарівника з гобітом, провели їх до Елрондового дому. Там їх зустріли дуже тепло, і чимало цікавих вух бажало того вечора почути оповідь про їхні пригоди. Розповідав Гандальф, тому що Більбо принишк і став сонливий. Більшу частину оповіді він знав, бо сам був там дійовою особою, і чимало тих подій переповів Гандальфові по дорозі та в Беорновім домі. Але час від часу Більбо розплющував одне око й дослухався – коли чарівник розповідав щось таке, чого він іще не знав.

Таким чином гобіт довідався, куди їздив Гандальф, – почув, як чарівник розповідав про це Елрондові. З'ясувалося, що Гандальф був на великій раді білих чарівників, майстрів чарівного знання і доброчинної магії, і вони нарешті прогнали Некромансера з його твердині на півдні Чорного лісу.

– Небагато мине часу, – казав Гандальф, – і Чорний ліс посвітлішає, очистившись від тої нечисті. На довгі віки північний світ позбувся жахливого чаклуна. Шкода тільки, що ми не змогли прогнати його взагалі зі світу!

– Це було б і справді добре, – погодився Елронд, – та боюся, що цього не станеться ні в наш вік, ні в багато пізніших віків.

Коли скінчилася оповідь про велику пригоду, почалися інші оповіді, інші історії: і про давні події, і про нові з'явиська, і про те, чого ніколи й не бувало, – аж поки гобітова голівонька впала йому на груди й він солодко захопив у куточку.

Прокинувся Більбо в білій постелі; у відчинене вікно саяв місяць. А під самісіньким вікном, на березі річки, дзвінкими, чистими голосами співали ельфи.

Нумо, веселої всі заспіваймо!
Вітрику! В трави лягай-но негайно!
Зорі цвітуть, розквітає вже й місяць,
Вежі нічної віконця вже світять.
Нумо, таночку веселого підемо
Легко над травами, легко над квітами!
Річка сріблиться, тіні мигочуть,

Весело в травні ельфи регочуть.
Нумо тихішої – в соньки вгорнім його!
В дрімки вгорнімо і в дрімках лишім його!
Спить мандрівник. Будь, подушко, м'якою!
Люлі! О вербо, замри над рікою!
Сосно! До ранку мовчи, не зітхай.
Місяцю, щезни! Спить він нехай.
Цитьте ви, клени, дуби, ясени!
Річенько, цить! До світанку засни!

– Гей, веселе плем'я! – гукнув Більбо, виглядаючи у вікно. – Котра година за місяцем? Своєю колісковою ви б і п'яного гобліна розбудили! І все ж я вам дякую.

– А ти своїм хропінням розбудив би і кам'яного дракона – і все ж ми тобі дякуємо! – сміючись, відповіли ельфи. – Скоро світанок, а ти спиш від самого вечора. Назавтра ти, може, й вилікуєшся від утоми.

– Невеличкий сон в Елрондовім домі – це великі ліки! – заявив гобіт. – Але тих ліків я хотів би прийняти якнайбільше. Ще раз на добраніч, милі друзі!

І, знову залізши в постіль, проспав до пізнього ранку.

Втома й справді скоро покинула його в тім домі. З раннього ранку й до пізнього вечора він жартував і танцював з ельфами Рівенделлу. Але нині навіть такий чудовий куточок не міг затримати його надовго, бо всякчас він думав про свою домівку. Отож через тиждень він попрощався з Елрондом, давши йому такі невеличкі подаруночки, які господар згоден був прийняти, і разом з Гандальфом рушив далі.

Тільки виїхали з долини, як небо попереду на заході потьмяніло й вітер з дощем ударили їм в обличчя.

– Веселенький мені травень! – вигукнув Більбо. – Але ми повернулися спиною до пригод і легенд, бо вертаємося додому. Цей дощ начебто вже смакує домівкою.

– Дорога ще далека, – зауважив Гандальф.

– Але це остання дорога, – відказав Більбо.

Доїхали до річки, що позначала межу Дикого краю, і до броду під крутим берегом, про який ви, мабуть, пам'ятаєте. Річка стала повновода – від талої весняної води та від цілоденного дощу, але якось переправилися і, дарма що вже поночіло, поїхали вперед, не зупиняючись, бо це ж були останні милі їхньої мандрівки. А зворотна мандрівка нині дуже скидалася на ту, торішню, хіба що товариства було менше й менше балачки; а ще ж цього разу не було ніяких тролів. На кожному закруті дороги Більбо пригадував, що вони робили та що казали рік тому (йому ж видавалося, ніби минуло цілих десять років); тож, звісно, він швидко впізнав місце, де їхній поні був упав у річку, а вони звернули вбік і вскочили в препогану пригоду з Томом, Бертом і Вільямом.

Недалеко від дороги чарівник із гобітом відкопали тролівське золото – воно так і лежало, ніким не знайдене й неторкане, де його зарито.

– Мені того, що маю, стане, поки мого віку, – сказав Більбо чарівникові. – А це, Гандальфе, краще ви заберіть собі. Гадаю, ви знайдете йому добрий вжиток.

– Авжеж, знайду! – погодився чарівник. – Але ми це золото поділимо, і поділимо порівну. Може статися, в тебе виникнуть такі потреби, яких ти й не сподівався.

Отож вони пересипали золото в мішки й повантажили на поні, яким це зовсім не сподобалося. Тепер вони верстали путь не так швидко, адже здебільшого мусили йти пішки. Але довкола буяла зелень, і так приємно було йти по травиці! Більбо лише втирав обличчя червоним шовковим носовичком (не своїм власним, бо всі десь погубилися, а позиченим у Елронда), – прийшов уже червень, приніс жарке літо.

Але, як усе на світі має свій кінець, навіть оця історія, так настав нарешті й той день, коли перед двома подорожніми відкрилася місцевість, де Більбо народився і виріс, де знав кожне дерево, кожен закрут як свої п'ять пальців. Вийшовши на узвишшя, звідки завидніла

віддалік його рідна Гора, гобіт несподівано став і проказав:

Дороги біжать, звиваються
Між гір і поміж борів,
По норах, що день їх лякається,
По ріках, що не знайдуть морів;
Біжать у полях засніжених,
Між квітів спішать вони,
По травах, по водах збрижених
Все далі – до далини...
Дороги летять, ширяючи, –
Під хмари веде верста...
Та хто їх сходив, блукаючи,
Додому все ж поверта.
Ті очі, що битви бачили
І жах у підземній млі,
Дивляться знов, заплакані,
На стежку в рідній землі.
Гандальф зиркнув на нього.

– Дорогий мій Більбо! – сказав чарівник. – Щось та сталося з тобою! Ти вже не той гобіт, яким був колись.

І тоді вони перейшли місток, проминули водяний млин над річкою і так прибули під самісінькі гобітові двері.

– Леле! Що тут діється? – скрикнув Більбо.

А діялася перед його домом велика метушня: біля дверей стовбичило повно всякого народу, поважного й неповажного, і чимало входило й виходило – не витираючи навіть ніг об хату, як зауважив Більбо з досадою.

Він здивувався, ну, а юрба здивувалася удвічі дужче. Більбо, як з'ясувалося, саме втрапив на аукціон – прилюдний розпродаж його власного майна! На воротях висіло велике оголошення чорними й червоними літерами, звіщаючи, що двадцять другого червня панове Греб, Греб і Вклунокс розпродаватимуть з аукціону майно покійного Більбо Злоткінса із Золотого кутка під Горою, Гобітон. Початок розпродажу рівно о десятій годині... А вже був майже час підобідку й речі здебільшого продані – що за безцінь, а що й задарма, як то звичайно буває на аукціонах. Злоткінсові двоюрідні родичі Торбіли-Злоткінси якраз міряли його кімнати, щоб прикинути, чи добре там стануть їхні меблі. Одне слово, Більбо мали за «гаданого небіжчика», і не всі, хто так гадав, раділи, що та гадка спростувалася.

Повернення пана Більбо Злоткінса сколихнуло всю округу: і під, і за Горою, і за Водицею. Хвилювання і дивування аж ніяк не вляглося за тиждень. А тяганина із законом затяглася на роки. Минуло таки чимало часу, поки пана Злоткінса знову визнали за живого. Тих, що особливо вигідно купили речі на тому розпродажі, довелося дуже довго умовляти, і зрештою, аби не марнувати часу, Більбо мусив викупити чимало своїх власних меблів. Багато його срібних ложок таємниче зникли і так ніколи й не знайшлися. Сам Більбо підозрював, що тут не обійшлося без Торбілів-Злоткінсів. Ті зі свого боку вперто не визнавали, що той Більбо, який повернувся, і є справжній Більбо Злоткінс, і відтоді й довіку перестали з ним розмовляти. Адже вони так хотіли жити в його милій гобітівській норі! А втім, Більбо відчув, що втратив більше, ніж кілька срібних ложок, – він утратив своє добре ім'я. Це правда, що він назавжди лишився другом ельфів і тишився повагою гномів, чарівників і всякого такого люду, що часто проходив гобітівським краєм, – але серед сусідів перестав бути шанованим. Усі гобіти в окрузі мали його за «чудного» – окрім небожів і небог із туківського боку, хоч і їм старші не дуже дозволяли з ним дружити.

Соромно мені за Більбо, та мушу сказати, що він на те не зважав. Був собі задоволений,

і спів чайника на вогні здавався йому відтоді куди мелодійніший, ніж колись, за спокійних часів, до Несподіваних Гостей. Меча свого він почепив над полицкою каміна. Обладунок виставив на особливому стоячку в передпокої, де він довго красувався, поки господар передав його в гобітонський музей. Майже все своє золото-срібло він розтратив на подарунки (корисні й незвичайні), чим, до певної міри, й пояснюється приязнь небожів і небог до свого дядечка. Чарівного перстеника пан Злоткінс тримав у великій таємниці, надягаю-чи його хіба тоді, коли приходили неприємні відвідувачі.

Він почав писати вірші й ходити в гості до ельфів; і дарма що не один сусіда-гобіт хитав головою і торкався пальцем до лоба, приказуючи: «Бідолаїшний старий Злоткінс!» – і дарма що мало хто вірив усім його розповідям, – Більбо жив собі дуже щасливо до кінця своїх днів, яких йому випало напрочуд багато.

Одного осіннього вечора, кілька років опісля, Більбо сидів у кабінеті й записував свої спогади (він хотів їх назвати «Мандрівка за Імлисті гори або Відпустка одного гобіта»), коли задзеленчав дзвоник при дверях. На порозі стояв Гандальф із якимсь гномом, а той гном насправді був Балін.

– Заходьте! Заходьте! – запросив Більбо, і скоро гості вже сиділи в кріслах біля вогнища. Балін помітив, що камізелька пана Злоткінса стала просторіша, й гудзики на ній були із щирого золота, а Більбо помітив, що Балінова борода подовшала на якийсь вершок, а прикрашений самоцвітами пояс був по-справжньому розкішний.

Звісно, розмова зайшла про пережиті спільні пригоди, і гобіт запитав, що нового в околицях Самітної гори. Справи там начебто були зовсім непогані. Бард відбудував місто Діл, і люди поприходили до нього від Довгого озера, із заходу і з півдня. Від колишньої пустки не зосталося й сліду; оброблена земля давала багаті врожаї; весна приносила квітання і пташині пісні, а осінь – стиглі плоди та веселощі. Озерне місто було побудоване заново і процвітало більше, ніж будь-коли, й чимало всякого товару йшло вгору і вниз по річці Бистрій, а поміж ельфами, гномами й людьми запанувала міцна дружба.

Голову Озерного міста спіткав лихий кінець. Бард послав йому багато золота на допомогу озерянам, але, будши тієї породи, що легко підхоплює драконову хворобу, голова запалав пристрастю до скарбу; з більшою частиною того золота він утік і, покинутий своїми прибічниками, помер з голоду серед скель.

– Новий голова мудрий, – провадив Балін, – і його дуже шанують, адже саме йому завдячує місто своє нинішнє процвітання. Люди складають пісні, в яких співається, що в його дні потекли золоті річки.

– Отже, так чи так, а пророцтва давніх пісень виявилися правдивими! – зауважив Більбо.

– Авжеж! – підтвердив Гандальф. – А чого б їм було й не справдитися? Ти ж не перестанеш вірити в пророцтва тільки тому, що сам допоміг їм здійснитися? І чи не думаєш ти, що тільки своїм таланом ти вирятовувався з усіх твоїх пригод і тільки заради свого власного добра? Ти просто чудовий гобіт, пане Злоткінс, і я тебе дуже люблю, але, зрештою, ти – лишень маленький чоловічок у великому світі!

– То й слава небу! – сказав Більбо, сміючись, і подав чарівникові посудину з тютюном.